TÉRFOGLALÓ

Ifjúsági szerep- és közösségvállalás

MTT Könyvtár 6.

A Magyarságkutató Tudományos Társaság sorozata
Felelős szerkesztő **Gábrityné dr. Molnár Irén**, az MTT elnöke

MTT, Szabadka, Branislav Nušić utca 2/I.

TÉRFOGLALÓ
Ifjúsági szerep- és közösségvállalás

Szerkesztette
Mirnics Zsuzsa

A szerkesztő munkatársa
Diósi Viola

Recenzens
Dr. Hózsa Éva

Tördelés és borítólap
Csernik Előd

Fotók
Molnár Edvárd
Ifj. Horváth László
Csóré Róbert
Lennert Géza
Hevér Miklós

Korrektúra
Szabó József

Nyomda
VERZAL, Újvidék

Szabadka, 2003

TÉRFOGLALÓ

Ifjúsági szerep- és közösségvállalás

Szerkesztette
Mirnics Zsuzsa

MTT Könyvtár 6.

Az I. Vajdasági Szabadegyetemen (Kishegyes,
2002. július 4–8.) elhangzott előadások, utótanulmányok
és magnófelvételek szerkesztett változata

A könyv megjelenését a Tartományi Oktatási, Művelődési
és Tudományügyi Titkárság támogatta

TARTALOM

Ajánló 7
Előszó 9

Közérzet

Gábrityné dr. Molnár Irén: Értékrend, identitástudat, tolerancia 13
Mirnics Károly: Meglopott nemzedék 41
Sándor Zoltán: Üdvözlet a szigetről 49

Gazdasági élet

Dr. Szabó Katalin: Köszörülünk vagy klikkelünk? – Az információs technológiák szétpermeteződésének következményei a hagyományos szektorokban 69
Horváth Pál: Üzleti etika – Alapvetések gazdasági vezetőknek 103
Vesna Kostić: A Világbank 121

A jog asztalánál

Orosz János: A kisebbségügyi törvényről 141
Deli Andor: Az ombudsman intézménye 149
Dr. Kecskés László: A jogharmonizáció 157
Dr. Kartag-Ódri Ágnes: A nők és jogaik – egyoldalúság helyett kiteljesedés 165
Dr. Marijana Pajvančić: Választás és választási rendszer 175

Közélet

Új nemzedék a politikai életben 189
A magyar média és a határon túli magyarság 203

Visszhang

Az I. Vajdasági Szabadegyetem 223
Az I. Vajdasági Szabadegyetem és VIFÓ tábor, valamint a Dombos Fest 2002. évi programja 225
A résztvevők névsora 228

Sajtóvisszhang
A kérdések megválaszolásának színhelye 232
Versenyképessé tenni fiataljainkat 235
Hogy eljussunk a Balkántól Délkelet-Európába!? 237
Megkezdődött a Dombos Fest és az I. Vajdasági Szabadegyetem 240
Létjogosultságot nyert kezdeményezés 241
Felébredt ifjúság 244

Sadržaj 247
Contents 249

Mirnics Zsuzsa

Ajánló

Az Olvasónak, ha felületesen lapozza át a könyvet, úgy tűnhet, heterogén kiadványt vett a kezébe. Való igaz, tematikailag különböző tanulmányok kerültek közös kötetbe: a fiatalok véleménye hazájukról, szülőföldjükről, önmagukról, vélt és elvárt távlataikról, az ország gazdasági helyzete, eladósodottsága, a Világbank működése, női egyenjogúság, üzleti etika, informatika a gazdaságban, sajtó, nemzedékváltás a politikai életben, a politikai közélet terheltsége, választási rendszer, s mellékletként egy tavaly nyári rendezvény. A közös jegyet és vonulatot azonban éppen ez az utóbbi, a fiatalok nyári manifesztációja, az I. Vajdasági Szabadegyetem adja meg: ez teszi egységes kötetté az értekezéseket, vitaanyagokat, tanulmányokat, eseménynaptárt stb. Az egyetemi hallgatók egy csoportja, mondjuk ki örömmel: a jövendő értelmiség, 2002 nyarán az itt olvasható közéleti, társadalmunkat, közösségünket meghatározó vagy jelentős mértékben befolyásoló kérdések iránt – gazdasági távlatok, jogi keretek, társadalmi változások, politikai szereplehetőség, szabad gondolkodás és szellem – mutatott megkülönböztetett érdeklődését.

Nem szokványos ún. ifjúsági könyv, mert – az utolsó fejezet kivételével – csupa olyan téma szerepel a kötetben, amely sok, közösségben gondolkodó felnőttet is foglalkoztat. Csakhogy bizonyos dolgokban a fiatalok érintettebbek, mint a felnőtt nemzedék. Életkorukat tekintve múltjuk még ugyan alig van, de szinte már mindent megéltek. A „nagy jót” csak hallomásból ismerik, iskolás és egyetemistaéveik egy részét levegőtlen, lehetőségek nélküli időszakban élték meg. Életük nagyobb része hazugságokkal teli,

szüleik félelmével átitatott, bomló, diktatórikus világban telt. Láttak és megéltek rendőrségi zaklatást, bujkálást, bombázást, tüntetést, sztrájkokat. A nagy elvárásokkal teli változást várták, sokan segítették is. 2000 ősze után kiderült, nincs varázspálca. Hamarosan kezükben a diploma, de nem szaporodnak, hanem csak egyre fogynak a munkahelyek. Nem özönlik el a térséget a lehetőséget kínáló, tőkeerős befektetők. Az ország 24 milliárd dollár adósságát nekik, a fiataloknak kell visszafizetniük a következő 25 évben, akik pedig e „haszon" töredékét se érezték soha. Rámegy az életük: ötvenévesek lesznek, mire lefizetik.

A MTT, miként máskor is, ezúttal is fontosnak tartotta a fiatal értelmiséget érintő kérdések közüggyé emelését, s a fiatalok kezdeményező óhajára e könyv megjelentetését szakmailag és anyagilag vállalta. Külön kedvezőnek tartotta a letargia, kedvfogyottság, beletörődés helyébe lépő önszerveződést. Sokoldalú érdeklődésüket, a közéleti kérdések iránti érzékenységüket tükrözte rendezvényük, s részben ez a publikáció is, noha technikai és emberi okok folytán, szándékunk és törekvésünk ellenére sem került minden ott szerepelt téma és tanulmány e kötetbe. (A tönkrement magnószalagokat, hiányzó előadásszövegeket részben más, rokontémájú vagy azonos anyagokkal pótoltuk.) A szövegek egy-egy része néha eltávolodik a tudomány által megkövetelt, egzakt tárgyilagosságtól, amely az MTT mindenkori mércéje, s nem mindig mentes a napi politikai aktualitástól és hangulattól; az időközben bekövetkezett változásokat a szerkesztő lábjegyzetben jelzi. És véleményük egy részével lehet egyezni, vagy vitatkozni – a kishegyesi találkozó egyik célja egyébként a szókimondó véleményütköztetés is volt –, de egyik semmit se von le semmit sem a rendezvény, sem a könyv értékéből.

Az I. Vajdasági Szabadegyetemen elhangzottakat e könyvben tesszük hozzáférhetővé mások, fiatalok és nem fiatalok számára. Akik jelen voltak Kishegyesen, nagymértékben reprezentálták nemzedéküket. Legyenek a tanulmányok, vitaanyagok gondolatébresztők és cselekvésre serkentők azoknak, akik nem juthattak el Kishegyesre.

Diósi Viola

Előszó

Amikor 1996-ban először felmerült egy vajdasági magyar ifjúsági találkozó ötlete – amelyet aztán 1996 nyarán, Vajdasági Ifjúsági Fórum néven tartottak meg Ómoravicán –, az akkori szervezőknek teljesen más kihívásoknak kellett eleget tenniük, mint az őket követő nemzedékeknek.

Ez alatt a hét év alatt nagy volt lemaradás, a visszafejlődés, amely jelentősen rányomta bélyegét a délvidéki magyarság és a magyar fiatalok életére is. A háborúk, a szegénység, a létbizonytalanság jellemezte hétköznapok arra kényszerítették őket, hogy tömegesen elhagyják szülőföldjüket, és az anyaországban, vagy még távolabb keressék boldogulásukat. Akik maradtak, a 2000-es változás után a jobb életben reménykedtek, de hamar rá kellett jönniük, hogy az igazi tennivaló és az erőfeszítések sora csak eztán következik. Egy lerombolt világot kell úgy felépíteni, hogy a vajdasági magyar fiatalok végre hasznukra tudják fordítani azt, ami eddig a Balkánnak e részén sokszor hátránynak számított – a másfajta, az európai jellegű kultúrát és szemléletet, a magyar anyanyelvet.

Az I. Vajdasági Szabadegyetemet – melynek utókiadványát tartja kezében az Olvasó – hiánypótló rendezvénynek szántuk, s folytatni is kívánjuk, hogy az érdeklődő fiatalok legalább évente egyszer intézményes lehetőséget kapjanak a közélettel kapcsolatos kérdéseik megválaszolására, és modern tudást nyújtó szakmai képzésen vehessenek részt, amely előnyt jelenthet számukra. Azt a meggyőződést kell újra elültetni a fiatalokban, hogy a tu-

dás érték, és alapja annak a társadalomnak, ahova mindannyian igyekszünk.

A rendezvény szervezésének kezdetén többen is kételkedtek a Szabadegyetem sikerében és látogatottságában. Ez a szkepticizmus érthető is volt, hiszen munkánk során folyamatosan korosztályunk érdektelenségébe ütköztünk. A fiatalok gyakran elzárkóztak az együttműködéstől, idegenkedtek, sőt féltek a nyilvános szerepléstől. A jövőre nézve biztató, hogy a jóslatok nem igazolódtak be, és a Szabadegyetem látogatottsága és szelleme messze felülmúlta a derűlátók és kitartók várakozásait. Olyan fiatalok vettek részt a rendezvényen, akik nemcsak nagy tudásvágyról és érdeklődésről tettek tanúbizonyságot, hanem kifejezték elkötelezettségüket, hogy bármikor számítani lehet tudásukra, helytállásukra.

Az I. Vajdasági Szabadegyetem utókiadványában közreadjuk a Kishegyesen elhangzott előadások, vitaanyagok nagy részét. A kötet egy ponton nem teljes, mert csak részben következtethető ki belőle a hangulat és az a többlet, amely a rendezvényt áthatotta: a józan tenni akarás, kihívások elfogadása és a délvidéki magyar fiatalok – a jövendő értelmiség – összefogásának készsége.

KÖZÉRZET

Gábrityné
dr. Molnár Irén

Értékrend, identitástudat, tolerancia

Bevezető helyett

A vajdasági fiatalok kérdőívezését a Magyarságkutató Tudományos Társaság koordinálásával, a hatalomváltás után (2000) három alkalommal végeztük el:

1. Felmérés a vajdasági magyar fiatalok időszerű politikai nézeteiről és magatartásáról – 2001 tavaszán, a szabadkai Magyarságkutató Tudományos Társaság és a Vajdasági Ifjúsági Fórum közös projektje, melyet a HTMH támogatott.

A minta 264, 18 és 28 év közötti vajdasági magyar fiatalból állt (átlagéletkoruk 22,25 év). A megkérdezettek 20 vajdasági helységben élnek, a bánáti és bácskai térségből megközelítőleg azonos számú kérdőív érkezett. A populáció reális mutatóihoz viszonyítva a férfiak enyhén túlreprezentáltak (nők 47,3%, férfiak 52,7%).

2. Mozaik 2001 – Kárpát-medencei fiatalok – 2001 őszén. A sok-sok adatot nyújtó kutatást a budapesti Nemzeti Ifjúságkutató Intézet megrendelésére végeztük el. Ennek az adattárnak feldolgozása még folyamatban van.[1]

A kérdőívezésből 1526 (1017 magyar és 509 szláv) személy kérdőív adatai kerültek feldolgozásra. A kutatás fő célja a vajdasági magyarok adatainak elemzése volt, a többségi nemzethez tartozók (főleg szláv) csoport tagjai kiegészítő (összehasonlításra alkalmas) mintát alkottak. A magyar fiatal lakosság 15-28 év

1 A Vajdaságról szóló tanulmányt Gábrity Molnár Irén és T. Mirnics Zsuzsanna írta.

közötti számarányának követésével, a magyarlakta települések szerint, a következő mintavételi sémához tartottuk magunkat: 24 település – 14 falu, 6 kisváros, 4 város.

3. A fiatalok továbbtanulási szándéka – 2002. január 15. és február 15. között. Megrendelő a Határon Túli Magyarok Hivatala, Budapest. Projektkoordinátor: a Határon Túli Felsőoktatás Programiroda (Horváth Tamás). Igényfelmérő kutatás a 15-26 évesek körében a vajdasági magyar fiatalok továbbtanulási hajlandóságáról, 523 kitöltött kérdőívvel. A minta reprezentatív volt a fiatalok korcsoportja, neme (50,3% fiú és 49,7% nő) és lakhelye szerint, valamint a magyarlakta települések szerint is.

I. Az empirikus kutatások részeredményeinek bemutatása[2]

1. Néhány adat a vajdasági kérdőívezésről: a minta leírása, szociodemográfiai összetevők

A mintában 1017 magyar fiatal szerepelt, mintegy 24 vajdasági településből (14 falu, 6 kisváros, 4 város). *Nemek szerinti* megoszlásuk megegyezik a vajdasági demográfiai valósággal az 1991. évi népszámlálást véve alapul: 523 (51,4%) férfi, 494 (48,6%) nő. A három *korcsoport aránya* szintén követi a statisztikai adatok szerint kimutatható fiatalok népességi arányát: 15-19 év közt 336 fő (33%), 20-24 év közt 343 fő (33,7%), 25-29 év közt 338 fő (33,2%). A megkérdezettek számából kiemelkedik a 19 évesek (első éves egyetemi hallgatók, vagyis a leérettségizett középiskolások nemzedéke) és a 23-25 évesek száma (végzős egyetemi hallgatók, vagy már munkaviszonyban lévő, illetve munkát kereső fiatalok). Valószínű, hogy a kérdezőbiztosok a megadott korcsoporton belül is náluk találtak szíves válaszadókra. A megkérdezettek *iskolai végzettségét* az 1. ábra szemlélteti. A megkérdezett vajdasági magyar fiatalok többsége – 15-29 év között – befejezte az általános iskolát (39%), majd jellegzetes módon következnek azok, akik négyéves szakközépiskolát

2 Az előadáson a közönség az alábbi ábrák egy részét láthatta; közlésüket a Nemzeti Ifjúságkutató Intézet (Budapest) munkatársai engedélyezték.

(20%) vagy hároméves szakmunkásképzőt (13%) végeztek. Sajnálatos, hogy a gimnáziumot (11%), a főiskolát (10%) vagy az egyetemet (7%) végzettek száma csak ezután következik. A vajdasági magyar fiatalokra egyébként jellemző, hogy az általános iskola befejezése után sokan a szakközépiskolát választják, és csak azok iratkoznak gimnáziumba, akik biztosak benne, hogy eljuthatnak egyetemre (városlakók, értelmiségiek gyermekei, kitűnő tanulók). A mintában az egyetemi és főiskolai hallgatók aránya jobb, mint arányuk a vajdasági lakosságban.

1. ábra A megkérdezettek végzettsége (Vajdaság)

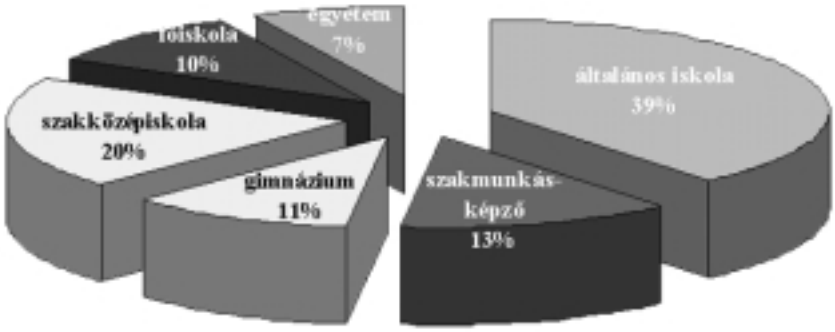

Ha a végzettséget a korcsoporthoz viszonyítjuk, azt látjuk, hogy a 15-18 évesek többsége alapfokú végzettségű (több mint 60%-uk), de a fiatalok 35%-ának középfokú iskolája van. A 19-24 évesek korcsoportjában a válaszadók fele középiskolai végzettségű, egynegyedük megmaradt alapfokú végzettségen, és több mint 20% felsőfokú végzettségű. A 25-29 éves korcsoportban a legtöbb magyar fiatalnak (majdnem a minta fele) középiskolai végzettsége van, kevesebb mint 30% szerzett felsőfokú végzettséget, több mint 25% pedig alapfokú iskolázottsági végzettséggel rendelkezik. A mintára általánosságban a középfokú végzettség jellemző. *Családi állapotuk* szerint a megkérdezettek három jelentősebb csoportja különíthető el: a nőtlen-hajadon fiatalok, házasok és élettársi kapcsolatban élők. A megkérdezett vajdasági fiatalok, úgy látszik, nemigen igyekeztek házastársi kapcsolatba:

kb. háromnegyedük nőtlen, illetve hajadon. A nehéz gazdasági helyzet és háborús évek valószínűleg nem serkentették őket eléggé családalapításra huszonéves korban sem. A hosszú tanulmányi időszak és a munkalehetőség hiánya miatt a fiatalok viszonylag sokáig maradnak hajadonok/nőtlenek.

2. ábra A megkérdezettek családi állapota

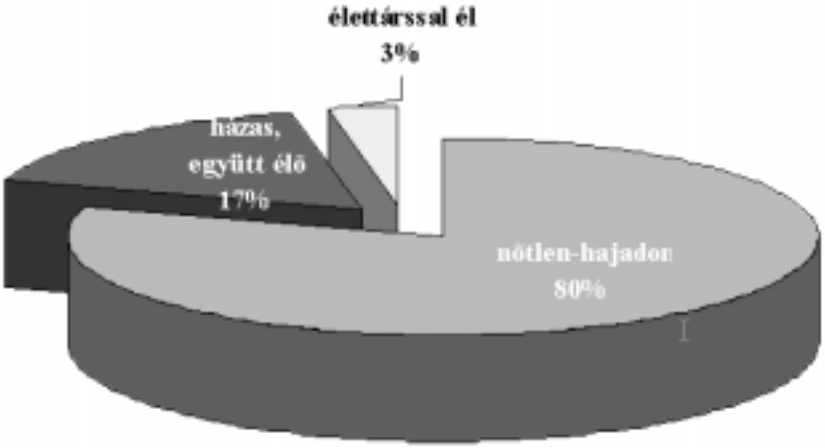

2. Értékek a fiatalok életében – Vajdasági és Kárpát-medencei összehasonlítás

A vajdasági fiatalok válaszára jellemző, hogy az immateriális értékek a legfontosabbak számukra: béke, a család biztonsága és az alapvető emberi értékek; a barátságot és a szerelmet is nagyon sokra becsülik (ezek az értékek egy ötfokú skálán 4,5 fölött vannak). A béke jelentőségét nyilvánvalóan az elmúlt háborús időszak növeli, s ez magyarázza azt is, hogy válaszadóink egy válságokkal és veszélyekkel teli világban a család felé fordulnak, tehát család- és kapcsolatcentrikus életet élnek, amelyben döntő jelentőségű számukra a mások társasága. A belső harmónia érzésének preferálása a fiatalok befelé, a lelki élet felé fordulásról tanúskodik. A viszonylag magas átlagjeggyel jelölt válaszok között van

még a szabadság is. Fontos értékként kezelik azokat a dolgokat, amelyeket 4-4,5 átlagjeggyel jelöltek meg. Ezek részben anyagi értékek, de akkor sem a pénz, hanem az értékes élet, a környezet állapota, a társadalmi rend, a változatos élet, a kreativitás.

A vajdasági magyar fiatalok kevésbé fontos értéknek tartják (3,0-3,9) a gazdagságot, hagyományt, sőt a nemzetet és a szépség fogalmát is. A megkérdezettek legkevésbé fontosnak a vallást és a hatalmat vélik. Egyértelmű, hogy a közelmúlt diktatórikus hatalma és a következetlen vallásgyakorlás, a más vallásúak gyűlölete, stb. hatott a szemléletükre. Dominálnak náluk a nem anyagi természetű értékek, és nem becsülik a társadalmi tudatelemeket (nemzeti, vallási tudat, hatalom).

A nem magyar válaszadók értékrendjének mutatói megegyeznek a magyarokéval, azzal a különbséggel, hogy a magyar válaszadóknál a rangsorban fontosabb helyet foglal el a béke, a szlávoknál pedig hangsúlyosabb a szerelem, barátság, szépség.

3. ábra Az életvitel legfontosabb értékeinek rangsorolása

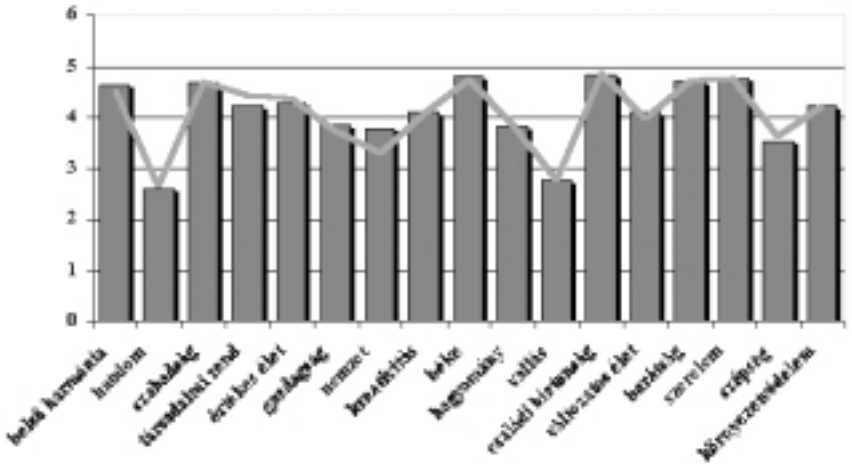

Válaszadóink egy másik értékrend-skálát is kitöltöttek. A tízfokú skálán nyert eredményekből, az előzőekhez hasonlóan kitűnik a család és a barátok reprezentatív jelentősége, valamint a saját

jövővel való törődés és a tervek megvalósítására való törekvés. Kevéssé preferált érték a politika, sőt még a vallás is, amiből arra lehet következtetni, hogy a válaszadók idegenkednek a politikai szerepvállalástól.

A nem magyar (főleg szerb) válaszadóknál az értékek rangsora e kérdésnél is többnyire megegyezik a magyarok válaszával, kivétel a kultúra és műveltség fontossága, amely a magyaroknál kifejezettebb, a 4. helyen áll, a szerbeknél viszont a 11. helyen.

4. ábra Alapvető értékek fontossága válaszadóink számára

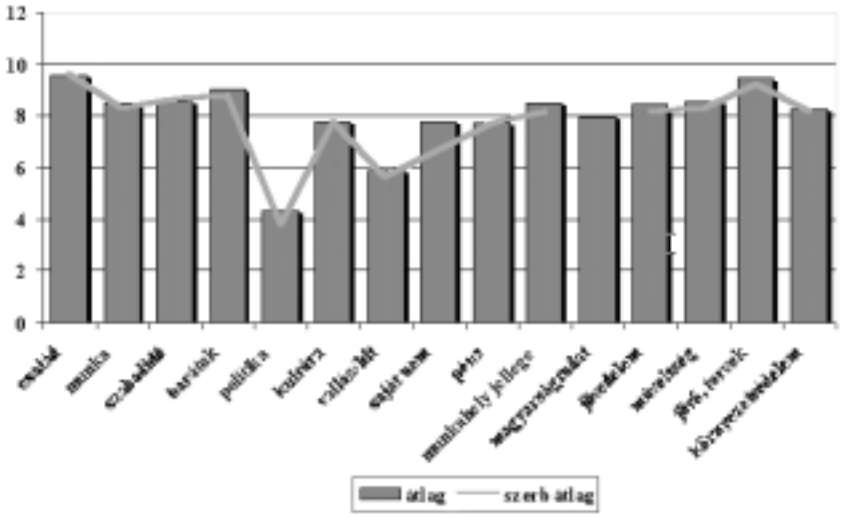

Tekintsünk ki határainkon túlra, a többi fiatal értékfelfogására. A fiatalok értékpreferenciái régiótól függően más-más képet mutatnak. Az emberek életvitelére vonatkozó megadott értékkategóriát tekintve a régiókban három alapvető típus különböztethető meg. A fiataloknál legfontosabbak a harmonikus, boldog élethez köthető, *nem anyagi természetű értékek.* Ide sorolhatjuk a család biztonságát, az őszinte barátságot, a szerelmet, a békés világot, valamint a belső harmóniát. Ezek az értékek rendkívül magas (4 feletti) értékelést kaptak. A felsorolt értékekből felállítható egy másik (valamivel kisebb, négyes átlagú) homogén csoport is, az

anyagi javakhoz való viszonyulás: a gazdagság, pénz; s jelentősnek tartják a rendet, az érdekes és változatos életet is. Végül az értékek között volt egy harmadik típus, amelyet *általános társadalmi tudatként* írhatunk le, s ide sorolható: a politikai, nemzeti és a vallási tudat. Az adatok azt mutatják, hogy a határon túli magyar fiatalok számára a legkisebb jelentősége az értékkategóriák közül a hatalomnak (politika) van.

A fiatalok arra a kérdésre, hogy mennyire fontosak számukra – egy 0-tól 10-ig terjedő skálán – az alábbi értékek, a következő sorrendet alakították ki (az átlagértékek alapján):

5. ábra Az egyes értékek fontosságának megítélése; régiónként a négy legfontosabb érték (0–10-ig terjedő skála értékei)

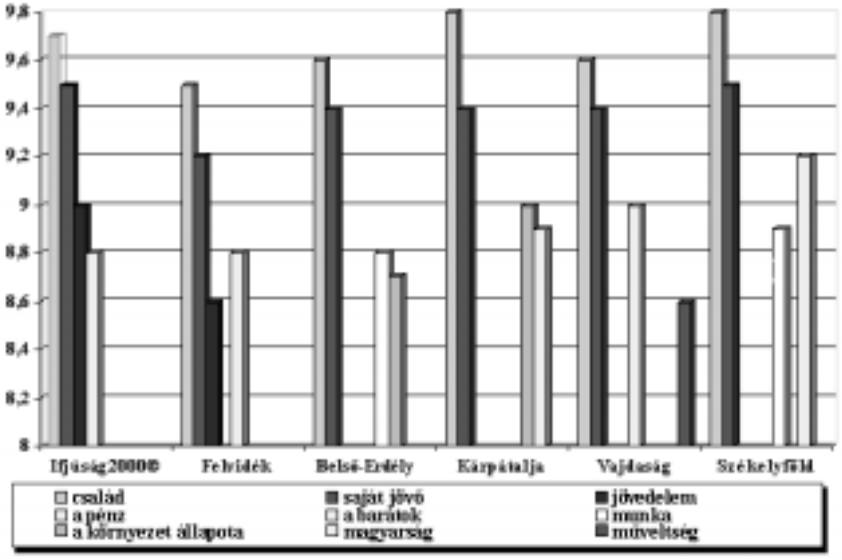

A fentiekből jól látható, hogy régióktól függetlenül a két legfontosabb érték a Kárpát-medencében élő magyar fiatalok számára a *család és a saját jövő.* Régióktól függően változik a harmadik, illetve a negyedik legfontosabbnak tartott érték. Magyarországon a jövedelem, a pénz következik, majd a magyarság; a Vajdaság-

ban megbecsült érték még a barátok és a műveltség, Erdélyben a munka és a hivatás. Székelyföldön a magyarság fontossága kiemelkedő helyen áll, míg Belső-Erdélyben a környezet állapotát ítélik meg fontosnak. Felvidéken a barátokat és a pénzt emelik ki. Kárpátalján harmadik helyen a környezet állapota, majd a magyarság fontossága következik.

Az értékrenddel kapcsolatos eredményeket kiegészítik egy további kérdésre adott válaszok, nevezetesen, hogy megfelel-e eszményeiknek szüleik élete? A vajdasági fiatalok jelentős hányada vélte úgy, hogy szívesen élne szüleihez hasonló életet (30,2%), ennél többen (45,2%) csak részben szerettek volna a szülőkhöz hasonlóan élni. Mindez ismételten megerősíti a család fontosságát, jelentőségét. A minta 18%-a azonban nem egyezik szülei életmódjával (6. ábra).

A különböző korcsoportokba tartozó fiatalok esetében megállapítható, hogy a szülői értékek elfogadása eltérő. Ezen értékeket a két idősebb korcsoport utasítja el leginkább, s legkevésbé a középső korcsoport. A csak egyik szülő értékeit elfogadók aránya a három korcsoportnál megközelítőleg azonos.

6. ábra Megfelel-e az Ön eszményeinek szülei élete?
(Vajdaság)

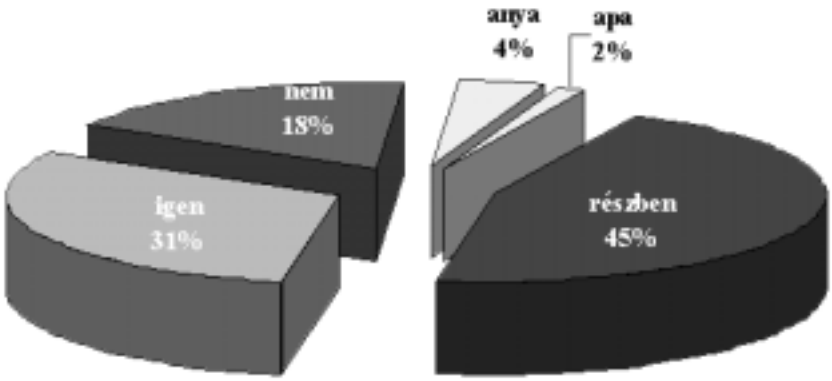

Hogyan alakul a fiatalok véleménye a Kárpát-medencében? – ez látható a következő grafikonon:

7. ábra: Megfelel-e az Ön eszményének szülei élete? – Kárpát-medencei összehasonlítás (%)

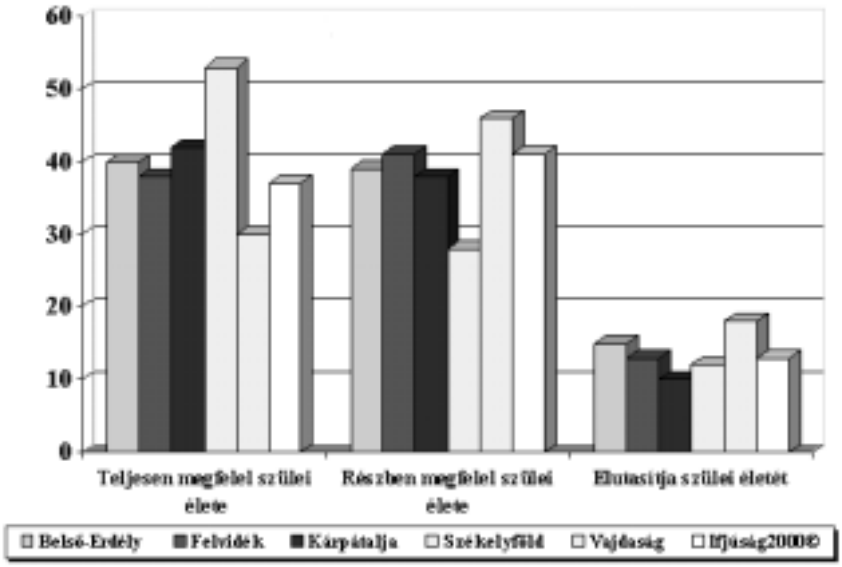

A Mozaik 2001 kutatásban megjelenő eredmények[3] szerint a határon túli magyar fiatalok értékei, értékítéletei – hasonlóan a 2000-ben mért magyarországi eredményekhez – az elmúlt évtizedben *részben átalakultak,* de részben követik is szüleik gondolkodásmódját. Jelzi ezt az is, hogy régiók szerint eltérő módon a 15-29 évesek harmada-fele gondolja úgy, hogy szüleik gondolkodásmódja, értékítéletei megfelelnek saját eszményeiknek, további harmaduk-negyedük gondolja úgy, hogy részben megfelelnek. Mintegy 15% körül mozog azok aránya, akik elutasítják szüleik eszményeit. A fentiek jól illusztrálják, hogy a változó világ hatására csak bizonyos értékek alakulnak át. Legkitartóbban követik szüleik értékrendjét a székelyföldiek és a Kárpátalján élők. Már csak részben fogadják el szüleik életmódját a vajdasági, magyarországi és a felvidéki ifjak. A legelutasítóbb réteg legnagyobb számban a Vajdaságban jelent meg. Ők új életmódot szeretné-

3 Gyorsjelentés, 36–37. old.

nek, mert szüleik háborút előidéző magatartása nem elfogadható számukra. Kárpátalján a legkisebb az elutasítás, itt ragaszkodnak legjobban a szülők értékrendjéhez.

3. A fiatalok a „maguk módján" vallásosak

A vallásosság megélésének módja ma igen tarka képet mutat a posztszocialista országokban. Az újabban nem tiltott közösségi megnyilvánulási forma, a templomba járás fellendülőben van. Ennek ellenére a magukat vallásosnak tartó fiatalok sem járnak minden héten templomba. Nézzük, hogyan alakul az egyházi értelemben vallásosak és az ettől eltérő, a „maguk módján vallásosak" aránya.

8. ábra A vallásosság megélésének módja (Vajdaság)

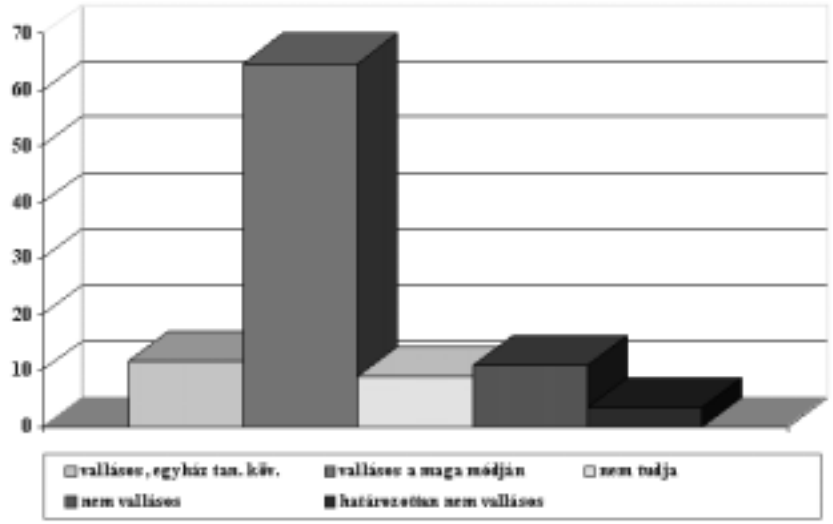

A vajdasági mintában többségben vannak azok, akik „a maguk módján" vallásosak (64%), és jóval kevesebben azok, akik az egyház tanítását követik. Annak ellenére, hogy a fiatalok csoporthovatartozás tekintetében vállalják a vallási közösséghez való tartozást, a tanítások követésében már jóval kevésbé elkötelezet-

tek. Az egyháztagság ellenére inkább a sajátos világkép és hit a fontos számukra. Az egyértelműen nem vallásos csoportok összesített aránya kb. 14%.

Összhangban azzal, hogy a válaszadók többségére nem jellemző az egyház tanításainak követése, hanem inkább a maga módján való vallásosság, a vallásgyakorlás is ritka. A minta többsége csak évente néhányszor látogat el templomba (46%), és szintén sokan még ennél is ritkábban.

9. ábra A vallásgyakorlás (templomba járás) a Vajdaságban

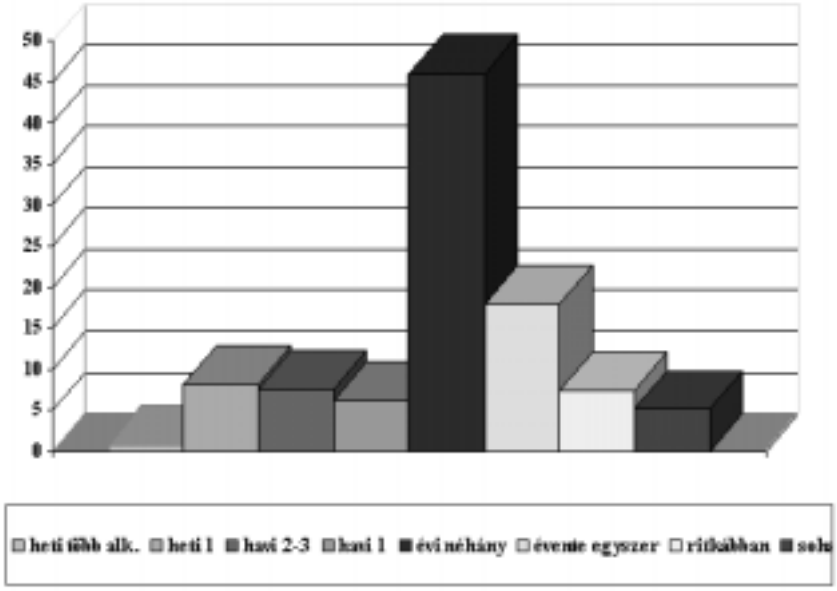

A Kárpát-medencei magyar fiatalok hol erősebb, hol lazább szálakkal kötődnek az egyházi intézményekhez. A válaszadók döntő többsége vallásosnak tartja magát. A vallásosak aránya az egyes régiókban 70-90% között van, a nem vallásosaké pedig sehol sem éri el az egyötödöt. A vallásosak többsége mégis a „maga módján” vallásos, arányuk mindenütt meghaladja a megkérdezettek felét, az egyházi értelemben vallásosak aránya pedig 12-26% között mozog. A 10. ábrán látható, hogy az egyház taní-

tása szerint leginkább a Kárpátalján és Belső-Erdélyben, majd Székelyföldön vallásosak a fiatalok, legkevésbé pedig a Vajdaságban. Legtöbb fiatal Felvidéken és a Vajdaságban nyilatkozott úgy, hogy nem vallásos, vagy hogy nem tudja, az-e.

10. ábra Vallásosság a Kárpát-medence egyes régióiban (%)

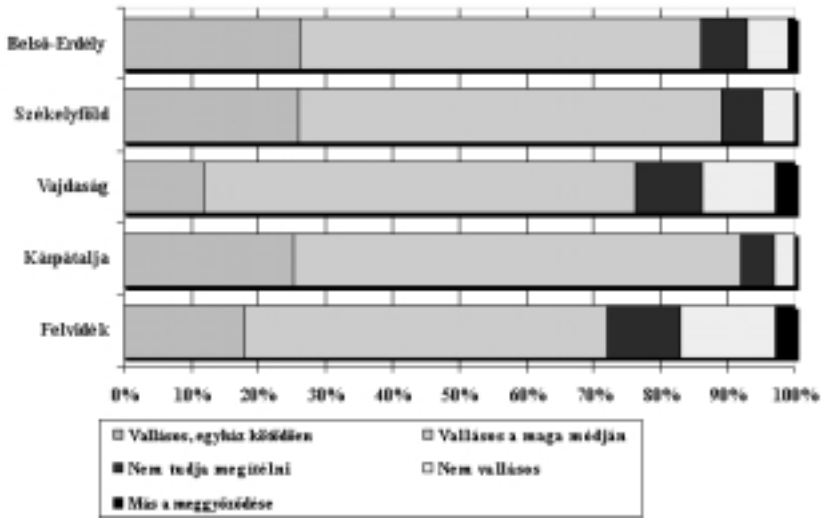

A vallásosak arányához hasonlóan nagy számban hisznek Istenben a határon túli fiatalok. Az Isten létében nem kételkedők és a kétségekkel együtt magukat hívőnek vallók együttes száma a Felvidéken és a Vajdaságban mintegy háromötöd, Belső-Erdélyben, Székelyföldön és Kárpátalján pedig meghaladja a négyötödöt[4].

„A templomba járás gyakorisága alapján egy kisebb, aktív, egyházi értelemben vallásos csoportot, egy ennél nagyobb, nem rendszeresen templomba járó réteget, és egy igen szűk, templomba soha nem járó csoportot választhatunk szét. A leginkább vallásosnak mutatkozó Kárpátalján a fiatalok megközelítőleg egyharmada jár hetente templomba, a Vajdaságban ez az arány 8%.

4 Erről látható ábra a kutatócsoport archívumában van.

Felvidék kivételével mindenütt egytized alatt van azok aránya, akik soha nem mennek misére, istentiszteletre."[5]

1. táblázat A 15-29 éves határon túli magyar fiatalok templomba járásának gyakorisága (%)

	Belső-Erdély	Felvidék	Kárpát-alja	Székely-föld	Vajdaság	Összes
hetente többször	7	3	11	3	1	4
minden héten egyszer	19	16	21	18	7	16
havonta kétszer-három-szor	18	8	16	16	6	12
havonta egyszer	12	6	6	11	6	9
évente néhány-szor	30	26	30	38	46	34
évente egyszer	5	13	6	6	17	10
ritkábban, mint évente	7	11	7	6	10	8
soha	2	17	3	2	7	7
összesen	100	100	100	100	100	100

A fiatalok legnagyobb számban kivétel nélkül mindenütt az „évente néhányszor" választ jelölték meg. Különösen a Vajdaságban szokás, hogy csak húsvétkor és karácsonykor járnak templomba. Legrendszeresebb templomba járók a kárpátaljaiak (hetente vagy gyakrabban). A heti rendszerességgel istentiszteletre járó erdélyi fiatalok megközelítik a 20%-ot. Felvidéken a válaszadók 17%-a egyáltalán nem jár templomba.

5 Gyorsjelentés, 39. old.

4. Társadalmi közérzet, politikához való viszony

A tranzíciós országok[6] közül az *elmúlt tíz év megítélésében* a vajdasági fiatalok igen nagy százaléka fejezte ki, hogy romlott az életszínvonala és anyagi helyzete. A múlt megítélésével kapcsolatban egybehangzó a véleményük. Jelentős többségük nyilatkozott negatívan az elmúlt tíz évről minden vonatkozásban, talán a magánélet tűnik a legkevésbé érintett területnek. A megkérdezettek 91,2%-a életszínvonalának romlását tartotta az elmúlt évtized legjellemzőbb eseményének, 90,3% a gazdasági helyzet romlását vallotta, 65,5% a személyes helyzete romlását jelölte meg, 59% pedig a magyar-szerb viszonyt tartotta rosszabbnak. A megkérdezett fiatalok mindössze 9,2%-a szerint javult a személyét érintő állapot, 35,9% szerint pedig nem változott a magyar-szerb viszony a Vajdaságban.

11. ábra Az elmúlt tíz év megítélése (Vajdaság)

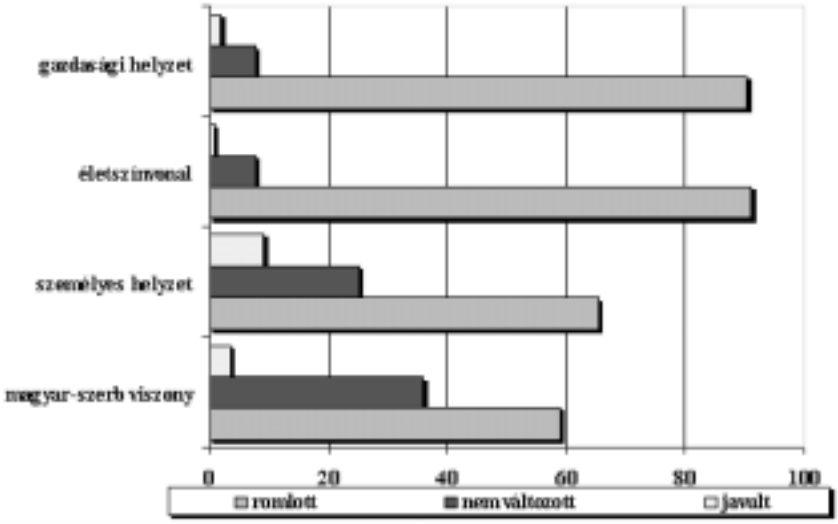

6 Volt szocialista országok

A *jövő megítélésénél* – ahogyan az 12. ábrán is látható – válaszadóink véleménye kevésbé egységes, az álláspontok azonban optimistábbak. A bizakodók aránya 50-60% közt van, legkedvezőbb a saját jövő értékelése (63,6% javulást vár), majd az általános gazdasági helyzetet vélik hamarosan jobbra fordulónak (56,7%). Legkedvezőtlenebb a szerb-magyar viszony alakulásával kapcsolatos jövőkép (60,2% rosszabbodást vár).

12. ábra Az elkövetkező tíz év megítélése (Vajdaság)

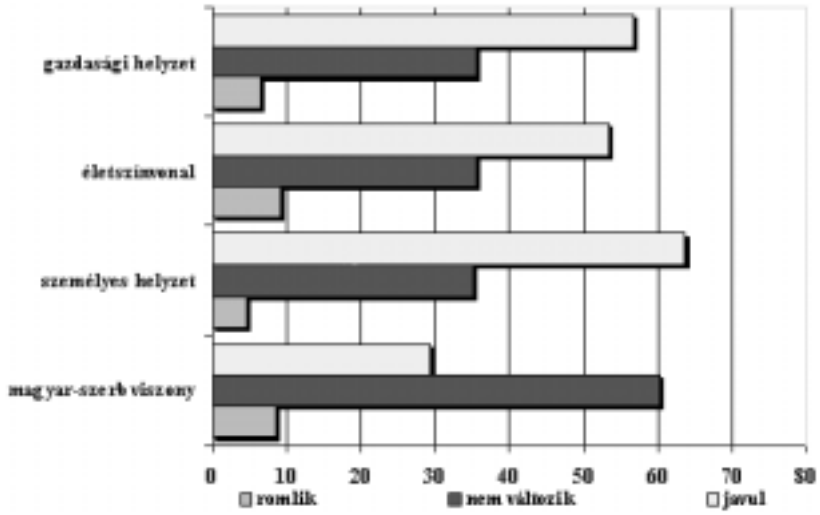

A jelenlegi társadalmi közérzet egyik fontos mutatója az volt, hogy mennyire elégedettek a megkérdezettek az aktuális államiság működésével. A 13. ábrán a grafikon is szemlélteti, hogy – egy tízfokú skálán ítélve meg a kérdést – a minta jelentős része (több mint a fele) vélte úgy, hogy a *demokrácia* nincs megfelelő szinten. Minden régióban a megkérdezettek négy-öt százaléka állította, hogy az adott országban nem tapasztal demokráciát. A skálaátlag – a Vajdaságban 3,8, Kárpátalján 4,3, Szlovákiában 4,4, Belső-Erdélyben 4,2, Székelyföldön 3,9 – egyik régióban sem érte el a skála közepét, így nem véletlen, hogy a demokrácia működésével való teljes elégedetlenség minden régióban 10 százalék körül mozgott.

13. ábra A demokrácia működésének megítélése (Vajdaság)

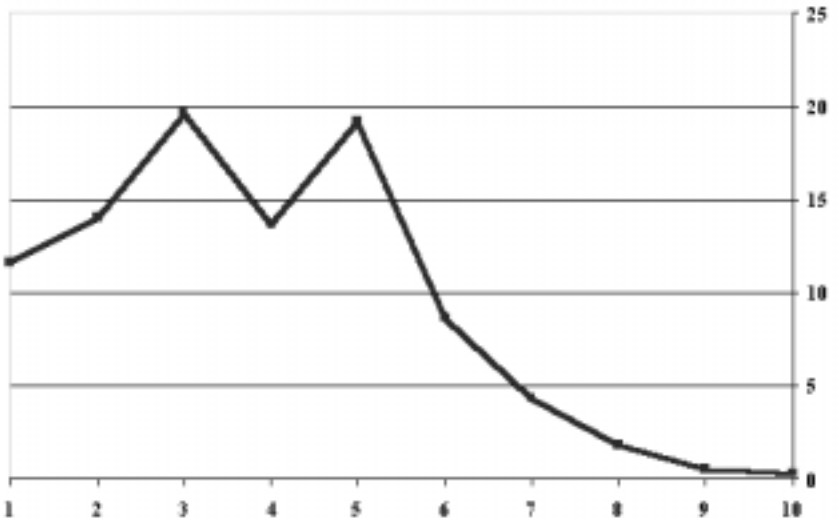

Jugoszlávia problémái közül a legfontosabbnak a kilátástalan jövőt, a munkanélküliséget és a pénztelenséget vélik – mindez azt valószínűsíti, hogy a lakosság hosszú időn keresztül fennálló nélkülözése a jelenben is erősen befolyásolja a társadalmi közérzetet. Az életkörülmények szintjén ez a munkanélküliség és a szegénység veszélyében, a lelki szinten pedig a céltalanság, kilátástalanság, reménytelenség érzésében nyilvánul meg. Legtöbben tehát a kilátástalan jövőtől és a céltalanságtól félnek, amit sokszor nem tudnak befolyásolni, mert az a tágabb értelemben vett társadalmi feltételektől (politikától) függ.

14. ábra Az ország legfontosabb problémáinak megítélése – Vajdaság (%)

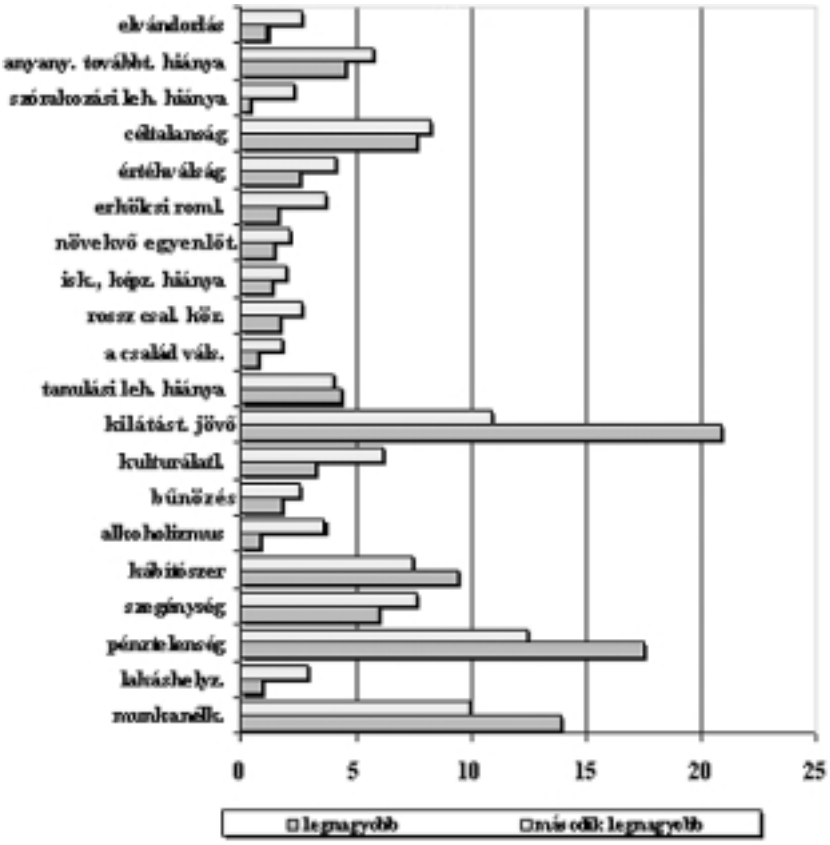

A társadalmi közérzetet vizsgáló elemzések összefoglalásaként elmondhatjuk, hogy az egyes régiókban a válaszok a jövőt illetően egyfajta enyhe vagy visszafogott derűlátást jeleznek. Ez különösen az egyéni, személyes helyzetre vonatkozik. A leginkább derűlátók 2001 őszén a vajdasági fiatalok. Az összes válaszadó 62%-a javulónak ítélte a saját helyzetét, de több mint a fele az ország gazdasági helyzetének és az emberek életszínvonalának is javulását látta – persze más-más volt az egyes régiók (országrészek) viszonyítási alapja. Másként ítélték meg a helyze-

tet ott, ahol egy háború után nyilatkoztak, és másként, ahol egy korábbi fellendülés eredményeit tartották szem előtt. E téren Felvidéken történt a legkisebb változás, ott a javulás mértéke csak a személyes helyzet esetében figyelemreméltó. A magyarok és a többségi nemzet egymáshoz való viszonya esetében nemigen történt jelentős javulás, kivéve a Kárpátalján, ahol a megkérdezettek több mint 40%-a javulást lát.

2. táblázat A következő tíz évben várható javulás megítélése (%) – A kérdőívben megadott három válaszlehetőség: javul, nem változik, romlik. Táblázatunkban csak a „javul" válaszok szerepelnek

	Belső-Erdély	Felvidék	Kárpátalja	Székelyföld	Vajdaság	Magyarország
Ország gazdasági helyzete	31	25	43	27	56	30
Az emberek életszínvonala	30	22	45	27	53	34
Az ön személyes helyzete	57	42	60	46	63	41
A magyarok és a többségi nemzet egymás iránti viszonya	30	26	42	25	29	–

Az ifjúságkutatás fontos kérdése volt, hogy a fiatalok mit tekintenek az ifjúság legégetőbb problémájának közvetlen környezetükben.

3. táblázat Mi az ifjúság három legégetőbb, legsúlyosabb problémája fontossági sorrendben

	Belső-Erdély	Felvidék	Kárpát-alja	Szé-kelyföld	Vajda-ság	Magyar-ország Ifjúság 2000
Munkanélküliség	26 (I.)*	38 (I.)	25 (I.)	34 (I.)	14 (III.)	42 (I.)
Kilátástalan jövő	15 (II.)	–	19 (II.)	11 (III.)	20 (I.)	–
Pénztelenség	13 (III.)	13 (II.)	13 (III.)	19 (II.)	17 (II.)	13 (III.)
Kábítószerek elterjedése	–	9 (III.)	–	–	–	–
Lakáshelyzet megoldatlansága	–	–	–	–	–	18 (II.)

** Megjegyzés: zárójelben az adott probléma helyezési sorrendje olvasható*

„Az adatokból kitűnik, hogy a Kárpát-medencei fiatalok számára elsősorban az anyagi természetű gondok a legjelentősebbek, a legfontosabbak. Az összes régióban megjelenik a munkanélküliség, mint az egyik legégetőbb probléma, illetve négy régióban mint a legnagyobb gond, a pénztelenséget egységesen a második, harmadik helyen említik. A magyarországi vizsgálathoz hasonló probléma-felvetések azt jelzik, hogy az egész régiót érintő gazdasági visszaesés, illetve gazdasági válság, a szilárdnak feltételezett politikai berendezkedés szétesése komoly nyomot hagyott a fiatalok hozzáállásában, és ez független az adott régió földrajzi helyzetétől. Összességében feltételezhető, hogy itt egy általános közös szocializációs tapasztalatról beszélhetünk a Kárpát-medencei fiatalok körében.

A közös szocializációs hálót jelzi az is, hogy társadalmi, gazdasági fejlettségtől, valamint az elmúlt évtizedben bekövetkezett változásoktól függetlenül a jelenlegi élettel való elégedettség mind az öt régióban egyaránt közepes mértékű (átlag 3-3,2 az 1-től 5-ig terjedő skálán). Egyértelműen elégedett az életével az összes régió fiataljainak 5-7%-a. Ezen általánosítás alól egyedül Kárpátalja kivétel, ahol 100 fiatal közül 13 egyértelműen elégedettségét fejezte ki jelenlegi életével kapcsolatosan. Régiótól füg-

getlenül igaz az a megállapítás is, hogy a válaszadók 48-49%-a helyezi magát a skála közepére, azaz majd minden megkérdezett elégedett és elégedetlen is élete alakulásával."[7]

5. Identitáskérdések

Nemzeti, regionális hovatartozás

A vajdasági magyar fiatalok az identitáskérdésekre a következő válaszokat adták: elsődleges identitásként legtöbben a „vajdasági magyar"-t választották (56%), majd a magyarságot (28,5%). A jugoszláv állampolgárság és az európaiság elsődleges identitásként elenyésző a mintában. A második identitásban megnőtt a magukat jugoszláv állampolgárnak vallók száma (27,1%), de az európaiak száma is (12,4%). A második identitásként majdnem 30% szintén a magyart, 26,4% pedig vajdasági magyart választotta. A Vajdaságban tehát a megkérdezett fiatalok (84,5%) elsősorban a magyarságukat tartják fontosnak, de második identitásként is (56,5%) ezt választották. Rendhagyó lehet, hogy a vajdasági magyar fiatalok a mindkét identitáskérdést egybevéve sem vallották magukat nagy számban jugoszlávnak (9%+27%). Ez a tény onnan eredhet, hogy már nem is igen tudják „melyik Jugoszláviának" állampolgárai: a titói Jugoszláviában születtek, és a Kis-Jugoszlávia határai bizonyos értelemben még mindig definiálatlanok. A fiatalok 17%-a első vagy második identitásként európainak vallotta magát.

A szláv minta esetében elsődleges identitásként a megkérdezettek 50,7%-a szerbnek, a többiek (26,5%) pedig főként egyéb nemzetiségűeknek (pl. montenegrói, szlovák, ruszin, román, német stb.) vallották magukat. A másodlagos identitásnál többségben van az „egyéb nemzetiség" kategória (48,1%), ami magyarázható azzal is, hogy a vegyes házasságokból származó válaszadóknál a családban nem domináló nemzeti hovatartozás fogalmazódik meg másodsorban. Biztató, hogy a vajdasági szláv minta mintegy 18,1%-a európainak vallja magát (másodlagos identitás).

7 Gyorsjelentés, 40. old.

15. ábra A fiatalok identitása (Vajdaság)

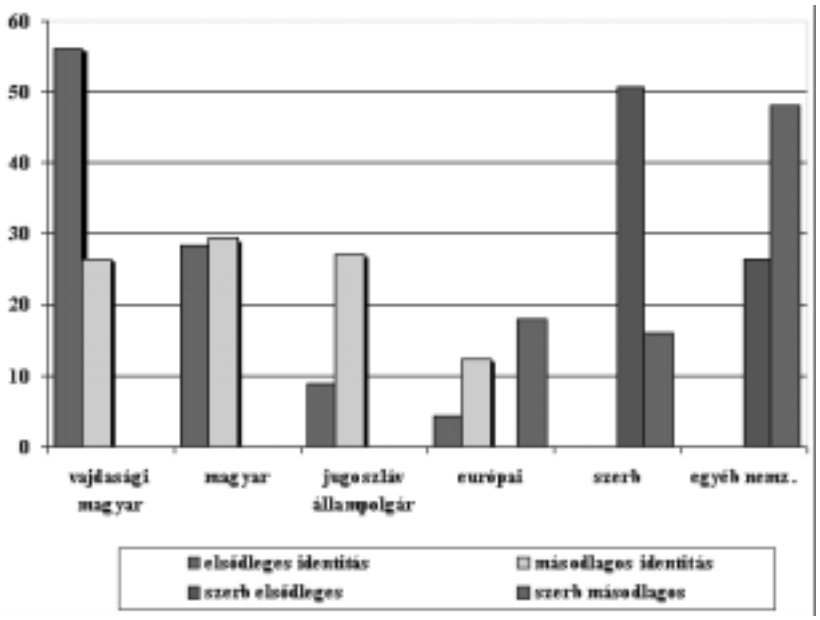

Az öt régió fiataljainak a nemzeti önazonosítást meghatározó válaszai két csoportra oszthatók: egyeseknél a regionális kötődöttség, másoknál a nemzeti kapocs a döntő. Minden régióban meghatározó jelentőségű az adott területhez (Székelyföld, Kárpátalja, a Vajdaság) való tartozás, de minden térségben a megkérdezettek legalább egyharmada egyszerűen magyarnak vallja magát. A magyarsághoz tartozás kritériuma minden régióban azonos elemekre épül: ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson, magyarnak kell tartania magát, és beszélnie kell a magyar nyelvet.

16. ábra „Leginkább úgy írnám le magam, mint…" – válaszok megoszlása a Kárpát-medencében (%)

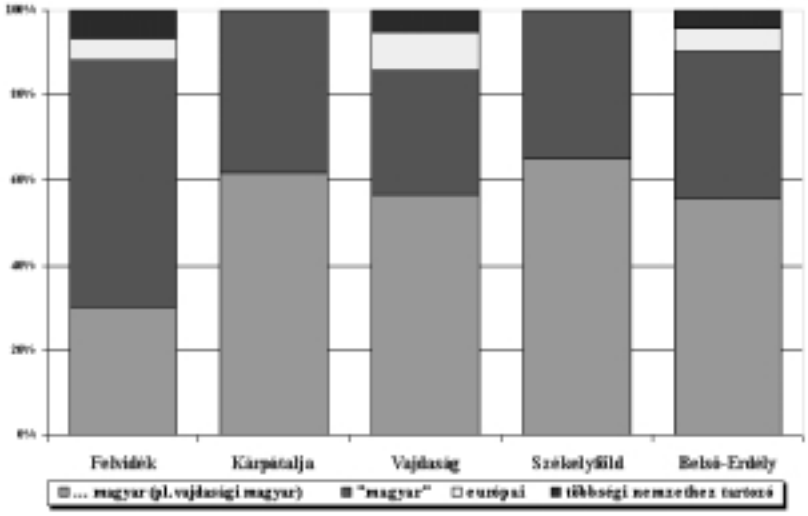

A megkérdezett fiatalok kis hányada tartja magát elsősorban európainak, inkább régióhoz kapcsolódik, vagy etnikai kötődésű. A 15-29 éves székelyföldi fiatalok közel háromötöde elsősorban romániai/székelyföldi magyarnak érzi magát, míg egyharmada a magyarokhoz tartozónak érzi magát leginkább. A vizsgált székelyföldi korosztály 90%-a büszke arra a csoportra, amelyhez tartozónak érzi magát, annak ellenére, hogy többségük számára ez nem egyértelműen előnyös, ezért elmondható, hogy a székelyföldi fiatalok magyarságtudata rendkívül erős. A 15-29 évesek véleménye szerint ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson, sorrendben a három legfontosabb dolog: magyarnak tartsa magát, magyar legyen az anyanyelve, és jól is beszéljen magyarul. A Magyarországon való születés és a magyar állampolgárság nem feltétele a magyarsághoz tartozásnak. Nagyon hasonló a másik romániai régióban élő fiatalok identitás-felfogása. A vizsgált belső-erdélyi korosztály 90%-a büszke magyarságára, és önazonosság-tudata szempontjából magyarságtudatát meghatározó elemnek tekinti.

A kárpátaljai fiatalok közel hatvan százaléka tartja magát kárpátaljai magyarnak, míg egyszerűen „magyarnak” tíz megkérdezett közül valamivel több, mint három. A kárpátaljai közösség szerint abban, hogy ki számít magyarnak, az önbesorolás, a nyelvi közösség és a magyar kultúra ismerete a leginkább meghatározó, és sokkal kisebb jelentősége van a politikai meggyőződésnek, a vallásnak. A legkevésbé az számít, hogy valaki Magyarországon született-e, vagy hogy van-e magyar állampolgársága. Vállalt identitásával nincs ellentétben a megkérdezett fiatalok nagy többsége. Általában büszkék a csoportjukra, személyiségük meghatározó jegyének tekintik a csoporthoz való tartozásukat.

A felvidéki 15-29 évesek több mint fele leginkább magyarként, további közel háromtizedük szlovákiai magyarként határozza meg magát. A felvidéki magyar ifjúság büszke identitására, önmeghatározása szempontjából alapvető fontosságúnak gondolja magyarságát. Ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson, az északi régió fiataljai szerint legfontosabb szempont, hogy annak tekintse magát, hogy magyar legyen az anyanyelve, és jól beszélje anyanyelvét.

A vajdasági fiatalok 59%-a vajdasági magyarnak vallja magát, 29%-a általában „magyar” (vagyis a válaszadó fiatalok 88%-a magyartudatú!) A magyarsághoz tartozás számukra nem az anyanyelv jó ismerete, hanem inkább az, hogy valamelyik szülő magyar, és maga az egyén is annak mondja magát. Európainak a vajdasági fiatalok 9%-a, a többségi nemzethez tartozónak (szerb, jugoszláv) pedig 5%-a tartja magát.

A szülőföld és a haza fogalma

A vajdasági magyar fiatalok többsége szülőföldjeként a Vajdaságot jelölte meg (43,3%). A vajdasági autonóm terület tudata tehát szülőföldfogalomként működik. A válaszadók 25,3%-a szülőföldként azt a települést említi, ahol jelenleg él, 11,9% pedig a helységet, ahol született. A fiatalok 37%-a településhez köti a szülőföld fogalmát. Jugoszláviát csak 10% jelölte meg szülőföldként.

A haza fogalma a magyar fiataloknál két területre osztódott: a minta 39,4%-a Jugoszláviát tartja hazájának, 38,2% viszont a

Vajdaságot. Hazafogalomként a települések, a régiók nem jelentősek. A megkérdezettek jelentéktelen száma ismeri el a történelmi Magyarországot hazájaként. A fiatalok tudatában jelentős mértékben dominál tehát a Vajdaság, mint területi egység. Összegezve: szülőföld, vagy haza fogalmának megjelölésében is a Vajdaság kiemelkedő helyen áll.

A nem magyar válaszadók közül legtöbben Jugoszláviát tartják szülőföldjüknek (34,8%), második helyen pedig a történelmi Szerbia és a Vajdaság (egyenlő arányban) szerepel. Ez annak a jele, hogy a válaszadók között egyformán voltak őslakosok és bevándorlók (menekültek, akik főként az elmúlt tíz évben költöztek be a Vajdaságba). Hazaként e csoport abszolút többsége (53%) Jugoszláviát ismeri el, ez jóval több a magyarok véleményéhez viszonyítva. Második helyen a szlávok a Vajdaságot fogadják el hazájuknak (21%), míg harmadik helyen a történelmi Szerbiát említik (14,1%).

17. ábra Szülőföld és haza fogalmával kapcsolatos válaszok – Vajdaság

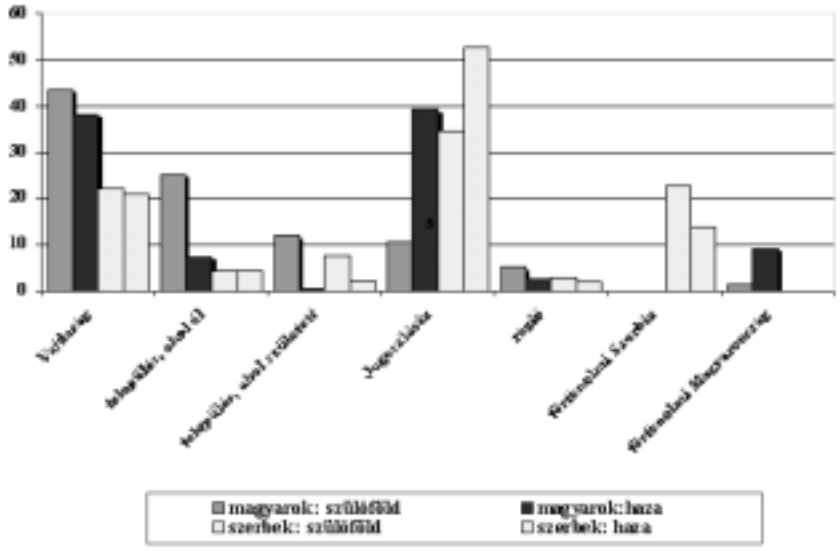

A „magyar” kategória kritériumainak megítélésénél a vajdaságiak egyértelműen az egyén szubjektív becslését tartják mérvadónak, s ennél valamivel kevésbé jelentős számukra a magyar anyanyelv és a megfelelő szintű magyar nyelvtudás. A magyar állampolgárság és a magyarországi születés a legkevésbé lényeges. Mivel ezt a kérdést az egész mintára nézve értékeltük, elmondható, hogy a minta erős, szilárd magyarságtudattal rendelkezik, amelynek fő alkotóelemei a nyelv és a kulturális hovatartozás.

6. Önmagunk és mások értékelése, tolerancia

Külön elemeztük azok adatait, akik az elsődleges identitásként vajdasági magyarnak határozták meg magukat. E csoport önbecsülését hasonlítottuk össze a többségi nemzetről és a magyarországi magyarokról kialakult sztereotípiáikkal.

A 18. ábrán is látható, hogy a minta e részének sztereotípiáiban a saját kulturális csoport a másik két csoporttól erősen különböző pozitív jellemzőkkel, erényekkel rendelkezik: ezek a tolerancia, a becsületesség és az intelligencia. A saját csoporthoz viszonyítva jobb a szerbek összetartásának becslése. Érdekes, hogy a szerb fiatalokat egyidejűleg és törekvőnek ítélik meg. Az ellentmondásból nyilvánvaló, hogy a saját csoportot és a magyarországi magyarok csoportját széthúzónak tartják. Törekvés és szorgalom szempontjából a saját csoporthoz viszonyítva a magyarországi magyarok kaptak jobb minősítést.

A magyarországi magyarok toleranciában lemaradnak a vajdasági magyarok megítélése mögött, ami megerősíti korábbi kutatási eredményeinket. A három csoport esetében a barátság nem kapott sok szavazatot, de a szerbeket mégis a leginkább barátkozónak ítélik meg.

18. ábra Kulturális sztereotípiák a saját csoportról, a magyarországi magyarokról és a szerbekről

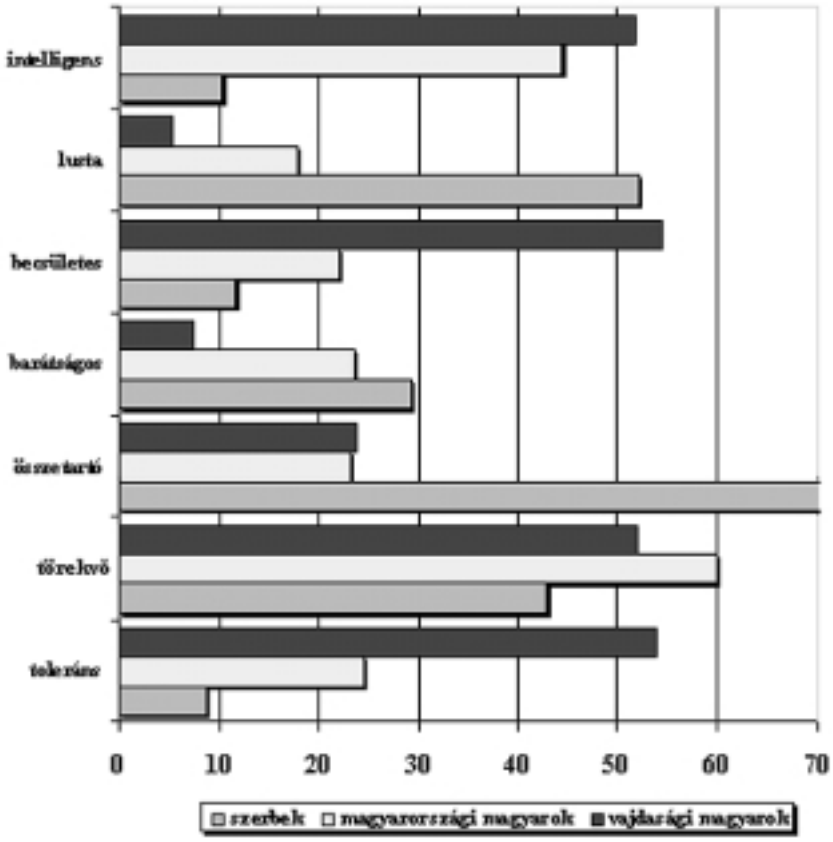

II. Összefoglalás helyett

Amikor a fiatal nemzedék társadalmi viselkedését tanulmányozzuk, bátran állíthatjuk, hogy a fiatalokra jellegzetes szociopszichológiai tulajdonságok jellemzők. A magatartásformája, az értékrend minden nemzedék számára tipikus, mert hasonló társadalmi és csoportviselkedésnek, valamint feltételeknek vannak kitéve. Egy fiatal egyén érdeklődési köre, kíváncsisága hihetetlen sok dologra kiterjedhet. Erőteljesen igyekszik magát, egyéniségét

alternatívák, tehát különböző lehetőségek kihasználásával önállóan építeni. Nem tűri a sablonokat, sem az intézményes korlátokat (állami szabályozások, iskolai rendeletek, szülői szigor stb.). A jugoszláv rendszerváltozás idején a fiatalok (és szüleik) korábbi politikai ideáljai szertefoszlottak, és meg kellett birkózniuk az új társadalmi kritériumok felállításával, új eszményképek keresésével. A mai fiatalok számára természetes, hogy vannak közöttünk szociális, intellektuális és politikai szemléletbeli különbségek. Magától értetődőnek tekintik a másságot és a különbségek társadalmi vonatkozását; többségük nem is törekszik az egyenlőségre és az átlagosságra.

A vajdasági magyar fiatalok kockázatvállalási készsége rendkívül nagy, hisz gyermekkoruk válságos, háborús időszakra esett. Erkölcsi normájuk kialakításában legtöbben családközpontúak vagy családcentrikus gondolkodásmódúak, sokáig szüleik házában keresik a helyüket. A leszegényedés, a társadalmi biztonság hiánya akkor is fennáll, amikor éppen körvonalazzák jövőképüket, lehetőségeik határait (még nincs munkájuk, ingatlan tulajdonuk, új családjuk, társadalmi tekintélyük stb.). Megtanultak nem ábrándokból élni, hanem reálisan ítélni; de talán többet kívánni a lehetségesnél... ehhez a fiataloknak erkölcsi joguk van, mert valóban előttük állnak még a lehetőségek. A vajdasági fiatalok fontos tulajdonsága, hogy mindenkor kritikusak tudnak lenni, néha túl nagy pesszimizmussal vagy éppen optimizmussal ítélkeznek, de egészében véve érett meglátásaik vannak környezetükről, a közélet eseményeiről.

A fiatal keresi a helyét a társadalomban, igyekszik kialakítani a világnézetét. Némelyek jobban engednek a nevelésnek, az irányításnak, mások kritikusan ellenállnak, de valamennyien építik azt az értékrendszert, amely nemzedéküknél majd dominál. A legtermészetesebb, hogy az idősebb korosztály előbb-utóbb enged ennek a „nyomásnak”. A társadalom átalakulásával mind nagyobb és újabb társadalmi cselekvéstér alakul ki, amit a fiataloknak kell kihasználni, kitölteni.

IRODALOM

1. Mozaik 2001, Gyorsjelentés, Magyar fiatalok a Kárpát-medencében, szerk.: Szabó Andrea, Bauer Béla, Laki László, Nemeskéri István; Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Mozaik 2001, Budapest, 2002.
2. Ifjúság 2000, Tanulmányok I., szerk.: Szabó Andrea, Bauer Béla, Laki László; Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest, 2002.
3. Vajdasági útkereső, szerk.: Gábrityné dr. Molnár Irén–Mirnics Zsuzsa, Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 1998.
4. Vajdasági marasztaló, szerk.: Gábrityné dr. Molnár Irén–Mirnics Zsuzsa, Magyarságkutató Tudományos Társaság, MTT Könyvtár 3, Szabadka, 2000.
5. Fészekhagyó vajdaságiak, szerk.: Gábrityné dr. Molnár Irén–Mirnics Zsuzsa, Magyarságkutató Tudományos Társaság, MTT Könyvtár 4, Szabadka, 2001.
6. Holnaplátók, Ifjúsági közérzetmérleg, szerk.: Gábrityné dr. Molnár Irén–Mirnics Zsuzsa, Magyarságkutató Tudományos Társaság, MTT Könyvtár 5, Szabadka, 2002.
7. Civilizációs korszakváltás és ifjúság, A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái, szerk.: Gábor Kálmán, Szociológiai műhely, Szeged, 1992.
8. A magyarországi horvát fiatalok életmódja, dr. Baráth Árpád, dr. Gyurok János, dr. Sokcsevits Dénes, Croatica Kht. Budapest, 2002.
9. Veres Valér–Sólyom Andrea: Társadalmi integráció a magyar fiatalok körében, in: Romániai magyar évkönyv, szerk.: Bodó Barna, Temesvár-Kolozsvár, 2001.

Mirnics Károly

Meglopott nemzedék

Nem az államalkotó, szerb nemzetiségű fiatal nemzedék problémáiról szándékozom értekezni, de ha az ő gondjaikról beszélnék, akkor is ezzel a két szóval foglalnám össze mondanivalómat.

Ebben az országban, amelyet, úgy látszik hamarosan csak Szerbiának fognak hívni, a fiatal nemzedéket meglopta a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia Memorandumára, a Szerb Írószövetség és a szerb ortodox-pravoszláv egyház nagyszerb ideológiájára támaszkodó, autoritatív módon gyakorolt politika. Másnak akartak rosszat tenni – maguknak okozták a legrosszabbat. A szerb fiatal nemzedéktől megvonták a tudományos és szakmai érvényesülés szinte valamennyi hazai és nemzetközi lehetőségét; lehetetlenné tették az ifjú nemzedék tehetségének és szellemi képességének a kor szintjén történő kibontakozását; erőtlenné tették a fiatalok kezdeményezését; elzárták őket az igazi közéletiségtől, s végül attól is, hogy megéljék a maguk fiatalos életörömeit.

Az elmúlt tizenöt évben a szerb ifjúság koravénné vált. Az a része, amelyik nem egyezett a húsdaráló politikával és szenvedélyesen ellenszegült, életveszélybe került. Ennek következtében – most már tudjuk a népszámlálási statisztikai eredmények alapján – több mint háromszázezer, túlnyomórészt szerb fiatal menekült el az országból. Azok, akik száz ok miatt nem távoztak (a kutatások azt mutatják, hogy kétszer-háromszor ennyi fiatal is elmenekült volna az országból, ha tehette volna, és ha lett volna, aki befogadja), szerencsétlenségükre itt maradtak. Most keresik a kiegyezés módozatait a valósággal. Régmúlt idők problémáit bogozzák, „zabot hegyeznek”, a kör négyszögesítésének a „prob-

lémáját" kísérelik megoldani. A neonáci jellegű politika (Dušan Janjić megfogalmazása) jelentős részüket manipulálja, kihasználja és felhasználja a maga céljaira a titkosszolgálat és állambiztonsági szerveken keresztül. A legszebb jövőváró törekvések is elmaszatolódnak és homályossá válnak életükben.

A fiatalok sohasem szerették, hogy egyetlen egy identitást erőszakoljanak rájuk. Egyáltalán nem szeretik, ha bármit rájuk erőszakolnak. A nemzeti identitáson kívül ösztönszerűen még sok identitással is szeretnek azonosulni: szakma, divat, szórakozás, ízlés stb. szerinti. Ezeknek is igen nagy jelentőségük van életükben. Ennek folytán jellemük természetszerűen demokratikus és nyitott minden új felé. Ösztönszerűen a pluralista értékrendszer hívei. Számukra az az élet, amely nem kezdődik úgy, mint egy szép kaland, unalmas élet. Félnek az ürességétől és attól, hogy életük eseménytelenül teljen. Minden, ami szép és értékes az életben, mintegy véletlenül, látszólag könnyelmű kalandként kezdődik számukra, s csak később komolyodik meg. Ha nem így kezdődik, nem is tekintik sikeres életnek.

Nos, nem ilyen magánélet jutott osztályrészül a szerb fiataloknak és az ifjú nemzedéknek 1986 után. Egész közéleti szereplésük és társadalmi életük az erőszak csapdájába esett. Elvesztették kapcsolatukat a korral, a világ ifjúságával, legfőképp az európai szervezett ifjúsági mozgalmakkal.

S milyen sors jutott osztályrészül a mi magyar ifjúságunknak?

Mint az egész magyar nemzeti kisebbség, a mi ifjúságunk is az elmúlt másfél évtizedben a szabadság oldalán állt, a szerb nemzeti elnyomás ellen állt ki. A társadalmi fejlődés és megújulás motorja-mozdonya volt – ahogy Zoran Djindjić mondta a magyar konzulátus szabadkai megnyitása alkalmából, 2001-ben. A vajdasági-délvidéki magyar ifjúság a békemozgalmak kezdeményezője és ezek legtömegesebb résztvevője volt Szerbiában. Szinte minden magyar család ifjú tagja eldicsekedhet ezzel. Sok szerb fiatal nem mondhat el hasonlót, hanem lesütött szemmel kell majd utólag beismernie tévelygéseit; majd utólag kell szellemileg is felnőnie a kor követelményeihez.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a vajdasági-délvidéki magyar ifjúság meg lehet elégedve a magyar kisebbségi közös-

ségben vagy a globális szerb társadalomban betöltött szerepével. A magyar ifjúság egésze kétszeresen kisemmizett és hátrányos helyzetben van. A szerb fiatalsághoz viszonyítva minden lehetőségében még jobban meg van rövidítve. A szerb ifjúságnak legalább egyik részén segít a „szerbnek lenni" privilégium, a protekció, a „veza", a maffiagazdálkodáshoz nyújtott állami kedvezmények és előjogok. (1986 óta maga az állam a legnagyobb maffiózó, s ezen még a jelen sem sokat változtatott). Az sem elhanyagolható, hogy a szerencsés szerb fiatal sokkal jobban kiismeri magát a túlélés zeg-zugaiban, a maffiózás labirintusában. Ehhez maga a zárt jellegű, titoktartó, titkolózó, összeesküvésre, fondorlatra, gáncsvetésre még mindig hajlamos szerb társadalom és közélet kész mintát – magatartást, viselkedést, fellépést, erőszakosságot –, „segítséget" nyújt. Közéjük magyar fiatal, ha elfogadná is a viselkedésüket, nem kerülhet be. A szerb fiatalok megkaparintanak minden lehetőséget a magyar fiatalok elől a munkavállalás és vállalkozás terén ezekben a még mindig képlékeny, nem szabályozott, kaotikus és értékvesztő társadalmi viszonyokban. Hiába jobb, tehetségesebb és törekvőbb munkás a mi fiatalunk, ha még mindig nem ez számít. Az a mérvadó, hogy ki a tagja valamilyen formális és nem formális, intézményesített vagy szabad akaratú szerb érdekcsoportnak.

A fiataljaink boldogulásához szükséges anyagi alap tehát még nem látszik biztosítottnak. Nem marad más hátra, mint szívós harccal és európai segítséggel kitépni a nagyszerb nacionalizmuson alapuló maffiózó gazdasági vállalkozás és munkavállalás gyökereit. Amíg e tekintetben nem történik változás, nem lesz mindenki számára kellemes az élet Szerbiában. Addig nem érezzük Szerbiát hazánknak.

Milyen ma a délvidéki magyar ifjúság viszonya az idősebb nemzedékhez és a magyar kisebbségi közösséghez? Két kérdésről van szó. Vizsgáljuk meg először az elsőt.

Az idősebb nemzedék tele van panasszal a fiatalságra, a fiatal viszont a felnőttekre. A történelemben ez nem volt mindig így. A fiatalok a múltban sokkal könnyebben foglalták el az öregek helyét és pozícióit minden téren, mint ma. Sokkal könnyebben érvényesülhettek és bontakoztathatták ki tehetségüket, mert ezt

maguk az idősebbek is így akarták, elvárták, örömmel fogadták, és büszkék voltak rá.

Felnőtt egy sokat tudó és modern tudású ifjú magyar nemzedék és vele szemben ott áll egy elavult tudású, de a közéleti pozícióihoz rendkívül ragaszkodó és a családi szerepkörben is autoritatív módszerekhez igazodó idős nemzedék. Az idős nemzedék önzésének következtében az ifjú nemzedék kénytelen a „semmin" gyakorolni tudását, mert komoly feladatot, megbízást nem kap. Az idős nemzedék ugyanakkor – mivel tudásában a kor követelményeitől egyre jobban lemarad – nem veszi észre azokat a haladást kínáló lehetőségeket, amelyek a legfájdalommentesebb és legeredményesebb utat jelentenék a jövő felé. A vajdasági-délvidéki magyar kisebbség közéletében is a gerontokrácia uralkodik lépten-nyomon. Erre a gerontokráciára rányomja a bélyegét a megőrzött és rejtegetett, de időről időre felbukkanó, kommunista módon erőszakoskodó erkölcsiség. Mi több, új tulajdonságokkal is gazdagodott! Igen hamar elsajátította a gyorsan és könnyen gazdagodni vágyó újbárók és újgazdagok tulajdonságait. Úgy viselkedik, mintha rá nem vonatkozna a polgári társadalomban is érvényes alapelv, vagyis hogy az emberek 95%-ának ebben a társadalomban is a bérmunkából élés jut osztályrészül, és csak úgy lehet előrehaladni, ha valaki takarékosan él, és dinárt dinárra tesz félre. Csak a felfedező tehetség, a jó szervezőadottság ad jogot a gyorsabb gazdagodásra és haladásra.

Ezt a gerontokráciát könnyen megzsarolja és megvesztegeti a szerb állam. A magyar kisebbségi közösségben eljátsszák a politikai önkény tejhatalmú urainak szerepét. A demokráciát úgy képzelik el, hogy a többségi és kisebbségi (szerb és magyar) újbárók kiegyeznek egymás közt, és ki-ki uralkodik a maga közösségében és a maga közössége fölött, a maga hasznára. A közvagyonból ők is szeretnének zsebpénzt csinálni, s ha lehetne, az állami kincstárt magánpénztárként kezelnék. Röviden: politikai erkölcsösségükben és erkölcsiségükben hajlamosak a romlásra, mert mint ahogyan mondta egy angol lord: minden hatalom megront, a nagy hatalom különösen megront. Az államhatalommal való titkos vagy hallgatólagos lepaktálásra mindig készek, és találnak alkalmat, ürügyet és módot rá. Hajlamosak az állami bűnö-

zéssel való összebékülésre. Tehetik, mert Szerbiában még nincs demokratikus állami kontroll, és a közvéleményt elnémítják, kijátsszák, ügyesen megkerülik.

A fiatal nemzedékkel szembeni bűnük, hogy ugyanakkor, amikor arról papolnak, hogy a fiatalságé a jövő, cselekedeteikkel a fiatalokat megrövidítik. Tagadják, hogy ez az ifjúság képes önmaga elé célt és eszményt állítani, feladatot, felelősséget és szerepet vállalni, képes az önszerveződésre és képes az egész közösség nevében is felelősségteljes gondolkodásra és cselekvésre. Az előre gyártott közvélemény-kialakítás (vagyis a fiatalsággal és a közösséggel való manipulálás) e gerontokrácia atyáskodó tulajdonsága, időtöltése továbbra is.

A behízelgő és fülbemászó szólampufogtatás és sablonokban gondolkodás mesterei. Nem érdekli őket, hogy a valóság ellent mond ígéreteiknek, hogy szószátyárkodó hordószónokok, programjaik és eszméik megvalósíthatatlanok, hogy üres beszédük romhalmazt hagy maga után. A jövőből semmit csinálnak. A választások múltán már nem érdekli őket a fiatalság gondja-baja. Számukra a fiatalság problémái csak a választások előtt érdekesek, hogy aztán négy évre az íróasztal fiókjába zárják őket. Mindenütt jelenlévő szókísértetek, akik látszatvilágot csinálnak az ifjúság valóságos életproblémáiból. Az ifjúság problémáit eltitkolják, a valóságot módszeresen és rendszeresen kitörlik a tudatból és cselekedeteikből. Tényekké hamisítják légből kapott és rögtönzött frázisaikat. Csak vezérelveket idéznek és szajkózásukra képesek. Ettől egy tapodtat sem tudnak tovább lépni egyetlen egy gondolat végiggondolásáig sem. Nem veszik észre a részletekben az egészet, s az egészben az ördöngös részleteket. A fiatalokat frazeológájuk fogyasztóivá szeretnék züllleszteni. A valótlan valóság hívei. A sablonok, képletek, idézetek öntevékeny életével helyettesítik azt az élő valóságot, amely ellentmond az érdekeikhez fűződő látszatvilágúknak. Madártávlatból látják a fiatalok problémáit, s ha valamit észre is vesznek, türelmetlenül továbblépnek, mintha a dolgok önmaguktól oldódnának meg.

Gondolatvilágukban esztelen találgatás folyik, hogy milyen is a mai ifjú nemzedék: nihilista, közömbös, szenvedélynélküli, konformista-nonkonformista, vágyakozni képtelen, szabadelvű, unat-

kozó, kötődés nélküli, érzelmileg megcsömörlött, kapcsolatszegény, kiégett, elzárkózó, magányos, cél nélküli, árral úszó, motoros barbár, csupán a konzumálás örömeiben kiteljesülő, arculat nélküli, személytelen, mélyhűtött szívű, műanyag mosolyú, szexuális-gépies sorozattermék.

Nem is gondolkodhatnak másként azok, akik a kommunista kollektivizmus és konformizmus köpenyéből bújtak ki.

Mindezek a vádak badarságok. Arról azonban valóban lehetne néhány szót ejteni, hogy az idősek nemzedéke mennyire járult hozzá, hogy az ifjú nemzedék szkeptikus, gyanakvó legyen mindenkivel és mindennel szemben. Túl sok minden történt az elmúlt évtizedekben, ami a fiatalok elvesztésére, tönkretételére, nemzeti öntudata meggyöngítésére irányult. Eltorlaszolták az élhető élet távlatait.

A vajdasági-délvidéki magyar ifjúság rácáfolhat az idősek nemzedékének szinte valamennyi vádjára, ha lehetővé válik önálló szervezeti élete, és kialakul értelmiségi elitje. Ez nélkülözhetetlen, mert az *új* meglátása és kezdeményezése általában egy aktív kisebbségtől indul el. Igaz, ez a kisebbség, amely megfogalmazza a célokat és eszményeket, nem feltétlenül csak fiatalokból áll. Sok fiatalosan gondolkodó idős ember is csatlakozik hozzájuk. Viszont az eszmék és kezdeményezés életre keltését és az ehhez szükséges mozgalmak megszervezését a fiatalok vállalják fel, lendületes és szenvedélyes elkötelezettségükkel.

A többség gondolatvilágát és erőpotenciálját valóban a tegnap, a múlt formálta és formálja, ennek folytán érthető, hogy ehhez a többséghez kötődik az idős nemzedékek nagyobbik része. Valóban van feszültség és nemzedékharc. A feszültség leküzdése a nemzedékek között akkor lesz eredményes, ha a jövő eszmei érvei és erői erősebbek lesznek a múlt érveinél és erőnél. Csak ez tudja mozgásba hozni a jelenben az erőfeszítést, az erőtartalékokat. Csak ez adhat keretet a mozgalmi és szervezeti keretben történő cselekedeteknek.

Szükséges lesz tehát, hogy a jövőben a vajdasági magyar fiatalság tiltakozzon, lázadjon, véleményt nyilvánítson, s ha kell, szervezkedjen is a múlt érvei és erői ellen a magyar közösségen belül is. A vajdasági magyar ifjúság nem engedheti meg, hogy az

idősek nemzedéke kisajátítsa a közgondolkodást. Az ifjúság aktív részének el kell vetnie a kapcsolatnélküliség iránti imádatát, istenítését és vágyódását, valamint a bármilyen szervezettség iránti utálatát. Elitté kell válnia, és meg kell szabadulnia a politikai hitehagyottságtól. Elégedetlensége legyen céltudatos lázadás az idősek nemzedékének képviselői részéről tapasztalt üres beszéd, alaptalan ígérgetés, hangzatos szólamok, hazug nyilatkozatok, csalások, ámítások és illúziókeltés, valamint a kötelezettség nélküliség, az önzés ellen. Nem engedheti meg többé a gyámkodást. A múlt sok óvatosságot és kevés indulatot gyarapított fel benne. Ennek következtében csorba esett hitén és reményein. Ezen kell változtatni.

Ami a jövőben értelmessé válhat, az ma mozgató-cselekvő szenvedély kell, hogy legyen.

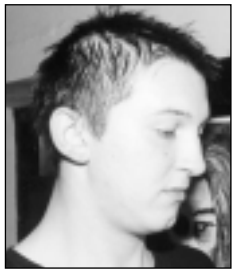

Sándor Zoltán

Üdvözlet a szigetről

A muzslai fiatalok helyzete és társadalmi közérzete

„Egyetlen ember sem sziget *önmagában. (...)*
Ezért sose kérdezd, kiért szól a harang; érted szól."
John Donne

2001 őszén a Magyarságkutató Tudományos Társaság *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében* címmel átfogó kutatást végzett a vajdasági fiatalok körében a budapesti Nemzeti Ifjúságkutató Intézet részére. A Vajdasági Ifjúsági Fórum szervezésében, az MTT megbízottjaként részt vettem a munkában, a muzslai magyar fiatalok körében kérdőíveztem.

A kutatás kiterjedt a fiatalok családi állapotára, iskolázottságára, nyelvhasználatára, számítógép-használatára, munkaerő-piaci helyzetére, lakáskörülményeire, valamint a földtulajdonra, vállalkozásra és vagyonra vonatkozó kérdésekre. Vizsgálódás tárgya volt továbbá az üdülési és utazási lehetőségek, a társadalmi közérzet, a vallás, a fiatalok értékrendszere, médiafogyasztása, művelődési élete, identitása.

A felmérést 35, tizenöt és huszonkilenc életév közötti fiatallal végeztem, akik az 1991. évi népszámlálás alapján kellőképpen reprezentálták a muzslai magyar fiatalokat. A megkérdezettek kiválasztásánál három kritériumot tartottam szem előtt: a korosztályt (három csoport: 15-19, 20-24 és 25-29 évesek), a nemek arányos megoszlását és az iskolai végzettséget (általános iskolai, középiskolai és felsőfokú).

Jelen tanulmányomban a fent említett kutatás Muzslára vonatkozó eredményeinek egy részét teszem közzé, ugyanakkor muzslai voltom révén személyes tapasztalataimra és megfigyeléseimre hagyatkozva fűzök magyarázatot az egyes eredményekhez, hogy teljes(ebb) képet adjak a muzslai fiatalokról.

Muzslai helyzetkép

„Gyermekkoromban Muzsla szinte még homogén magyar falu volt. Emlékezetem szerint magyarokon kívül alig néhány szerb, cigány és bolgár család élt még ott. A hatvanas évek közepén két lakótelep építésével a falut összekapcsolták Becskerekkel, s ezáltal szétrobbantották az eladdig egységes nyelvi közeget. Kezdetben az újonnan jött szerbek és a magyarok nehezen tűrték meg egymást, de lassú víz partot mos alapon összeszoktak. Ez így is lenne rendjén, de sajnos a magyarok gyenge 'ellenálló képességének' köszönhetően olyan makaróni nyelv jött létre, hogy bizony jócskán fel kell tűrnie annak a gatyaszárát, aki meg akarja érteni főleg ifjabb földijeim beszédét" – nyilatkozta 1989-ben, egy évvel a halála előtt, az Alföld című folyóirat munkatársának Sziveri János.[1] Én akkor tizenhat éves voltam.

A következő tizenkét esztendőben a dolgok csak rosszabbodtak. Akkoriban, ha leszámítom a Sziveri által említett két lakótelepet, még mindig alig éltek szerbek és más nemzetiségű polgárok a „városias faluban". Hogy a helyzet mindössze tizenkét év leforgása alatt mennyire megváltozott, azt híven tükrözi az utcám példája: 1990-ben ebben a kis utcában 29 magyar család (!), egy roma család és egy idős szerb néni élt. Mára már csak tizenöt magyar család maradt, öt házban egy-egy idős magyar bácsi vagy néni él, négy ház üresen áll, míg hat házba szerb családok költöztek be. És a megmaradt magyar családokban a családtagok létszáma is sok esetben apadt, mert az időközben felnőtt gyerekek valahol máshol keresték boldogulásukat.

1 Barbár imák költője – Tanulmányok, kritikák, esszék Sziveri Jánosról, Keresztury Tibor: A forrásvizek barbársága, Kortárs Kiadó, Budapest, 2000, 5. old.

Ennek ellenére, Bánátban még mindig Muzslán él a legtöbb magyar. De míg a kilencvenes évek elején a falu lakosságának kb. 90%-át tettük ki, napjainkra a magyarság százalékaránya jóval csökkent, és nemcsak a magyarság elvándorlása és más nemzetiségű polgárok (főleg szerbek) beköltözése miatt, hanem a fehér pestis következtében is.

1990–1997 között Muzsla helyi közösség területén 442 csecsemő született, ugyanebben az időszakban 941 személy hunyt el.[2] 1998-ban 47 újszülött jött a világra és 103 az elhunytak száma.[3] Az 1999. évből csak részadatokkal rendelkezem, eszerint ebben az esztendőben 46 csecsemő született, közülük 28 magyar, 14 szerb és 4 vegyes házasságban, és 89 személy hunyt el, akik közül 79 magyar nemzetiségű volt.[4] 2000-ben az újszülöttek száma 53 (27 magyar, 9 vegyes házasságból és 17 más nemzetiségű házasságból), az elhunytak száma 111 volt.[5] 2001-ben ez a negatív tendencia még szörnyűbb eredményeket mutatott ki: 31 újszülött (18 magyar, 7 vegyes házasságból és 6 más nemzetiségű házasságból) és 133 elhalálozott.[6] Ebben az esztendőben tehát a 4,29 elhunyt személy helyébe mindössze csak egy újszülött jött a világra.

Összegezve: adataim szerint (az 1999. évről nincsenek pontos információim) Muzsla Helyi Közösség területén az elmúlt 12 esztendőben (1990–2001) 619 gyerek született és 1377 személy hunyt el. Ennek következményeként évről-évre egyre több szerb, és egyre kevesebb magyar gyerek kezdi meg az első osztályt.

A nemzeti öntudat és az anyanyelvhasználat

A muzslai magyar fiatalok (és az idősebb korosztályok tagjai is) két nagy csoportra oszthatóak: azokra, akik beépültek, asszimilálódtak a többségi nemzetbe, és azokra, akik ezzel ellentét-

2 Muzslyai Újság, 19. szám, 1999. június
3 Ugyanott
4 Muzslyai Újság, 17–18., 19., 20., 22., 24., 25., 26. és 27. szám
5 Muzslyai Újság, 39. szám, 2001. február
6 Muzslyai Újság, 51. szám, 2002. február

ben „nagy magyarokká” váltak, még egyszer igazolva azt az állítást, hogy a nacionalizmus olyan, akár a folyó: a torkolatánál ágazik el és tombol a legjobban.

A két jelenségnek több oka van. Mindenekelőtt a keveredés a szerb „többséggel”. Muzsla lakosságának zöme a becskereki, mindeddig állami tulajdonban lévő cégekben dolgozik. A fiatalok, amint kikerülnek a muzslai általános iskolából, Becskerekre mennek szakközépiskolába, esetleg gimnáziumba. A gimnáziumi magyar tagozat kivételével (ahol a tantárgyak felét szerbül tanítják, és ahova évente mindössze néhány muzslai diák kerül be) a muzslai középiskolások szerb nyelven tanulnak. Olykor a gépészeti vagy villamossági szakközépiskolában nyílik ugyan magyar tagozat, de például a tavalyelőtt nyílt villamossági magyar tagozat diákjai majdhogynem csak a magyar nyelvet tanulják anyanyelvükön. Továbbá Muzsla földrajzi fekvése folytán leszakadt a vajdasági tömbmagyarságról (gondolok itt az észak-bácskai községekre), s ez belesegített az itteni lakosság szélsőséges szemléletének kialakulásához. S végül a két különböző végletet képviselő csoport kialakulásához sokban hozzásegített a szerb nacionalista politika és propaganda évtizedes önkényuralma is.

Az első csoport tagjai szinte „szerbbé” váltak. Főleg szerbül olvasnak, egyesek még a gyermekeiket is szerb nyelvű tagozatra íratják – hogy a gyermek a későbbiekben könnyebben érvényesüljön szülőföldjén! Ennek következtében egyes magyar gyerekek sohasem tanulnak meg anyanyelvükön írni és olvasni. Ez a tendencia egyre nagyobb méreteket ölt. Idővel e családok tagjai már otthon is, egymás közt is, szerbül beszélnek.

Az adatfelvétel idején betoppantam egy tizenéves lányhoz, akinél még három osztálytársnője tartózkodott. Ketten magyarul, ketten szerbül beszéltek. Furcsálltam a dolgot, és rákérdeztem, értenek-e magyarul. „Persze – hangzott a válasz – mindannyian magyarok vagyunk, csak mi ketten egymás között általában szerbül beszélünk. Megszoktuk. Meg könnyebb is.” Legalább még mindig magyarnak vallják magukat. Ez sem semmi!

Lesújtó, hogy ez nem az egyetlen hasonló eset. Még értenek, de már alig beszélnek magyarul. Az írás- és olvasásismeret még sajnálatra méltóbb.

Amiben nem különböznek a két csoport tagjai, az a nyelvhasználat. Becskerek magyar fiataljaival ellentétben, akiknek talán szebb a kiejtésük, de mégis egyre jobban elfelejtik anyanyelvüket, Muzslán *még mindig* magyarul beszélnek az emberek. Csakhogy egy-egy magyar mondatban egyre több a szerb szó is. Mindez a legmagyarabb muzslaiakra is vonatkozik. Magyar ragokkal és toldalékokkal látják el a szerb szavakat és *magyarul beszélnek.* A dolog érdekessége, hogy a többség (főleg az idősebbek) szerbül sem tud helyesen beszélni. Igaza van Szivernek: egy egyedi „makaróni nyelvet" hoztunk létre.

Kérdőívezés közben ez a jelenség gyakran nehezítette munkámat. Számtalanszor, miután felolvastam egy-egy kérdést, válasz helyett azt hallottam: na, most ezt fordítsd le. Ilyenkor magyarázatot kellett fűznöm a dologhoz, átfogalmazni a kérdést, hogy érthető legyen a megkérdezett számára.

Mi lehet ennek az oka? Az egyik minden bizonnyal az olvasottság alacsony szintje. A 30 megkérdezett közül 7 azt felelte, hogy az elmúlt egy év alatt egyetlen könyvet sem olvasott. A többi 23-nak egy év alatt összesen 161 könyvet sikerült elolvasnia, ami átlagban fejenként hét könyv. Vagy 5,37 könyv, ha azokat is beleszámolom, akik nem olvastak/olvasnak. És ez még nem minden! Csak tizenheten vallották azt, hogy szépirodalmi műveket is olvasnak, és azok közül is csak heten, hogy ezt kizárólag magyar nyelven teszik.

Ezért talán nem is ők a hibásak. Igaz, aki igényes és érdeklődő, beszerezhet magyar nyelvű könyveket, akár ismerősöktől, akár az anyaországból. Akinek azonban nincsenek magyar könyvekkel rendelkező ismerősei, és pénze sem a magyarországi könyvvásárlásra (ilyenek sokan vannak!), és olvasni akarnak, kénytelenek ezt szerbül megtenni. Évekkel ezelőtt ugyanis még létezett egy könyvtár Muzslán, de különféle szervezetek vitája, huzavonája miatt – miközben a könyveket ide-oda hordozgatták egyik épületből a másikba, mivel több szervezet is úgy érezte, hogy kizárólag őt illeti meg a könyvtár működtetésének joga – végül is megszűnt létezni, a könyvállomány pedig nagymértékben megcsappant.

A tavalyi év folyamán számos könyvcsomag érkezett az anyaországból, melyek a muzslai általános iskola könyvtárába kerültek. Hogy elérhető lesz-e mindenki számára, majd elválik.

A fiatalok problémái

A megkérdezetteknek húsz felsorolt probléma közül kellett kiválasztaniuk kettőt, mint legsúlyosabbat, legégetőbbet, és rangsorolni is. Elvárásaimmal összhangban legtöbbször a munkanélküliséget, a pénztelenséget, az alacsony kereseteket és a kilátástalan jövőt említették. Ezek egyébként nemcsak a muzslai magyar fiatalok fő gondjai, hanem az ország más nemzetiségű fiataljait is sújtják.

		1. számú probléma	2. számú probléma
1	Kilátástalan jövő	6	3
2	Pénztelenség, alacsony keresetek	6	3
3	Munkanélküliség	5	4
4	Céltalanság	3	6
5	Erkölcsi romlás	2	2
6	Tanulási lehetőségek beszűkülése (anyagi okok miatt)	2	2
7	Értéknélküliség	2	1
8	Kábítószer elterjedése	1	1
9	Szórakozási, ismerkedési lehetőségek hiánya	0	3
10	Kulturálatlanság, igénytelenség	1	0
11	Rossz családi körülmények	1	0
12	Elvándorlás	1	0
13	Bűnözés	0	2
14	Szegénység, létbizonytalanság	0	1
15	Alkoholizmus	0	1
16	Anyanyelven való továbbtanulási lehetőségek hiánya	0	1
17	A család válsága, a családi értékek megrendülése	0	0
18	A megfelelő iskolázottság, képzettség hiánya	0	0
19	A növekvő társadalmi egyenlőtlenségek	0	0
20	Lakáskérdés megoldatlansága	0	0

Kissé meglepőek a rangsorban 4–7. helyen álló problémák: a céltalanság, az erkölcsi romlás, a tanulási lehetőségek beszűkülése (anyagi okok miatt) és az értéknélküliség. Meglepő eredmény lehet annak számára, aki nem itt él.

Köztudott, hogy a lakosság nagy része már egy évtizede a létminimum határán tengődik. A fiatalabb fiatalok szinte nem is emlékeznek „jobb időkre". Érthető, hogy leginkább az anyagi jólétre vágynak. De azt is látják – és tudják! –, hogy becsületes úton nehezen juthatnak anyagiakhoz. „Esetleg, ha már van kezdő tőkéd (de ha van, honnan?!) és felcsapsz vállalkozónak…" – jegyezte meg fanyarul az egyik megkérdezett. Ebből kifolyólag bizonyos értékek devalválódnak. A szülők nagyon nehezen tudják megmagyarázni kilenc-tíz éves gyermeküknek: tanulj, légy a legszorgalmasabb, legjobb, gimnázium után ösztöndíjat kapsz egy jó egyetemre, jól jövedelmező munkahelyed lesz, stb. Az ilyen korú gyermek már tudja, hogy mindez mese. Az elmúlt évtizedben még egy szakorvos sem keresett többet egy alkalmi piacozónál, a tanügyi dolgozókról nem is szólva! S még azok közül sem tanulhatnak sokan, akik szeretnének továbbtanulni, a főiskolai/egyetemi költségek miatt. Ennek következményeként a legtöbben alacsony bérért olyan munkát végeznek, amelyet egyáltalán nem szeretnek, s ami a legszörnyűbb, sokan még azért is hálásak kell legyenek, hogy egyáltalán van munkájuk.

Teljesen érthető az általános depresszió és kiábrándultság – a céltalanság a fiatalok körében. Arra a kérdésre, hogy: *Ha szabadon választhatnál, hol, melyik országban szeretnél élni?* – egy kérdezett a következőképpen válaszolt: „Mit tudom én! Sehol. Amerikában... Talán. A fene tudja! Írj, amit akarsz!" A kérdőívbe, statisztikai adatként annyi került: Egyesült Államok.

Az értékrendszer megbomlására mintaszerű példa a kérdezettek válasza a következő kérdésre: *Mi szükséges ahhoz, hogy az ember érvényesülhessen a mai jugoszláv társadalomban?* Mivel nem voltak előre megadott válaszok, a véleményeket hasonlóságuk alapján csoportosítottam. 30 kérdezett közül 20 a pénzt említette, az anyagi hátteret; 13 a kapcsolatokat, ismeretséget; 14 a gátlástalanságot, orcátlanságot, kétszínűséget, ravaszságot, sőt az erkölcstelenséget is; 6 a talpraesettséget, amelyet jelentése

miatt nem sorolnék az előző csoportba, de ismerve az itteni helyzetet, nem tartom kizártnak, hogy ezek a válaszadók olyasmire céloztak, amit az előzőek nyíltabban mondtak ki (már azért is, mert a talpraesettség és az említett tulajdonságok sehol sem szerepelnek együtt). Mindössze 6 megkérdezett említette az iskolai végzettséget, a szaktudást; 3 a jó munkahelyet, és 1 fő állította, hogy igen fontos a többséget képező nemzethez való tartozás, ha érvényesülni akar Jugoszláviában az ember.

Azt hiszem, minden kommentár felesleges. Helyette még egy példával illusztrálnám a kilátástalanságot: *Mindent számításba véve, Ön mennyire elégedett azzal, ahogyan most él?* A kérdésre 12 válaszadó azt mondta: elégedetlen, 13 részben elégedett, részben nem, és csak 5 kérdezett vallotta magáról, hogy elégedett jelenlegi helyzetével.

Ami az elhelyezkedési lehetőségeket illeti lakóhelyén és környékén azzal a végzettséggel és szakképzettséggel, amellyel a kérdezettek rendelkeznek, a következő eredmény született:

Válaszok	A válaszadók száma
Nagyon kedvezőek	1
Kedvezőek	1
Közepesek	9
Kedvezőtlenek	13
Nagyon kedvezőtlenek	6

Mindezek után nem meglepő, hogy arra a kérdésre: *Tervezi-e, hogy a jövőben külföldön vállal munkát?* – a legtöbb fiatal azt mondta: tervezi, míg ketten nem tudtak felelni a kérdésre.

Szórakozási lehetőség

Hárman a legsúlyosabb, legégetőbb problémák közé sorolták a szórakozási, ismerkedési lehetőségek hiányát is. Muzslán, néhány kávézó/kocsma mellett alig akad más szórakozási lehetőség. Igaz, egyes civil szervezetek (melyekről majd a következőkben több szó esik) olykor szerveznek bizonyos rendezvényeket, de ezeket a fiatalok ritkán látogatják.

Felmerül a kérdés, mit kellene tenni a fiatalokért e téren. A huszonévesek zömének már bizony nehéz – szinte lehetetlen – lesz megváltoztatni azt a szokását, hogy a hétvégi estéket kedvenc kocsmájában töltse el. Maguknak a fiataloknak kellene (!) szervezkedniük, ők tudják a legjobban, mit szeretnének. A tavaly alakult VMI-nek ez lenne a dolga, de az általuk szervezett szórakoztató műsorok (bulik, diszkó-estek) sem leltek nagy visszhangra/érdeklődésre.

Jó kezdeményezésnek tűnt a péntek délutáni/esti diszkó az általános iskola felsős diákjai számára a két évvel ezelőtt megalakult Magyar Házban. Azzal az elgondolással szerveződött meg, hogy ha már a jelenlegi középiskolások és huszonévesek érdeklődése nem befolyásolható, legalább a gyermeket próbálják meg bizonyos értékek felé irányítani, mert a szórakozásnak is van kultúrája.

Sajnos, azt kell mondanom, hogy ez a kezdeményezés Muzsla vezetőinek egyik legnagyobb baklövése volt. A Magyar (!) Házban ugyanis igen gyakran giccses szerb „turbo" zenét hallgathattak a legfiatalabbak. Az illetékesek azzal szabadkoztak, hogy a gyerekek azt követelik! Nem mentség. Egy idősebb fiatal, aki már rendelkezik bizonyos érdeklődési körrel, akinek van kialakult ízlése (ízléstelensége?), oda megy, ahol legjobban megfelel neki a hangulat. A gyerekeket, akik a pénteki diszkóba járnak, szüleik csak *oda* engedték el. Azoknak, akik beindították a gyerek-diszkót, nevelniük kellett volna ezeket a gyerekeket, alakítani zenei ízlésüket, ami a modern kultúra egyik fontos tényezője.

A kezdeményezés a várakozással ellentétes hatást ért el, arról nem is beszélve, hogy sokan a Magyar Házat ürügyként használták fel, hogy kimozdulhassanak otthonról, és lődöröghessenek néhány órát a muzslai éjszakában.

A szórakozási lehetőségekre és igényekre vonatkozik a következő kérdés: *Mikor volt utoljára...*

	Egy hónapon belül	Egy-két hónapja	Négy-hat hónapja	Ennél régebben	Soha
…színházban	8	5	5	12	0
…moziban	6	3	7	14	0
…könyvtárban	5	4	1	19	1
…könnyűzenei koncerten	13	7	1	8	1
…diszkóban	10	3	4	12	1
…hangversenyen	1	2	2	14	11
…könyvesboltban	9	7	6	8	0
…művelődési házban	12	7	6	5	0
…mulatságon	5	10	6	9	0
…házibuliban, partin	16	5	5	4	0
…kiállításon, múzeumban	3	6	6	15	0
…nemzeti parkban	2	4	5	19	0

A táblázatból egyértelműen kitűnik, hogy a nagy többség ritkán jár könyvtárba, hangversenyekre, kiállításra, múzeumba, nemzeti parkba, de a színház és a mozi sem közkedvelt a muzslai fiatalok körében. Az eredmény alapján a fiatalok leginkább könnyűzenei koncerteken és házibulikban, partikon szórakoznak. És itt nem szabad megfeledkezni a sörözőkről, kávézókról sem, amelyek a muzslai szórakozóhelyek zömét alkotják. Mindez nagyon kedvez a káros szenvedélyek – dohányzás, alkoholfogyasztás és drogok – elterjedésének.

Az adatfelvétel eredményéből az derül ki, hogy a muzslai fiatalok többsége dohányzik. 43,33%-a naponta (13), 10%-a hetente néhányszor (3), 13,33%-a ritkábban, mint hetente (4) és 33,33%-a nem dohányzik. A megkérdezettek zöme (28) fogyaszt alkoholt. A következő táblázat a különböző alkoholfajták fogyasztásának gyakoriságát tükrözi:

	Naponta	Hetente néhány-szor	Hetente egyszer	Csak alkalman-ként	Soha
bor	0	1	1	19	7
sör	2	10	2	7	7
tömény ital	0	2	5	17	4
likőrök	0	0	1	9	18

Arra a kérdésre: *Kipróbált-e már valamilyen drogot, hangulatjavító szert?* – 21 megkérdezett (70%) igennel és 9 (30%) pedig nemmel válaszolt. A muzslai fiatalok kizárólag könnyű drogokat használtak/használnak. Pontosabban: valamennyi (21) kipróbálta a marihuánát, közülük 13 élt vele a kérdezés előtti hónapban is; 5 szedett orvosi javaslat nélkül hangulatjavító gyógyszert, 1 megkérdezett az Amphetamin, Extasy (gyors, spuri, eki, bogyó, XTC) csoportban szereplő drogokra is igennel válaszolt. A megmaradt két csoportban a kábítószereket – a szerves oldószert (szipu, szipó) és a kemény drogokat (heroin, kokain, LSD) – egyetlen megkérdezett sem próbálta ki.

Médiafogyasztás

A muzslai fiatalok igénytelenségére vall a tény, hogy a legnézettebb és legközkedveltebb tévécsatornának a Pink TV-t választották. Ezt azért minősítem így, mert köztudott, hogy e tévécsatorna műsorán nagymértékben akciófilmek, latin-amerikai szappanoperák, giccses könnyűzene és divatbemutató szerepel.

Az ezzel kapcsolatos kérdésnél a fiataloknak fel kellett sorolniuk, mely tévécsatornákat (legfeljebb ötöt) nézik a legtöbbet. A véleménykutatástól függetlenül külön módszerrel pontoztam a válaszokat: a legnézettebb csatornát (első helyen feltüntetettet) öt ponttal, a másodikat négy ponttal, a harmadikat három ponttal, stb. pontoztam. Az eredmény: a Pink TV pontjainak száma az elérhető 150-ből 111 (27,89%). Nézettségben második a Duna Televízió: 57 pont (14,32%). (A muzslaiak a Duna Televízió vételét egy falubelijüknek köszönhetik, aki lehetővé tette, hogy földi an-

tennával is fogható legyen ez az adó.) Következik ezután a BK TV (40 pontos, 10,05%-os nézettség), a helyi Santos Televízió (33 pont, 8,29%), a B-92 (18 pont, 4,52%) és így tovább. Az említetteken kívül az adatfelvétel során még húsz tévécsatorna neve hangzott el.

Érdekesnek találom, hogy habár a Duna Televízió a második helyen végzett, a 30 megkérdezett közül 2001 novemberében mindössze csak 13-an hallottak a státusztörvényről, pedig a Duna Televízióban már hónapokkal korábban nemegyszer volt róla szó. Ez az adat (is) a muzslai fiatalok tájékozatlanságát bizonyítja, ez egyébként nemcsak rájuk jellemző. A lakosság zöme tájékozatlan. Nem tudja, mi történik a közvetlen közelében, és ami a legszörnyűbb, ez nem is érdekli.

Ennek is, mint megannyi másnak, nagymértékben a volt rezsim az oka, de nem kizárólag azt okolhatjuk. Nincs magyarázat a kiábrándultságra és érdektelenségre. Mentségül hozható fel, hogy a tévécsatornákon és rádióállomásokon évekig elképesztő hazugságokat lehetett hallani (tisztelet a kivételnek), melyeket az emberek idővel már figyelmen kívül hagytak. A fiatalok, akik ilyen körülmények között nevelkedtek, talán sohasem néztek végig egy tévéhíradót.

Manapság Szerbiában azt szokás mondani, hogy az itt élő fiatalok sokkal inkább figyelemmel kísérik és befolyásolják a politikai eseményeket, mint társaik bárhol másutt Európában. A volt rezsim megbuktatásában is meghatározó szerepet vállalt magára az Ellenállás (főleg fiatalokat tömörítő) Mozgalom. Vannak muzslai ismerőseim, akik valamilyen módon részt vettek ezekben az akciókban, de főként Újvidéken vagy más városokban, egyetemi hallgatóként. (Jómagam is a szeptember 24-ei választások előtt néhány társammal napokig szórólapokat hordtam szét Muzslán.)

A muzslai fiatalok passzivitásáért bizonyos mértékben a szülők is felelősek. „Miért tüntetsz, te magyar vagy, nekem sem tetszik, de dolgozok, és tűrök, ne hozz nekem rendőrséget a nyakunkra! – hangzottak el nap mint nap az ilyen és hasonló intelmek.

A nagy többség – fiatalok, idősek egyaránt – a politikát úgy fogja fel, mint amibe nincs semmi beleszólásuk, ami tőlük függet-

lenül működik. Létezik, mint szükséges rossz, de nem akarnak belekeveredni. Vagyis ami a politikai kultúrát illeti, nem nagyon van mivel büszkélkedni. Ezt az állításomat pontosan igazolják a kérdőív egyik kérdésére adott válaszok. A *Mennyire érdekli önt a politika?* – kérdésre egy ötfokú skálán kellett meghatározni a választ. 15 megkérdezett azt válaszolta, hogy egyáltalán nem (egyes). Csupán 3-an jelölték a négyes fokozatot, és csak 1 személy az ötöst. A középérték 1,93. Igen kevés.

A megkérdezettek mindössze 20%-a (6 személy) mondta, hogy naponta fellapoz egy-egy napilapot. Ennek az érdektelenség mellett más oka is lehet. Például anyagi. Az emberek sok mindenről lemondtak (és még mindig lemondanak), csakhogy legyen pénzük a létszükségleti cikkekre. Nem túlzok, ha azt mondom, Szerbiában az újságvásárlás (még ma is) luxusnak számít.

Igaz, a rezsim-napilapok a múltban olcsók voltak. Sokkal olcsóbbak, mint az ellenzéki, független újságok. De hazugságaik miatt ezeket már sokan nem vásárolták. Ami az egykori ellenzéki napilapokat és folyóiratokat illeti, nem kaptak az államtól támogatást, többnyire megvonták tőlük a papírt, vagy nyomdai akadályokat gördítettek eléjük. Egy időben még az egyetlen vajdasági magyar napilap, a Magyar Szó sem jelent meg. Az ellenzéki lapoknak piacgazdasági körülmények között, önfenntartóként kellett létezniük, ami nagyon nehéz (volt) Szerbiában. A lapok drágák voltak, és kevesen engedhették meg maguknak a vásárlásukat.

A muzslai (in)toleranciáról

A kutatás legellentmondásosabb eredménye a toleranciára vonatkozik. Arra a kérdésre *Mennyire jellemző a szerbiai/vajdasági magyarokra, hogy toleránsak?* – 7 azt mondta, hogy teljesen jellemző, 12 válaszadó szerint többnyire jellemző, 9 megkérdezett szerint jellemző is, meg nem is, 2 válasz szerint inkább nem jellemző, és senki sem válaszolta, hogy egyáltalán nem jellemző. Összegezve: a középérték 3,80, s ez jelenti, hogy a válaszadók véleménye szerint a vajdasági magyarokra a tolerancia jellemző. A magyarországi magyarokra a tolerancia már kisebb mértékben jellemző (átlagérték 3,17), a szerbekre viszont már nem jellemző

ez a tulajdonság, hisz az ő esetükben a válaszok középértéke csupán 2,00.

Valóban ennyire toleránsak lennénk? Egy másik elemzés nem ezt bizonyítja. *Milyen legközelebbi viszonyt fogadna el a következő társadalmi csoportok egy-egy tagjával?* – szólt a kérdés. A válaszok a következő sorrendben voltak rangsorolva: 1. családomba fogadnám, akár házastársként, 2. elfogadnám lakótársnak, 3. elfogadnám munkatársnak, 4. elfogadnám szomszédnak, 5. egy városban/faluban laknék vele, 6. egy országban sem laknék vele.[7]

Magyar embert mind a 30 válaszadó a családjába fogadná. (Érthető, hisz a magyarok körében készült a kérdőívezés, és mindegyik megkérdezettnek van a családjában magyar.) Szerbet csak 16 fogadna be, zömmel lányok. Egy személy fogadna el szerbet lakótársnak, míg 10 munkatársnak. Ketten egy városban/faluban laknának velük, míg egy megkérdezett, ha rajta múlna, egy országban sem lakna velük.

Színes bőrűt 11 fogadna a családjába (ismét a lányok toleránsabbak), 4 lakótársnak, 11 munkatársnak, 2 szomszédnak, míg mindössze egy-egy személy választotta a két megmaradt lehetőséget. Hangsúlyozom: „mindössze” – mert a színes bőrűekhez viszonyítva a cigányok és a zsidók megítélése még rosszabb. Csak 6 személy fogadna be a családjába cigányt és 9 zsidót. Cigányt lakótársnak 2, zsidót viszont 1 személy fogadna be. Nyolc el tudna fogadni cigányt munkatársnak, a zsidókról 10 személy vélekedett így. Két válaszadó cigányt csak szomszédnak fogadna el, míg 3 válaszadónak azonos a véleménye a zsidókat illetően. Nyolc, illetve 5 megkérdezett cigánnyal vagy zsidóval csak egy városban/faluban élne, míg 4, illetve 2 még egy országban sem.

Nincs magyarázat rá, miért nem kedvelünk valakit csupán azért, mert szerb, cigány, zsidó vagy valami más nemzeti, népi, faji, vallási csoport tagja. Mégis megpróbálok „szabadkozni” a muzslai fiatalok nevében és részletesebben szólni erről a jelenségről.

Az utóbbi évtizedekben számos házasság kötődött szerb és magyar nemzetiségű egyén között. Erre azt szokás mondani: ve-

7 Néhány válaszadó kifogásolta a sorrendet a munkatárs és a szomszéd esetében. Azt mondták, elfogadnák munkatársnak – már azért is, mert munkatársuk megválasztásába nincs beleszólásuk –, de szomszédnak már kevésbé.

gyes házasság, de sok esetben közelebb áll az igazsághoz, ha azt mondjuk: szerb. A házastársak leginkább szerbül beszélnek egymással, ritka az a szerb házastárs, aki megtanul magyarul. Ennek eredményeként szinte kivételnek számít, ha egy ilyen házasságból született gyerek beszél magyarul (még Muzslán is, ahol a lakosság zöme magyar). Továbbá, a szerb „újprimitív" nacionalista politika, mely az égig emelte ezt a nemzetet, sokakból ellenérzést váltott ki e népcsoport valamennyi tagja iránt. Az emberek hajlamosak az általánosításra.

A cigányok iránti ellenszenv okait másutt kell keresni. Muzslán kevés cigány él, az egyik közeli lakótelepen azonban sokan. Évtizedek óta be-bejárogatnak Muzslára, csapatosan, és ezeknek a „vendégeskedéseknek" a következménye nemegyszer tömegverekedés vagy egy-két magyar fiú megverése. Azoknak a romáknak, akiket a muzslaiak ismernek, nagy része tényleg tipikus cigányéletet él – konvencionális értelemben. Egyik ismerősöm, aki egy roma negyedben lévő kiskocsmában pincérkedett, mesélte: „Bejön, rendel egy italt és elmondja: ő nem szeret dolgozni. Nem akar. Inkább lop, kéreget, *feltalálja magát."*

A Muzslán élő romák többsége a magyarokhoz hasonlóan él. Velük senkinek sincs semmi gondja. De a rossz háttérbe szorítja a jót. Ha azt mondjuk: cigány, nem a szomszédunk vagy az utcabeli jut eszünkbe, hanem az a másik, akivel rossz tapasztalatunk volt.

A zsidók esete még bonyolultabb, nagymértékben előítéletességet mutat. Tudomásom szerint Muzslán nem élnek zsidók, így senkinek sem lehet rossz tapasztalata velük. Felmerül a kérdés: akkor honnan ez az intoleráns viszonyulás? Tudatlanságból. (A kutatás idején azt tapasztaltam, hogy már maga a zsidó kifejezés sok esetben valami alacsonyabb rendűt jelent a megkérdezettek számára. Az izraeli-palesztin konfliktus is kedvezőtlenül befolyásolhatja a képet.)

Mindig ez történik: meggyűlölünk egy csoportot, és nem gondolunk az egyénekre, akik a csoporthoz tartoznak; hovatartozásuknál fogva gyűlöljük őket is; vagy haragszunk néhány egyénre, és miattuk gyűlölünk egy egész közösséget. Bárcsak a szeretet is ilyen „ragályos" volna!

Civil szervezetek és politikai pártok

Muzslán, a lakosság számához viszonyítva aránylag sok társadalmi és civil szervezet működik: Sziveri János Művészeti Színpad, Petőfi Sándor MME, Muzslyaiak Klubja, Nők Klubja, Muzslyai Amatőr Képzőművészek Klubja, Maltézer Galambászegyesület, Önkéntes Tűzoltó Testület, Rádió-klub, VMI – muzslyai ifjúság, Akác Méhészegyesület, Krasnica Vadászegyesület, Teleház, Ökoklub, valamint a cserkészek, két nyugdíjas egyesület, a Vöröskereszt helyi szervezete, két sakk-klub, Lehel labdarúgóklub, Lehel kézilabdázó lányok. Emellett több pártnak vannak helyi bizottságai.

Ennek ellenére a megkérdezettek mindössze 40%-a vallotta azt, hogy tagként vagy szimpatizánsként kötődik valamelyik civil, társadalmi vagy politikai szervezethez. Erre több magyarázat adódik. Először is, a szervezetek nagy része kis létszámú, de a nagyobb tagsággal rendelkező szervezetek működtetése is maximum tíz-húsz személyre hárul. Egyes szervezeteknek egyáltalán nincsenek, vagy alig vannak fiatal tagjai (pl. Nők Klubja), és végül olyanok is akadnak, akik több szervezet munkájából is kiveszik a részüket. Összegezve: évről-évre egyre jobban apadó létszámuk miatt a muzslaiak – magyarságuk megőrzése érdekében – aktív társadalmi élettel próbálnak helytállni. Ez igaz, de sajnos csak a lakosság kisebb részét sikerült felölelni.

Néhány mondat erejéig visszakanyarodok a „magyarságunk megőrzése érdekében” kijelentésre, ami az utóbbi néhány évben szinte szállóigévé vált Muzslán. A fent említett szervezetek működtetését (az alapítványi támogatások mellett) a muzslai helyi járulékból is finanszírozzák, s ezt a Muzsla Helyi Közösség Tanácsa koordinálja; támogatást oszt szét egyes szervezetek között, igényeik és munkaprogramjuk szerint. A fent idézett mondat pedig a leghatásosabb indok az anyagiak megszerzésére. Mert „magyarságunk forog kockán”. Olykor az az érzésem, hogy már csak a magyarságunk számít. Mindegy, mi történik, csak magyarul legyen, és ha lehet: „fennmaradásunk érdekében”. És mi lesz a minőséggel?! Ahogyan Tóth Lívia mondja: „De hol marad a magyarságunk minősége?”[8]

8 Tóth Lívia: Köszönöm, jól! Forum, 2000, 42. old.

A politikai pártokat a harminc megkérdezett közül mindössze ketten említették. Egyikük a Vajdasági Szociáldemokrata Liga szimpatizánsa, míg a másik, a VSZL mellett még a Vajdasági Magyar Szövetséggel és a Vajdasági Magyar Demokrata Közösséggel is rokonszenvez. Elmondása szerint szimpatizál minden olyan szervezettel, mely a maga módján küzd az itteni magyarság érdekeiért. Érdemes megjegyezni, hogy még azok a fiatalok sem, akik egyes válaszaik alapján előítéletesek más nemzetek iránt és a „legmagyarabbaknak" számítanak a megkérdezettek közül, még ők sem szimpatizálnak a vajdasági magyar pártokkal.

Tapasztalatból tudom, hogy egyetlen vajdasági magyar párt sem élvez túl nagy népszerűséget a muzslaiak körében. A lakosság zöme, a fiatalok meg kiváltképpen, inkább a vajdasági, ún. „autonomista" pártok, elsősorban a VSZL felé irányulnak, annak ellenére (vagy annak köszönhetően?), hogy Muzslán a történelmi VMDK megalakulása óta megszakítás nélkül volt képviseletük a vajdasági magyar pártoknak. Az utóbbi néhány esztendőben a VMSZ játszott vezető szerepet, de a gyakori kádercsere, az intrikák, a felületesség, és – megkockáztatom: – a tévesen választott vezetőség, oda vezettek, hogy a VMSZ manapság Muzslán korántsem élvezi a polgárok maradéktalan bizalmát. Ehhez az is hozzájárult, hogy az egykori szocialista és más rezsimhű egyének a rendszerváltás óta nagy számban VMSZ-esek. Több fiatal négyszemközt megemlítette: „Csak akkor kellünk nekik, ha közeleg a választás. Akkor eljön az elnök vagy az alelnök, tart egy nagy beszédet, hogy Muzsla Bánátország legmagyarabb helysége, meg Muzsla így, meg Muzsla úgy, és hazamegy."

*

Összegezve a kutatás Muzslára vonatkozó eredményeit, nem kell ide látnokiság, a helyzet világos. Leszámítva a Teleházat, a többi muzslai szervezetnek nincs telefaxa, számítógépről nem is szólva, sőt, egyes szervezetek még önálló telefonkészülékkel sem rendelkeznek. Több csoport egyazon épületben működik, a felszerelésük pedig idejét múlt.

A vajdasági magyar központ elérhetetlen, akár Kafka kastélya. Sziget vagyunk a bánáti pusztában. Önmagunkra vagyunk utalva – beilleszkedünk vagy magyarkodunk, elzárkózunk vagy kiáltozunk, mennyiség vagy minőség, magyarság ide-oda...

GAZDASÁGI ÉLET

Dr. Szabó Katalin

Köszörülünk vagy klikkelünk?

Információs technológiák szétpermeteződésének következményei a hagyományos szektorokban

Az új évezred első évében nemcsak az „új gazdaság” növekedési és profitkilátásai romlottak drámaian, de a jelenség puszta léte is megkérdőjeleződött. A dot.com cégek összeomlása után „buborékgazdaságról” kezdtek beszélni, amely legalább annyira rosszul definiált, mint az „új gazdaság”, csak éppen pejoratív felhang társul hozzá. A felszín drámai hullámzásai egyszeriben véget vetettek az információs iparokkal kapcsolatos kritikátlan eufóriának, amit csak üdvözölni lehet. Sokkal kevésbé helyeselhető azonban az „új gazdaság” elsietett elparentálása. Miközben a recesszió a túlértékelt dot.com cégek egy részét végleg kiiktatja, más részüket drasztikusan leértékeli, nagy lendülettel folyik a gazdaság egészének informatizálása és technológiai megújulása. A „digitalizált gazdaság” ma már nem kapcsolható egy meghatározott szektorhoz vagy iparághoz. Az olajipartól az acélgyártáson keresztül a turizmusig a leghagyományosabb és legrégibb ágazatok körében kezdenek uralkodóvá válni az „e-gazdaság” játékszabályai. E régi-új gazdaság szabályai jelentősen eltérnek a megszokottól, még ha természetesen az itt működő cégek sem tehetik túl magukat a piac legalapvetőbb törvényszerűségein. A szerző célja, hogy reflektorfénybe állítsa a régi gazdaságban teret nyerő új jelenségeket, amelyek nagy kihívást jelentenek az elmélet művelői számára.

A dot.com cégek 2001-es tőzsdei mélyrepülése hidegzuhanyként érte az elemzőket. A digitális világrendről és az „Új Gazdaságról" szőtt „kiberlibertariánus" utópiákat[1] az események nyomán végletesen negatív megítélés, reményvesztett szkepszis váltotta fel. A szoftveripartól az e-kereskedelemig mindenütt temetői hangulat lengi körül az információgazdaságot. Mindezen közben azonban – a legkevésbé sem zavartatva a vélemények volatilitásától – látványosan halad előre a gazdaság egészének informatizálása. Az információs ipar szervesen összeépül a leghagyományosabb „19. századi" iparokkal.

> „Ma már alig találunk szállodai szobaajtót villogó, csipogó csipek nélkül… Minden FedEx csomagot egyszer használatos szilíciumréteggel vonnak be, amely egészen a címzettig irányítja a csomagot. Ha egy alkalmi csomagoláson lehet csip, akkor miért ne lehetne a karosszéken, a könyveken, a kabáton vagy éppen egy kosárlabdán? A „smart card"-oknak nevezett vékony plasztik-lapocskák ahhoz is elég okosak, hogy a bankáraink legyenek." (Kelly, 1997, 3. o.) A legjobb úton vagyunk afelé, hogy minden iparilag gyártott tárgyat – a sportcipőtől a kalapácsig, a lámpaernyőtől a leves konzervig – egyúttal az informatikai ipar termékének is tekinthessünk.

A termékekbe épített elektronika, a gyártásban, a logisztikában, a kínálati lánc működtetésében használt szoftverek és a világháló üzleti célú kiaknázása a legrégibb iparágakban is megha-

1 A 80-as 90-es években széles körben elterjedt „kiberlibertáriánus" ideológia új vallás, amely a számítógéptől és a telekommunikációtól várta a megváltást. Az ideológia magja „az elektronikus életvitel iránti elfogultság a szabadság, szociális élet és gazdaság radikális jobboldali felfogásával fűszerezve." (Winner, 1997, p. 1004.) 1994-ben e felfogás politikai programmá fogalmazódott „A kíbertér és az amerikai álom: A tudás korának Magna Chartája" címmel."(Dyson és mások, 1994). A „kiberlibertáriánus" ideológia meghatározó összetevője a Friedman nevéhez köthető kínálati oldali közgazdaságtan. Az üdvtan képviselői szerint a szabad piac és az információs technológia házassága felszabadítja az emberiséget, és a társadalom vállalkozói hajlamú tagjait elképzelhetetlen mértékű jóléttel jutalmazza. A számítógép, a telekommunikáció és az ezeken nyugvó modern média demokratizálja a tudást. A kormányzat is feleslegessé válik, s a minden eddiginél tisztább demokráciában a tömegek közvetlenül elektronikus „cserépszavazással" gyakorolják a hatalmat.

tározó módon befolyásolja a versenyképességet. A kémiairól biotechnológiai-genetikai alapra „átállított" gyógyszeripar ugyananynyira elképzelhetetlen az informatika kiterjedt alkalmazása nélkül, mint a modern tengeri olajbányászat vagy az autógyártás.

El tudunk-e képzelni régebbi „régi iparágat", mint a vasutat? Mégis az Egyesült Államokban a vasúttársaságok a legjobb úton vannak afelé, hogy sajátos „informatikai", illetve „dot.com" cégekké váljanak.

> A BNSF vasúttársaság utazóközönséggel folytatott kommunikációjának 80%-a elektronikus csatornákon folyik, s ezek működtetése révén a társaság jelentős hozzáadott értéket termel. A klasszikus vasúttársaság a legkülönfélébb célokra és formákban használja az információs technológiákat: a raktárkészletek nyomon követésétől a logisztikai tervezésen keresztül az ún. valós idejű (real time) azaz azonnali szolgáltatásokig és az értékláncába bekapcsolódó partnerekkel folytatott ügyletek menedzseléséig (Gaboury, 2001, 6. o.).

„A tudás, és nem az olaj válik a legfőbb nyersanyaggá az olajüzletben"– ahogyan Rauch fogalmazta meg a hagyományos kitermelő ipar informatizálásáról szóló cikkében. (Rauch, 2001, p. 35.) Még ebben az „öreg" iparban is olyan mélyreható változások következtek be az elmúlt egy-két évtizedben, hogy ma már nyugodtan állíthatjuk: nem az olaj kiszivattyúzása a kulcstevékenység ebben az ágban. A szivattyúk működtetőit két-három évtizede háttérbe szorították a szoftverfejlesztők és a komputerek. Ránézésre ugyan egy olajmező ma sem nagyon hasonlít a Szilícium-völgyre, de ez csak a látszat. A lényeg a ma már ebben az iparban a 3D (háromdimenziós) szeizmikus[2] képalkotó szoftver,

2 Az úttörő cég, a Texas Instruments – az első cég, mely szeizmológiai adatokat szolgáltatott olajipari cégeknek – 1930-ban alakult. A szeizmológia nem új technológia, és nem is túl bonyolult elven alapul. Az olaj a föld mélyén fekszik, bezárva a kövek közé, a kövek pedig jó hangvezetők. Ismerve a hang sebességét, a geológusok hanghullámokat küldenek a talajba, majd a visszaverődött hanghullámokat összegyűjtik, és papírra vetik. A lelőhelyek szeizmikus feltérképezése ma is hasonló elven működik, mint régen, csak ma már digitálisan rögzítik az adatokat. Sok éven keresztül a legtöbb, amit a számítógépek kezelni tudtak, a 2 dimenzió volt. Ez az ábrázolás függőleges metszetet mutatott a kö-

amellyel az olaj helye behatárolható a föld alatt vagy a tenger mélyén[3].

A 3D szeizmikus képalkotó rendszer 1975-ben először került kereskedelmi forgalomba, ekkor azonban még túl lassú és drága volt. Azóta azonban a gépek számítási kapacitása hihetetlenül megnőtt. Ennek tudható be, hogy 1985-től az 1990-es évekig egy négyzetkilométeres terület megvizsgálásának időigénye 800 percről 10 percre (!) esett. Egy ötven négyzetmérföldes terület feltérképezésének a költsége 1985 és 1990 között 8 millió dollárról 1 millió dollárra csökkent, s ma már ez a szám kb. 90 ezer dollár. 1989-ben az összes kútnak mindössze 5 százalékánál használtak 3D-s megjelenítést, 1996-ra ez az arány 80 százalék lett. Néhány éve az olajmezőkön még a műszerészek összegyűjtötték az adatokat, kezelőik elfaxolták azokat a városba, ahol geológusok átnézték őket, majd kiértékelve visszaküldték a végeredményt. „Manapság már a fúrás helyszíne tulajdonképpen szerverként működik, a jogosultak az Interneten keresztül bármikor meg tudják nézni a fúrás állását, vagy akár utasításokat is adhatnak ezen keresztül. Így manapság már ahelyett, hogy azt mondanánk, a fúrófejhez számítógép van csatlakoztatva, helyesebb azt mondani, hogy

vekről. A gépek kapacitásának növekedésével lehetővé vált a 3 dimenziós ábrázolás, amelynek köszönhetően a Földet bárhonnan, bármilyen szemszögből meg lehetett vizsgálni. A 3D technológia alkalmazása azonban nagyságrendekkel megnövelte a számítógépek kapacitása iránti igényeket. Az új technológia elterjesztése által így csak a 90-es években vált ez lehetségessé, amikor már a szuperszámítógépek terrabyte-nyi adatokat dolgoznak fel és alakítanak képpé – és mindezt akár 60-szor másodpercenként. Ez a szám már bőven elég ahhoz, hogy az agynak élethű mozgásnak tűnjön. Egy hatalmas görbe képernyőn nézve, vagy akár egy 3D-s szemüvegen át, amint 6000 mérföld mélyen szabadon barangolhat az ember, bizony nem mindennapi látvány. És ez még nem a csúcsa a számítógépek által nyújtotta lehetőségeknek. (Vö. Rauch, 2001)

3 Az átlagember úgy képzeli az olajfúrók működését, hogy függőlegesen addig fúrnak az olajmező fölött, amíg nem érnek el az olajig. Ez sokáig igaz is volt, és még ma is elég sok függőleges fúrás történik, de manapság már egyre több az ún. direkcionális fúrás. A direkcionális kút bármilyen irányba futhat, habár a vízszintes a leggyakoribb. Olyan szögben érheti el a lelőhelyeket, amelyet a geológusok a legbiztatóbbnak találnak. Fordulhat, csavarodhat, és átmehet számtalan lelőhelyen. (Vö. Rauch, 2000)

a kútfúró berendezés tulajdonképpen számítógép, melyhez fúrófej van csatlakoztatva kifejezés". (Rauch, 2001, p. 40-41.)

Ha nem is ugyanazon mértékben, de hasonló jelenségnek vagyunk tanúi a hagyományos iparokban is, mint a számítástechnikában. A hatékonyság igen rövid idő alatt megsokszorozódik, vagy inkább nagyságrendekkel nő. Annakidején, az ipari forradalom első hullámában a mezőgazdaság egyértelműen hasznot húzott az ipar vívmányaiból a mezőgazdasági munkák gépesítése révén, miközben éppen az ipar szorította vissza egyre szűkebb térre az agráriumot. Manapság hasonlóan ellenmondásos viszonyt érzékelhetünk a régi iparágak és az információs szektor között. Most a hagyományos iparágak profitálnak az információtechnológiák ipari (vagy szolgáltatási) alkalmazásából, miközben a hagyományos, „kemény" iparok súlya az információs szektor terjeszkedésének betudhatóan egyre csökken. A szemünk láttára egyfajta „köszörülve klikkelő", vagy „klikkelve köszörülő"[4] gazdaság formálódik a világgazdaság legfejlettebb régióiban. A „régi" gazdaságban zajló korszakos átalakulás semmit sem veszített lendületéből a tőzsdén történtek hatására, sőt valamelyest még nagyobb lendületet is nyert.[5]

Az információs szektor, a világhálón működő virtuális cégek világa eredetileg a hagyományos iparágaktól való különbözőség jegyében formálódott. A „régi" és az „új ágazatok"[6] eleinte szinte

4 Angolul ezt sokkal frappánsabban: Brick and clicc economy-nak nevezik.

5 Köszönhetően a „bukott" informatikai cégekből a régi gazdaság biztos menedékébe átszivárgó tőkének és munkaerőnek.

6 Nem könnyű definiálni persze, hogy mi tekinthető „régi" és mi „új" iparágnak. Az előbbit valamivel még egyszerűbb körülhatárolni, ha azt mondjuk, hogy az anyagi termelés és a hagyományos, nem az információ termelésére és közvetítésére irányuló szolgáltatások tartoznak ide a bányászattól az autójavításig. „Az elsődleges információs szektorba Porat (1977) klasszikus meghatározása nyomán azokat az ágakat soroljuk, amelyek az információs javakat termelik és szétosztják (számítógépgyártás, telekommunikáció, könyvnyomtatás, tömegtájékoztatás, reklám, számvitel és egyéb üzleti szolgáltatások, oktatás és kockázatkezelés). A másodlagos információs szektorba azokat az előbbihez hasonló jellegű tevékenységeket soroljuk, amelyek a hagyományos szektor vállalatain belül zajlanak, de jellegüket tekintve mégis információs javakat állítanak elő, il-

minden vonatkozásban szembeállíthatók voltak egymással, amint azt a következő táblázat is mutatja.

1. táblázat

Hagyományos iparágak	**Információs szektor (Új gazdaság)**
Fizikai termékek dominanciája, termékek viszonylag alacsony szellemi tartalma	Szellemi termékek dominanciája, a termékek viszonylag alacsony anyagi tartalma
Merev tömegtermelés Hosszú ciklusok Időnként jelentkező innovációk	Rugalmas, szolgáltatás jellegű termelés Rövid ciklusok Permanens innovációk
Hagyományos 8 órás foglalkoztatás Gyárban és hivatalban koncentrálódó foglalkoztatottak	Rugalmas foglalkoztatás Otthonülő távmunkások Nomád munkaerő, atipikus foglalkoztatás
Hagyományos eladó-vevő kapcsolat, a klasszikus piacon a kínálat formálja a keresletet	Valós idejű marketing, online ügyletek
Fix, költség+ típusú katalógus árak	Rugalmas, dinamikus árak

A 80-as évek végétől, és még inkább a 90-es évektől azonban – a foglalkoztatástól az árazásig – szinte valamennyi mezőben megfigyelhető a klasszikus iparágak, különösen a tartós javakat termelő ágak és a hagyományos szolgáltatások hasonulása az információs szektorokhoz. A régi és az új iparágak természetében mutatkozó kontraszt lassan veszít élességéből, a gazdaság eme két területét elhatároló vonalak egyre jobban elmosódnak. Az alábbiakban sorra vesszük azokat a jellemzőket, amelyeket eredetileg az információs szektor tipikus paramétereiként tartot-

letve közvetítenek (a vállalati ügyfélszolgálati központtól – call center – a könyvelésen keresztül a vállalati továbbképző központig). Amikor információs szektorról vagy információgazdaságról beszélünk, általában az elsődleges információs szektorra gondolunk a porati értelemben.

tak számon, de amelyek ma már a gazdaság valamennyi szektorában teret hódítanak.

Fizikai termék – szellemi termék

„Átlagos Józsi csak annyi gabonát fogyaszthat, amennyit neki Átlagos Janka megtermel a földjén. A világhálón hozzáférhető információk, az okos szoftverek viselkedése tökéletesen különbözik ettől. Az információk (szoftverek) majdnem teljesen költségmentesen replikálhatók, következésképpen minden egyes individuum *elvben* az egész társadalom teljes információs outputját[7] fogyaszthatja." (Dyson és mások,1994, p. 5.) Az információnak ez a tulajdonsága, vagyis a kisajátíthatatlansága végtelen replikálhatóságából következik. Akármennyire is ellentétesnek tűnik ezzel mindaz, amit a fizikai termékekről tudunk, bizonyos vonásaikban a fizikai termékek is kezdenek hasonulni az információkhoz.

Ma már a leghagyományosabb ágakban sem lehet találkozni „fizikai termékkel" önmagában. Mennyire tekinthető fizikai jószágnak az előbb említett modern fúrófej? De ugyanezt a kérdést tehetjük fel az önmagát automatikusan feltöltő hűtőszekrénnyel vagy akár egy 2001-es évjáratú autóval kapcsolatban. A fizikai termékek mind nagyobb része veszi fel (legalábbis részlegesen) a szellemi termékek vonásait. Anyagi összetevői súlyának, jelentőségének folyamatos zsugorodása mellett, a termékek hasznosságának növekvő hányada a bennük tárgyiasult információkra vezethető vissza. Az átlagtermék egyre kevesebb anyagot és egyre több (alacsony költséggel vagy költségmentesen replikálható) információt sűrít magában. A termékbe épített olcsó információhordozó és -feldolgozó csipeken túl, a benne testet öltött műszaki innovációk és a terméket körülölelő, a termék útját megkönnyítő marketing, szervezési, logisztikai disztribúciós stb. újítások adják a fogyasztó számára a legnagyobb részt a termék tényleges élvezetében. Vagyis amikor vérnyomásmérőt, lámpát, leveskonzervet vagy kalapácsot vásárolunk, akkor tulajdonkép-

7 Ennek nyilván számos gyakorlati korlátja van, de a legnagyobb korlátja a társadalom tagjainak információ-befogadó és -feldolgozó képessége.

pen egy szűkös erőforrások felhasználásával létrehozott dolgot *veszünk,* és egy végtelenül replikálható szellemi termékhez *jutunk* egyugyanazon interakcióban. Alacsony költségek mellett részesedünk embertársaink felhalmozott tudásában. E tudást a fizikai termékekbe csomagoltan, a termék testétől nehezen elválaszthatóan élvezzük. A tudás révén generált hasznosság nagy része meg nem fizetett *fogyasztói többletként* jelentkezik. Ez a fogyasztói többlet az, amely azután annyi bajt okoz a termelékenységi számításokban.

> Vegyük például a frizsidert. Ez a háztartási gép takarítja meg a legtöbb energiát az amerikai háztartásokban. 10 évvel ezelőtt bevezettek egy új technológiát, az ún. görgős (scroll) kompresszort… A frizsider hatékonysága így 30-34 százalékkal nőtt. Terjesszük ki ezt a hatékonyságnövekedést több mint 120 millió amerikai háztartásra, az energia-megtakarítás óriási lesz. A fogyasztó számára egyedül ez 1997-ben 20 milliárd dollár megtakarítást eredményezett. A megtakarítás diszpozibilis jövedelemként ott van a fogyasztó zsebében. (The Old Economy… 2000, p. 43H)

Az új termékek a legtöbb iparágban össze sem hasonlíthatók a tíz évvel ezelőttiekkel. A mai mérési módszerekkel azonban egyszerűen képtelenek vagyunk követni, és főleg aggregálni azt a *hasznosságnövekményt,* amelyre a fogyasztók a régi gazdaság megújult termékeinek vásárlása és fogyasztása révén tesznek szert. Hiába kedvezőbb 50 százalékkal az autó üzemanyag-fogyasztása, mint 10-20 évvel ezelőtt volt, hiába biztonságosabb és kényelmesebb a kocsi, mint korábban, hiába tartósabbak az alkatrészei, a szokványos közgazdasági mérések képtelenek ezeket a változásokat megragadni. Ha az autó ára nem változik hasznosságának növekedésével párhuzamosan, márpedig nemigen változik, akkor az az összeg sem változik, amellyel a teljesen megújult és a korábbinál hasznosabb eszközt számba veszik a GDP kalkulációkban vagy a vállalati teljesítményekben.

A konvencionális közgazdasági teljesítménymérések metodikája mintegy 50 éve nem változott érdemben. Az információs korban ezek már képtelenek kifejezni a termékek hasznosságának növekedését, noha ez lenne valamennyi racionális kalkuláció

alapja. Nő a vállalat valós teljesítménye vagy csökken? Nő a reál GDP vagy csökken? Nem tudjuk, noha az egész gazdasági univerzum éppen ennek megállapítása körül forog. „Ha valaki feltalálna egy olyan fájdalomcsillapítót, amely mellékhatás nélkül, gyakorlatilag 0 költséggel enyhítené a fájdalmat, a jelenleg érvényes GDP-számítási konvenciók szerint nem sokat számítana. Az aszpirin 1898-as feltalálása, amely egyike volt a legnagyobb jólétnövelő eredményeknek a modern történelemben, csak nagyon kevés hatást gyakorolt a nemzeti jövedelemre." (Mokyr, 2001, p. 10.) Ez azért van, mert a GDP-számításokban nagyrészt figyelmen kívül hagyják a fogyasztói többletet, és a piaci árakra hagyatkoznak.

Az Internet haszna sem mindig fejezhető ki pénzben, noha gondos, célirányos vizsgálatokkal természetesen az Internethasználatnak betudható költségcsökkentést ki lehetne mutatni. A világháló használatának köszönhető haszon a fogyasztók kényelmében, idő- és pénzmegtakarításában jelentkezik. De ezek a fogyasztónál jelentkező hasznosság-növekmények sem foghatók meg a GDP növekedésében. Az informatizálás sokféle módon növeli a hagyományos szektorok termékeinek hasznosságát, anélkül, hogy ezzel arányosan növelné az árukat vagy kimutatott értéküket. A hasznosság azonban valószínűsíthetően növekszik:

- a termék minőségi paramétereinek javításával;
- élettartamának meghosszabbításával, illetve meghibásodásának kiküszöbölése révén (a Six Sigma és egyéb számítógépes minőségellenőrző módszerek bevezetésével);
- a termék testre szabásával, egyénekhez igazításával.

A számítógéppel vezérelt alkatrészgyártás nagyobb pontossága valószínűtlenül tökéletes termékeket eredményez a korábbi standardokhoz képest. A termékek jobbak, mert az őket alkotó komponensek is jobbak. Alkatrészeiknek ma mind szigorúbb standardoknak kell megfelelniük. „Ha egy új amerikai autót veszünk, az első 150 ezer kilométer megtételéig ki sem kell nyitnunk a motorháztetőt. Az autó javítás költségei 1985 és 1998 között 28 százalékkal csökkentek, és ez egyedül 1998-ban 21 milliárd megtakarítást eredményezett az amerikai háztartásokban." (The Old Economy, 2000, p. 43H)

Az alábbi alkalmi becslések megpróbálják számszerűsíteni azt a fogyasztói többletet, amelyhez az amerikai háztartások jutottak a gazdaság informatizálódásának, a termékbe épített végtelenül replikálható szellemi javaknak köszönhetően.

2. táblázat

Fogyasztói többletként jelentkező megtakarítások az amerikai háztartásokban az IT alkalmazásának következményeként a hagyományos ipari termékek felhasználásában

A megtakarítás forrása	**Éves megtakarítás (milliárd dollár)**
A kocsik jobb kilométer-teljesítménye (2000)	47
A kocsik jobb minősége (1998)	21
A hűtőgépek hatékonyságának a növekedése (1997)	13
A légkondicionálás technológiájában bekövetkezett javulás (1997)	6

Az egyes (különböző évekre vonatkozó) adatok forrása: The Old Economy… p. 43.

Az információs technológia behatolása a hagyományos iparágakba „dematerializálja", sokszor szó szerint „megkönnyíti" a terméket, megfosztja súlyának tetemes részétől. Az anyagfelhasználás optimalizálásának köszönhetően ugyanis ma már csak a legszükségesebb anyagmennyiség testesül meg a fizikai termékekben. A fizikai termékekre ugyanakkor egyre nagyobb mértékben vonatkozatható, hogy ha egy jószág 0 szériájához szükséges K+F és informatikai beruházások már megtörténtek, a termék egyes példányainak replikálása a továbbiakban igen alacsony költségek mellett lehetséges. A fizikai termékek ebben is egyre jobban kezdenek hasonlítani a szoftverekre és más szellemi termékekre. Egy eredeti gyógyszermolekula előállítása ma 300-500 millió dollár, de a szabadalom lejártával a többi gyógyszergyár már ingyenesen használhatja pirulák millióinak előállítá-

sában a szóban forgó innovációt. A lejárt szabadalmak felhasználásával készített termékek puszta replikálása már meglehetősen olcsó.[8]

Lényegében az előbbiekhez hasonló – az informatikának köszönhető – hasznosság-növekményről lehet beszámolni a leghagyományosabb szolgáltatások (így például az autójavítás) esetében is. Nem könnyű számszerűsíteni és aggregálni azokat az előnyöket, amelyek abból fakadnak, hogy az információs technológia számos tartós fogyasztási cikk esetében lehetővé teszi a hibák azonnali észlelését, és a meghibásodásokból adódó nagyobb károk elkerülését. Ennek a hasznát természetesen nemcsak a fogyasztók, hanem a tartós fogyasztási cikkek gyártói is élvezik, amennyiben a meghibásodás a garanciális időn belül történik. Ez a fajta „egyedi hibakövetés" segíti a vállalatokat, hogy lecsökkentsék a szervizelési időt és kiküszöböljék a jó alkatrészek szükségtelen cseréjét.

Az IBM PLM csoport által nyújtott egyik jövőbe mutató szolgáltatás neve IBM Service After Sales (értékesítés utáni szolgáltatások). Ez lehetőséget nyújt a hagyományos iparágakban dolgozó cégeknek termékeik működésének figyelemmel kísérésére a vevőkhöz való *kiszállítás után*. A centralizált szolgáltatás eredményeképpen a vállalatok szemmel tarthatják a kulcsfontosságú termékdiagnosztikai információkat, használati és javítási előzményeket, a fenntartási és szolgáltatási adatokat, illetve a részletes javítási elképzeléseket. A francia autógyár, a PSA Peugeot Citroën SA például arra használja a szolgáltatást, hogy Internet alapú diagnosztizálást végezzen autóin. A fedélzeti diagnosztikai eszközöket és a márkakereskedésekben levő Internet hozzáféréseket használva, a Peugeot autók képesek pontosan jelezni a meghibásodás körülményeit a távoli szerviznek, amely azután tanácsot ad a szerelőknek a javításokhoz.

8 Ellene hatnak ennek a folyamatos újítások, a gyors termékváltások, amelynek következtében a termék költségei között újra megjelenik a K+F-re fordított költségek arányos része.

> Egy másik példa a nemrég bemutatott vezeték nélküli megfigyelőrendszer, a Myappliance.com, melyet az IBM és a fermingtoni (Connecticut, USA) Carrier Corp. szolgáltat. A szolgáltatás lehetővé teszi a Carrier új, Internet kapcsolattal rendelkező légkondicionáló gépeinek, hogy a hibakódokat azonnal továbbítsák a vállalat szerelőinek mobilon, e-mailen vagy faxon. (Vijayan, 2001, p. 14)

A hagyományos iparágak termékeinek előállításában használt információtechnológia mellett nem feledkezhetünk meg azokról az esetekről sem, amikor a *fizikai termékeket virtuális termékekkel* helyettesítik, s a terméket teljesen áttolják a szellemi termelés világába. Az ilyen „helyettesítések" sokkal kiterjedtebbek, semmint gondolnánk.

> Ha mindazokhoz a tanulmányokhoz papírformában kellene hozzáférni, amelyeket egy átlagos cikk megírásához át kell tekinteni, nagyon sok fát kellene kivágni. Nem is beszélve arról a nagy mennyiségű energiáról és vízről, amit ugyancsak el kellene használni a gyáraknak ahhoz, hogy a fából papíros alapú tanulmányok legyenek. A papírt és a hozzávalókat, a könyvtári polcokat, a világítást és fűtést ma általában egy keresőszoftver és a világháló helyettesíti. Ez utóbbiak hatékonysága és az általuk elérhető anyagok gazdagsága össze sem hasonlítható a legnagyobb könyvtárak fizikai állományával és a bennük való keresés hatékonyságával. A fogyasztók tehát rengeteg időt és pénzt takarítanak meg a hagyományos papírtermékek elektronikus termékekkel való helyettesítésével és az ennek nyomán felbukkanó új információfeldolgozási lehetőségekkel. (A papíros alapú adatbázisokban e lehetőségek nyilván fel sem merülnek.) E fogyasztói többletek azonban még kevésbé foghatók meg, mint korábbi példáink esetében, s még kevésbé rendelhetünk hozzájuk egy jól definiált értéket. A hasznosság növekedése a fogyasztó számára azonban mégis kétségbevonhatatlan.

A legnagyobb változások azonban nem is a hagyományos termékek és szolgáltatások minőségében és használhatóságában, hanem a *választékukban* következtek be az információtechnológiák alkalmazásának hatására. A termékek variabilitásának fo-

lyamatos növekedése egészen addig ment, hogy számos termék esetében már pontosan annyiféle változattal számolhatunk, ahány fogyasztója van a szóban forgó terméknek. A bővülő választék a perszonalizált, egyedi termékek termelésébe fordult át. Zeleny szerint ugyanis … „a fogyasztók nem akarnak vég nélküli választékot és válogatást, nincs szükségük végtelen számú választási lehetőségre. A fogyasztók *csak azt akarják, amit akarnak."* (Zeleny, 1996, 94. o., kiemelés tőlem: *Sz. K.*) Az éppen egy adott vevő ízléséhez, szokásaihoz, habitusához, méreteihez, elképzeléséihez igazodó terméket a *tömeges testre szabáson nyugvó termelési rendszer produkálja.*

> A vevők ma már olyan farmernadrágokat vagy cipőket vásárolhatnak, amelyet pontosan az ő egyéni méretükre szabtak. Multivitamin-kapszulát rendelhetnek, amelyet egyetlenegy beküldött hajszáluk alapján (!) állítanak össze, s amely az ő szervezetük megkövetelte vitaminokat, ásványi anyagokat és növényi kivonatokat tartalmazza. Ismert világcégek olyan egyéni (!) kozmetikumokat kevernek ki a szebbik nem egyes képviselői számára, és csakis az ő számukra, amelyek a senki máséval össze nem téveszthető bőrükhöz igazodnak. Könyveket adnak ki, amelyekben az egyes fejezeteket a vevők szakmai érdeklődése szerint állítják össze, sőt folyóiratokat szerkesztenek ugyanezen az alapon. A tömeges testre szabás trendje a szolgáltatásoknál is érvényesül. A rászorultak kölcsönt vehetnek fel, amelynek feltételeit és lejáratát teljesen az ő egyéni pénztárcájukhoz és pénzügyi profiljukhoz illeszkedően alakítják ki… (Vö. Hart, 1996, p. 18; Henricks – Hasty, 1995; Schonfeld,1998, p. 114.)

„A gazdagok mindig is élvezték az egyedi igényekre szabott termékeket. Mostanság azonban már a *középosztálybeli fogyasztók* számára is egyre nagyobb mértékben hozzáférhetővé válnak a személyre szóló termékek és szolgáltatások. A komputertechnológiák, az Internet, a DNS-kutatások és más csúcstechnológiák terjedő alkalmazása olyan *paradigmaváltás* irányába mutat, amelyek révén lehetővé válik a vevő igényeire szabott termékek egyre bővülő mértékű és egyre olcsóbbá váló kínálata." (Cox-Aim,1999, p. 17.)

A testre szabott termékek értelemszerűen nagyobb hasznosságot képviselnek, mint az egyen-termékek. Amíg azonban a termékminőség javulása, a termékélettartam meghosszabbodása, ha csak nyomokban is, valamennyire megjelenik a termelékenységi statisztikában, addig a termékek személyre szabásának egyáltalán semmi nyoma nincs a vállalatok, iparágak teljesítményében, sőt még megoldandó mérési problémaként sem vetődik fel.

Rugalmas termelés

A termék természetében bekövetkező változások logikusan együtt járnak a termelési folyamatok természetének megváltozásával. Aligha lehetne információval átitatott, egyedi termékeket gyártani a hagyományos futószalagokon. A termelési folyamatok átalakulása eleinte egyáltalán nem tűnt radikálisnak az iparban. Sok „régi gazdaságbeli" vállalatnál még a 80-as években is csupán „presztízsberuházások" folytak az információs infrastruktúrába. Ahogyan Rauch találóan megfogalmazza: „Tettek egy számítógépet minden íróasztalra, felinstalláltak rá egy szövegszerkesztőt, és elmondhatták, hogy korszerűek. A cégek gyakorlatilag kidobták a pénzt számítógépekre és szoftverekre." (Rauch, 2001, p. 40.) A komputerek lassúak voltak, a szoftverek kezdetlegesek. „Az 1970 óta számított három évtized alatt azonban a mikroprocesszorok sebessége meghétezerszereződött, és egy megabit tárolási költsége 5000 dollárról 17 centre csökkent." (Uo.) Ahogy nőtt a gépek számítási kapacitása, egyre ötletesebb programok láttak napvilágot. A cégek lassan túljutottak azon a fokon, hogy pusztán kényelmi eszközként használják a komputereket. A változásokat kétségtelenül a számítógépek – és a hozzákapcsolódó jelenségek – hajtották előre. A régi gazdaság informatizálásához az Internet is nagyban hozzájárult. „Kezdetben ez még túl kicsi változás volt ahhoz, hogy kimutatható legyen, de az emberi ötletesség határtalan. Egyik ötlet szülte a másikat, és egyik sem volt forradalmi, de hatásuk összeadódott, és egy öngerjesztő folyamat indult be. Az 1990-es évek végére az aggregált hatásuk a termelékenységre már elegendő lett ahhoz, hogy kimutassák – és a határvonal a régi és új gazdaság között halványulni kezdett. (Rauch, 2001, p. 40.)

Az igazi változást a mi véleményünk szerint azonban nem önmagában az egyes részfolyamatokat megkönnyítő okos szoftverek összeadódása vagy a termelés során zajló információáramlást megkönnyítő Internet hozta, hanem az, hogy az informatizálódó anyagi termelés *mint olyan* kezdett egyre inkább a számítógépek logikájának megfelelően működni. A termelési paraméterek ugyanúgy kosztümizálhatókká váltak a gyártósorokon, ahogyan otthoni PC-nken beállítjuk a dokumentum vagy ábra paramétereit. A régi és az új gazdaság közötti határvonalak elmosódásában tehát, megítélésünk szerint, alapvetően a gyártósorok, ill. termelési folyamatok kosztümizálásáé a főszerep. Ez a fejlemény – ahogyan az olajfúró példáján is láttuk – ugyanolyan rugalmassá tette a technológiát, amilyen rugalmas maga a számítógép. Még kifejezettebb persze a változtathatóság és rugalmasság követelménye a testre szabott fogyasztási javak termelésében.

Az *egyéni szükségletek* kielégítésére képes kosztümizált tömegtermelés változatossága és személyessége meglehetősen messze esik a hagyományos tömegtermelés uniformitásától és személytelenségétől. A változatosságot és az egyénhez való igazodást a *modularitás* elvének tökélyre fejlesztése teszi lehetővé. Bár maga az elv meglehetősen régi, általános elterjedését, *uralkodóvá válását* a számítógépeknek köszönheti. Az okos szoftverek segítségével *egyszerű, standardizált elemekből,* részegységekből *komplex* rendszereket állítanak össze. A *modularitás* a kulcs ahhoz, hogy megértsük, hogyan fér össze a termékek árának stagnálása, sőt csökkenése egyediségükkel, személyre szabásukkal, teljesítményük, illetve sokoldalú felhasználhatóságuk impresszív növekedésével.

Az informatikai iparban jelentős sikereket hozó rugalmas, moduláris termelés átterjedt szinte valamennyi iparágra, és gyökeresen megváltoztatta azok működését. A tömeges testre szabás személyességében, változatosságában, gyorsaságában és tökéletességében egyaránt a *modularitás*, abban pedig a számítógép, az informatika széles körű alkalmazása kap főszerepet. A termelésben alkalmazott szoftverek nemcsak a szűkebben vett gyártást forradalmasítják, hanem a folyamat valamennyi elemét a

megrendelések kezelésétől az R+D megszervezéséig. Az egymással összeilleszthető, logikus rendszerré szerveződő szoftverek az alábbiak:

● grafikus megrendelési rendszer (Graphical Order Configurations);

● valós idejű ütemtervek rendszere (Real Time Scheduling);

● a gyártási folyamatok végrehajtási rendszere (Manufacturing Execution);

● a termelési adatok menedzselése (Product Data Management);

● keresletvezérelt logisztikai rendszer (Demand-Driven Logistics);

● a beszállító cégeket integráló hálózat (Supplier Linking).

Hogy elképzelésünk legyen a folyamatok összekapcsolódásáról, vegyük a Motorola cég gyakorlatát, noha ez a cég inkább az új, mintsem a régi iparágakba sorolható.

> Motorola Bravo személyhívó üzeme Boynton Beachben, Floridában – köszönhetően a hardver és a szoftver *modularitásának* – tetszés szerinti mennyiségben személyhívókat állít elő, ahhoz számított egy órán (!) belül, hogy a vevő megrendelése beérkezik. A Motorolánál a kereskedelmi képviselő (ügynök) és a vevő a személyhívók elemeinek 29 millió (!) lehetséges kombinációjából megtervezik a kereskedelmi képviselő laptopján azt a példányt, amely pontosan megfelel a vevő igényének. Ezután már a majdnem teljesen automatizált *dinamikus hálózat* veszi át a stafétabotot. Az ügynök bedugja a laptopot egy telefonkészülékbe, és egy vagy több tervet átküld a gyárba. Egy percen belül megfelelő vonalkódot kreálnak, amely tartalmazza mindazokat a lépéseket, amelyeket a rugalmas gyártórendszer igényel a személyhívó előállításához. (*Pine és mások,* 1993, 116. o.)

Ahhoz, hogy pontosan a kívánt termék, a kívánt formában és a megfelelő időben az adott vevőnek átadható legyen, *keresletvezérelt logisztikai rendszerre* (ún. Demand-Driven Logistics-ra) van szükség.[9] A rugalmas termeléshez nélkülözhetetlen az is,

9 Ilyen például az „ESS" (Industri-Matematic AB [IMI], Stockholm).

hogy a cég integrálja beszállítóit, s képes legyen gyorsan kapcsolatba lépni a különféle gyártókkal. Ezt segíti elő például az ún. 'Enterprise Integration Network' – a cégeket integráló hálózat Ez a hálózati rendszer az Internet szolgáltatásait használja.[10] Ily módon lehetőség van arra, hogy a gyártók és a potenciális beszállítók *információkat cseréljenek* egymással a követelményekről, a lehetőségekről, és mód nyílik *elektronikus tranzakciókra* is. A különféle átfogó vállalatirányítási rendszerek teszik fel az egészre a koronát, biztosítva, hogy a gyártás vagy a megrendelések bármely pontján bekövetkező változást azonnal átfuttassák a rendszer egészén.

A személyhívó példájában éppúgy, mint a fúrófejében hangsúlyos elem a gyorsaság. A hagyományos termékek előállítása gyorsaságában is követi a számítógép működési logikáját. A komputerhez illeszkedő időszámítás a termelés egyre nagyobb területein veszi át az uralmat. A „just in time" és a real time rendszerek többé-kevésbé kiküszöbölik a holtidőket, a várakozásokat a termelésben, azonnaliak a visszajelzések és a reakciók.

Egy jellemző példája ennek az *Okuma* japán szerszámgépgyártó cég, amelynek jelentős érdekeltségei vannak az Egyesült Államokban. A teljes termékszortiment (amelynek egyes darabjai 100 ezer dollárt is érhetnek) raktáron tartása csakúgy, mint a javításra szolgáló alkatrészek teljes körének raktározása minden egyes disztribútornál elrettentő költségekkel járna. Hogy úrrá legyen ezen a problémán, az Okuma saját számítógépes kisegítő rendszert alakított ki. Egy osztott információs technológiai rendszer révén valamennyi disztribútor számára állandóan elérhető az információ valamennyi szerszámgép, illetve alkatrész allokációjáról, elérhetőségéről a rendszeren belül. A rendszer, amelyet Okumalinknek kereszteltek el, lehetővé teszi, hogy a disztribútor – ha olyasvalamit rendeltek tőle, amely nála éppen nincs raktáron –, az *Okumalink* segítségével a legközelebbi helyről elektronikus rendeléssel hozzájus-

10 De ilyen például az „Agile Manufacturing Information Infrastructure" is (amit az ARPA by ARPA Software and Intelligent Systems Technology Office, Arlington, VA, alkalmaz).

son a megrendelő által óhajtott géphez vagy alkatrészhez. Így aztán a cég büszkén hirdetheti: ha a megrendeléstől számított 24 órán (!) belül a kívánt alkatrészt vagy gépet nem juttatják el a megrendelőhöz, akkor a késedelmesen odaérkező áruért nem kell fizetnie a partnernek. (Narus – Anderson, 1996, 114–115. o.)

A rugalmas termelésben és a reakciók gyorsaságában egyaránt a rugalmas szoftvereké a főszerep. A szoftverek gyors fejlesztése diktálja a tempót a hagyományos iparágaknak is. A újítások a hagyományos iparágak legtöbbjében folyamatossá, iparszerűvé váltak. Még az olyan konzervatívnak tűnő iparágakban is, mint például az acélgyártás, felpörög az innováció motorja. „Olyan gyors az innovációs folyamat, hogy a teljes acéltermelés 65 százalékát ma olyan termékek teszik ki, amelyek öt évvel ezelőtt még egyáltalán nem voltak a terméklistán (Gaboury, 2001, p. 6.) Mesterséges intelligencián alapuló rendszerek segítik az új termékek rutinszerű kifejlesztését. Az ipar mind nagyobb része válik high tech iparrá. A témában járatos szakértők szerint egyre halványabbak a *low tech* és *a high tech* szektorokat elválasztó határvonalak. Ezzel párhuzamosan és ettől nem teljesen függetlenül más – korábban meglehetősen merev – elhatárolások is idejét múltakká váltak. „A határok és korlátok, amelyek a termékeket és a szolgáltatásokat, az egyes iparágakat, szektorokat, vállalatokat, funkcionális osztályokat stb. létrehozták, lassan a múlté lesznek vagy legalábbis elhalványodnak.” (Zeleny, 1997)

A gyári munkától a távmunkáig

Az új termelési rezsim legfontosabb vonása a rugalmasság, rányomja a bélyegét a termelést működtető emberekre is. Az egyénig lebontott piaci szegmensekhez való alkalmazkodás aligha férne össze a stabil, tartós és mereven szabályozott foglalkoztatással. A foglalkoztatási viszonyoknak tehát az előbb leírt folyamatok hatására a régi iparágakban is drámaian meg kell változniuk. A korábbi viszonyokra jellemző stabil foglalkoztatás egyre szűkebb területre szorul vissza, a munkaszervezet is moduláris-sá, változtatható válik. A múlt ködébe vész az idilli állapot, amikor

valaki az iskolapadból kikerülve, a falujában vagy városában jól fizető munkahelyet talált, majd évtizedekig szépen araszolgatott előre a ranglétrán, gyakorlatilag ugyanarra a tudásra alapozva karrierjét, amit még iskoláskorában szerzett. A rugalmas foglalkoztatási viszonyok felszabadítják a munkaerőt korábbi „röghöz kötöttségétől". Az éremnek van azonban egy másik oldala is: egyúttal „megszabadítják" a munkavállalókat biztonságuktól, kiszámítható jövőjüktől és garantált jövedelmüktől is.

A termelés „virtualizálódása" ma már lehetővé teszi, hogy foglalkoztatottak tetemes része egyáltalán ne érintkezzék a fizikai folyamatokkal. A munkavállalókat már csak azért is kivonják a fizikai termelés műhelyeiből, mert ott ma az automatizált, digitalizált gyártósoroké a terep. A munkafolyamatok a régi iparágakban is egyre kevesebb fizikai munkát igényelnek. A munkaerő csökkenő hányada kapcsolódik közvetlenül a materiális folyamatokhoz, nagyobb része a termelés szellemi előkészítésében, a termelést körül ölelő szolgáltatásokban és a vevőkkel fenntartott kapcsolatban hasznosul. Annakidején az ipari társadalom zajos, bűzös nagyüzemekben koncentrálta a munkásokat, kiszakította őket az otthonukból, élesen elválasztotta a szabadidőt a munkaidőtől. Most éppen ennek a történelmi folyamatnak a fordítottja zajlik: az inga visszaleng.

> „Bár nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre, de a Cyber Dialogue adatai szerint 1990-ben mintegy 4 millió *távmunkás* dolgozott az otthonában, 1999-ben pedig már 19,9 millió. A számuk egy évtized leforgása alatt megötszöröződött. És ez a szám még nem tartalmazza azt a mintegy 21,4 millió *önfoglalkoztató távmunkást,* akik az Internetet használják a klienseikkel folytatott ügyletekben (Mokyr, J., 2001, p. 10.)

Az a tény, hogy nincs szükség nagytömegű munkaerőnek a termelésben való foglalkoztatására, térben és időben egyaránt kitágítja a foglalkoztatás lehetőségeit. Az új típusú munkavállalók először az információs szektorban bukkantak fel nagyobb számban, majd a technológia átterjedésével a virtuális foglalkoztatást is „exportálták" a régi iparágak jelentős részébe. Az utóbbi egykét évtizedben mindenütt az „atipikus foglalkoztatás" seregnyi változata bukkan fel. A kényelmes székekben ülő alkalmazottak-

ból számos iparágban kontraktorok, outsourcerek – ahogyan *Foster* (1997) megfogalmazta – „bérelt puskákkal nyargaló nomádok" lettek. A foglalkoztatás radikális változásai számos félreértésre adnak lehetőséget. Vannak, akik ezzel összefüggésben „a munka végéről" beszélnek (*What is the Future*, 1996), bár teljesen egyértelmű, hogy nem a munka végéről, csak a hagyományos értelemben vett bérmunka végéről van szó. Egyelőre persze még túlsúlyban van a hagyományos foglalkoztatás, de ebből nem szabad messzemenő következtetéseket levonni.

Ha a távmunka és más atipikus formák jelentőségét helyesen akarjuk megítélni a régi iparágakban, akkor inkább a trendekre kell figyelni, mint a jelenlegi adatokra. Emlékeztetni szeretnék arra, hogy 1820-ban az ipari forradalom kellős közepén még Nagy-Britanniában is kivételt képeztek a gyári munkások, és senki sem láthatta előre, hogy egy évszázaddal később milyen nagy horderejű változások zajlanak majd. 1860-ban még kisebb lázadást váltott ki egy amerikai textilgyárban, hogy a tulajdonos bezárta a munkásokat, megakadályozandó, hogy kibejárjanak a gyárban, és annyi időt töltsenek a munkában, amennyi nekik tetszik. Az ipari társadalomra jellemző gyári munka csak 1914-re teljesedett ki.

Számos üzletágban újradefiniálják a cégek struktúráját a rugalmas foglalkoztatás felé elmozdulva. E cégekben az embereket, akiket korábban közvetlenül alkalmaztak, szolgáltatások vásárlásával helyettesítik. A termelési folyamatoknak ez az elrendezése magában foglalhatja a legkülönfélébb funkciók kihelyezését (outsourcing) vagy a szerződéses vállalkozókkal való elvégeztetését (contracting out). Mi több, szóba jöhet akár az egész munkaerő-állomány kívülről történő kölcsönzése (leasing). (Clinton, 1997, p. 3.) Különösen ez utóbbi, a teljes foglalkoztatotti kör kölcsönzése[11] nyit beláthatatlan távlatokat a vállalati szervezet és a foglalkoztatási viszonyok újrarendezésében.

11 A helyzetet egyetlen jellemző adattal is jól érzékeltetjük: a világon a legtöbb munkaerőt ma már nem a korábbi Fortune-listavezetők: a GM vagy az GE foglalkoztatja, hanem egy munkaerő-kölcsönző cég: a *Manpower*. Míg az előbbiek állományi létszáma rendre 350, illetve 330 ezer fő, addig a Manpowernél 560 ezren dolgoznak. (*Galup–Saunders* et al., 1997, p. 698.)

A legutóbbi egy-két évtized kihívásaira a hagyományos társaságnál sokkal jobb válaszokat ad a képlékeny, rugalmas, a spontaneitásnak és a személyességnek nagyobb teret hagyó hálózat. Ezzel összefüggésben beszélnek *moduláris szervezetről*[12] (Tully, 1993), amelyet ezerféle kombinációban lehet újra és újra összerakni. Minden mozog. Ennek a mozgásnak ad rugalmas keretet a hálózat: a kontraktorok, solar cégek, beszállítók, szerződéses partnerek lazább vagy kevésbé laza együttese. A hálózat lényege – szemben a régi iparágakra jellemző nagyvállalati szervezettel – nem a stabilitás, hanem az alkalmazkodás. Ma már azonban a leghagyományosabb iparágakban sincsenek állandó, lerögzített kapcsolatok, sem a vállalati szervezeten belül, sem azon kívül. Sőt az is állandóan változik, hogy mi van kinn, és mi van benn. A hálózat egyfajta *anti-szervezet*, amelynek szervezeti sémája elavul, még mielőtt felrajzolhatnánk. Természetesen a hálózatok működtetése sem lenne lehetséges az információtechnológiák és az Internet jelenlegi fejlettsége nélkül. A hálózatok csak szervezeti ekvivalensei annak a rugalmasságnak és változékonyságnak, ami a termelési folyamatban megnyilvánul. A számítógép logikája egyben a szervezet logikája, hisz a szervezetet éppúgy modulokból „szerelik össze" és éppúgy változtatják, mint a gépek architektúráját vagy a termelésben foglalkoztatott stábot.

Elektronikus piacterek

Ha az áruk természete és termelése a leghagyományosabb ágakban is radikálisan megváltozik, akkor értelemszerűen meg kell változnia a piacnak is. A piac átalakulását azonban nem önmagukban az információs technológiák hozták magukkal. A piaci kapcsolatokban és az árazásban tapasztalható változások a világhálóból eredeztethetők, pontosabban az Internet felhasználásából az üzleti tranzakciókban. Eleinte a vállalatok csak a hagyományos piaci tranzakciók meggyorsítására és hirdetéseik szélesebb közönséghez való eljuttatására használták a webet. Fax he-

12 A modularitás mint a hálózatok „összerakásának" alapelve csupán szervezeti tükörképe a termelés modularitásának.

lyett e-mailben küldték el például a megrendeléseket, vagy a világhálón tették közzé elektronikus brosúráikat. Az igazi áttörést a piaci viszonyok transzformációjában azonban az *elektronikus piacterek* megjelenése jelentette.

Az elektronikus piacterek kezdetben azon áruk kereskedelmében alakultak ki, amelyek nagy információtartalmúak, és amelyeknél a tranzakciók lényege tulajdonképpen éppen az *információcsere.* Olyan elvont áruk, mint a bankszolgáltatások, a biztosítások vagy a szoftverek szinte természetes tárgyai az e-kereskedelemnek. Nem kevésbé alkalmasak azonban a hálón való forgalmazásra azok a termékek sem, amelyekhez csak hosszas *keresés* révén lehet hozzájutni (ingatlanok, szabadidő-programok, utazási irodák „termékei" stb.), és sok időt vesz igénybe, amíg a fogyasztó megtalálja a termékkínálatból éppen azt az egy dolgot, amire szüksége van. Az információs technológiáknak köszönhetően azonban a leghagyományosabb „hard" termékek információtartalma is folyamatosan nő. Nincs tehát olyan termék, amelyet eleve ki kellene zárnunk a virtuális piactérről. Újabban például már teheneket is árvereznek a virtuális térben. A korábban említett magas információ tartalmú termékeken (szolgáltatásokon) túlmenően azonban manapság mégis leginkább antikvitások, bélyegek, érmék, ékszerek, játékok, sportszerek cserélnek gazdát a weben. Sok „hard" termék esetében a hagyományos áruterítés (distribution) és az elektronikus kereskedelem hibridje működik. Ez esetben a keresési folyamat a hálón (online), a csereügylethez kapcsolódó árumozgás pedig a hálón kívül (offline) zajlik. (Bár ez utóbbinál is szerepet kap az informatika. Elég, ha csak a műholddal irányított úgynevezett guruló raktárakat (rolling warehouse)[13] vagy az erőforrások cseréjének (resources exchange) nevezett disztribúciós gyakorlatot említjük. Ez utóbbi esetében az azonos termékeket forgalmazó cégek egymás vevőinek szállítanak minimalizálva az elosztó központnak vevőtől való földrajzi távolságát.

13 Ez utóbbinál az áruval megrakott kamion műhold segítségével menetközben veszi fel a rendeléseket, és ezek függvényében számítógéppel optimalizálják számára a követendő útvonalat.

A használt cikkek és az ún. „consumer to consumer”, azaz magánszemélyek közötti csere is jelentős súlyt képvisel az elektronikus piacokon. Nehéz lenne ma megjósolni az elektronikus kereskedelem fejlődésirányait. Annyit azonban biztosan állíthatunk, hogy az elektronikus piacterek még messze nem merítették ki a bennük rejlő lehetőségeket. Nemcsak e piacok kiterjedésében számíthatunk tehát dinamikus fejlődésre, hanem mechanizmusaikban, algoritmusaikban is jelentős előrelépést, újításokat várhatunk a jövőben.

Bár ma már nem kis számban vannak jól szervezett elektronikus piacterek, átgondolt játékszabályokkal, tulajdonképpen maga a világháló, mint olyan is felfogható egy világméretű elektronikus piacnak. E globális piactér (vagy inkább bazár) spontán módon emelkedett ki a gazdasági szereplők cselekvéseiből. Ha figyelemmel kísérjük az elektronikus piactereken zajló folyamatokat, akkor megállapíthatjuk: e piacterek nemcsak genezisükben, hanem más paramétereikben is különböznek az eddig megszokott – nagyvállalatok uralta – oligopol-piacoktól. Az oligopol-piacokat közismerten az eladók nagy cselekvési szabadságával és a vevők (a fogyasztók) szinte teljes passzivitásával jellemezhetjük. Ezeken a piacokon a vevő azt veszi meg, amit el akarnak adni neki. A termelés lezajlik, a termékek befejeződnek a vevő érdemleges közreműködése nélkül. Az elektronikus piacokon azonban – kihasználva a világhálóból adódó lehetőségeket – a vevők aktivizálódnak. Már nem elégszenek meg az egyen-termékekkel, amelyeket a termelő a termelés igényei és a saját kényelme szerint alakít ki. Az üzleti folyamatot ma már a világháló adta lehetőségeknek köszönhetően elég gyakran a vevők egyéni igényei indítják el.

A világháló nemcsak öntudatra ébreszti a fogyasztókat, hanem korábbi elszigeteltségükből is kihozza őket. Ha a cégek manapság el akarnak adni valamit, akkor nem korlátozódhatnak az arctalan piac megdolgozására, *folyamatos párbeszédre* van szükségük a fogyasztókkal, akik *egymással* is folyamatosan párbeszédben vannak. Az információs technológia piac két főszereplőjének: a vevőnek és az eladónak a viszonyát megváltoztatva, az árazástól (pricing) a piaci játékszabályokig minden mást is

megváltoztat a piactéren. A változásokat az alábbi táblázatban foglaljuk össze:

3. táblázat A hagyományos és az elektronikus piacterek összehasonlítása

A piac	HAGYOMÁNYOS, NAGYVÁLLALATOK DOMINÁLTA PIAC	ELEKTRONIKUS PIACTÉR
A termék	standardizált	perszonalizált
A vevők	izoláltak, arctalan tömegként, vagy piaci szegmensként kezelhetők	egymással kapcsolatban állnak, olykor egyesítik vásárlóerejüket
Az áru minősítése	az eladó által irányított, gyakran manipulált	a vevők közössége aktív szerepet játszik az áru megítélésében
Információk	nem teljesek	majdnem teljesek
Transzparencia	erősen korlátozott	majdnem teljesen áttekinthető piacok
A tranzakciók idődimenziója	lassú	gyors, gyakran azonnali (valós idejű) tranzakciók
A tranzakciók költsége	magas	alacsony, a keresési költségek a 0-hoz tartanak
A piac terjedelme és változásai	jól körülhatárolt, felosztott piac, lassú eltolódásokkal	határokon átívelő, meghatározatlan terjedelmű piac gyors átrendeződésekkel
Az árazás (pricing)	rögzített, „cost +” típusú katalógusárak	dinamikus árazás

William Stavropoulos, a Dow vegyipari óriás vezető menedzsere szerint a legfontosabb változás, amely alkalmazkodásra kényszeríti a cégeket az, hogy „a fogyasztók ma többet tudnak, mint ezelőtt. Nemritkán informális utakon is tájékoztatják egymást, s gyakran összefognak a vásárlóerő konszolidálására. A

vevők nem pusztán csak azért okosabbak, mert tájékoztatják egymást. Az elektronikus kereskedelemben kaphatók árucikkek árlistáját saját maguk is pillanatok alatt össze tudják hasonlítani." (Idézi *Stewart* ,1999, 158. o.) Ha a háló nem is vet véget teljesen az információs aszimmetriának, mindenesetre jelentősen enyhíti azt. A nagyvállalatok minden igyekezete arra irányul, hogy valamiképpen visszaállítsák a korábbi információs aszimmetriát. A táblázatban foglalt valamennyi változás ugyanis összefügg az információs aszimmetria mérséklődésével.

A piac többé-kevésbé teljes átláthatósága aláássa a közvetítők piacgazdaságban oly fontos szerepét, vagy legalábbis szerepük *újraértelmezésére* kényszeríti őket.

Shaffer és *Zettelmeyer* (1998) cikkükben bemutatták, hogy a közvetítők szerepe még akkor is elhalványul, ha a gyártók nem törekszenek kifejezetten arra, hogy kizárják őket a termék értékesítéséből. Az Interneten könnyen, gyorsan elérhető információk sokszor önmagukban véve is kiiktatják a közvetítőket a termelő-fogyasztó viszonyából. Ez azonban nem jelenti feltétlenül azt, hogy a közvetítőket kihalófélben lévő fajként kellene kezelnünk, csupán arról van szó, hogy nekik is *újra kell értelmezniük szerepkörüket.* A hálón közvetlenül is elérhető adatok puszta közlése helyett valami mást, valami többet kell hozzáadniuk a szolgáltatásukhoz. „Az Internet elterjedésével a közvetítők *aggregáló* és *logisztikai* szerepköre nagyrészt eltűnik. Mégis a közvetítők új értéket teremthetnek a *keresési költségek mérséklése,* a felek közötti *bizalomépítés, kulcsrakész megoldások* szolgáltatása stb. révén..." (*Roberts*, 2000)

A perszonalizált és kosztümizált termékek, a vevőkkel való kapcsolattartás *személyes* jellege arra kényszeríti a cégeket, hogy a tömegre ható reklámok helyett az egyént szólítsák meg, és az egyes vevő kívánságaira válaszoljanak. A marketingkommunikáció csatornái korántsem semlegesek: az Internet nem ugyanazt az üzenetet közvetíti, mint a hagyományos média, nem ugyanazoknak és nem ugyanúgy. Míg a hagyományos médium, a TV *tömegesít* és *uniformizál,* addig a világháló *perszonalizál* és *differenciál.* A világháló lehetővé teszi a személyre szabott, ún. one-to-one marketinget. Ebből azonban adódik egy újabb köve-

telmény: *ismételt interakciók* esetén az eladónak *emlékeznie kell* a vevőre. Azaz a hálón üzletelő cégeknek rögzíteniük kell az individuális vásárlóról szerzett tapasztalatokat, és a legközelebbi alkalommal már ennek megfelelően kell kezelni őt.

A piacon zajló változások sorában a közgazdász számára talán a legérdekesebbek azok, amelyek az árazásban érhetők tetten. Az árkialakítás (pricing) új mechanizmusai a szimbólumai és sűrített kifejeződései mindannak, amit az elektronikus piacterekről leírtunk.

A rögzített áraktól a jenki aukciókig

A fejlett gazdaságok fogyasztói piacain egészen a legutóbbi időkig a rögzített, „költség +" típusú árak (fix „cost+" prices) voltak jellemzőek. Még ha a folyamatos kiárusítások némiképpen lazították is az árak merevségét, egy adott vásárló számára egy adott időpontban az ár „eleve elrendelt" volt. A tartós fogyasztási cikkek esetében az árak tetemes részét katalógusokban tették közzé, amelyeket legfeljebb fél- egyévenként változtattak. A cégek gyakran még a napi cikkekre is katalógusokat adtak ki, amelyeket hetente-kéthetente újítottak meg. Eleinte a világhálón folytatott e-kereskedelemben is a rögzített árak gyakorlata terjedt el. A nagyvállalatok rögzített árait azonban hamarosan kikezdte a verseny. Mivel a vevő keresési költségei a világhálón közel vannak a 0-hoz, a vevők különösebb fáradság nélkül juthatnak csaknem tökéletes árinformációkhoz

> Ha például könyvet akarunk vásárolni, és bemegyünk a Yahoo-ba, akkor egyszerre *kilenc* könyvesboltban nézhetjük meg, hogy kapható-e a keresett könyv, és ha igen, mennyiért. „… ha *a vevők csaknem tökéletes információkkal rendelkeznek,* már nem lehetnek áreltérések (!). Azoknak az időknek már vége, amikor egy terméket más áron lehetett eladni Németországban és Amerikában." (Idézi *Stewart*, 1999, 158. o. Kiemelés *Sz. K.*)

A tökéletes áttekinthetőség logikailag szükségszerűen árháborúhoz vezetett a cégek között. Különösen a repülőjegyek piacán tapasztalhattunk intenzív árversenyt, de néhány más termék esetében is hasonló helyzet alakult ki.

A nagy cégeknek azonban érthetően nem nagyon volt ínyére az öngyilkos verseny. A vállalatok viszonylag gyorsan felfedezték azokat a piaci intézményeket, árazási mechanizmusokat, amelyek lehetővé teszik a profitok „optimalizálását", elejét véve annak, hogy a termelők olcsóbban adják a termékeket, mint amennyit az egyes fogyasztók hajlandók értük adni. Ehhez azonban a társaságoknak akadályozni kellett az árak összehasonlíthatóságát.

Az információs technológia, a sokparaméteres, bonyolult rendszereket könnyedén kezelő számítógép nyitotta meg a cégek számára azt lehetőségét, hogy az árakat a végletekig differenciálják. A differenciálás egészen addig mehet, hogy egy adott terméket vagy szolgáltatást minden egyes vevőnek különböző áron adnak el. Az árak a kereslet, az igények változásaival is erősen ingadozhatnak.

> Egy New York–Los Angeles repülőjegy 200 dollárba kerülhet például reggel, néhány órával később felugorhat akár 450 dollárra is, hogy azután 2 nappal az indulás előtt visszaeshet 150 dollárra, ha a gép csak félig telt meg. (Heun, 2001, 59.)
>
> „Az American Airlines helyfoglalási rendszere a csúcsnapokon képes volt a 45 millió jegyár kb. 10 százalékában változtatásokat átvezetni. Mindez lehetővé tette, hogy az éppen aktuális helyfoglalási helyzet – azaz a „telítődés" – függvényében minden egyes ülés árát megváltoztassák egy járaton, a kihasználtság emelése céljából. Így optimalizálni lehetett minden egyes repülésnek az összes költségek fedezéséhez való hozzájárulását. (*Brenner,* 1993, 558. o.)

Az egyénhez igazított furfangos árazási módszerek az egyik után a másik iparágban szorítják háttérbe a hagyományos költség + típusú merev ármeghatározást. Az árak dinamizálása egyszersmind annak is elejét veszi, hogy az áttetszővé, a vevők számára tökéletesen transzparenssé vált piacokon a tiszta versenyre jellemző „naiv" (értsd alacsony) árak alakuljanak ki. Az árak dinamizálását számos különböző árazási mechanizmus szolgálja, amelyek közül a vállalatok a termék jellege, a vevő karakterisztikái, illetve a piac adott állapota szerint választhatják ki a legalkalmasabbat. Egy-egy árazási modell mutációinak szaporodása és

a szinte havonta felbukkanó árazási újítások még képlékenyebbé, még rugalmasabbá teszik az árakat, lehetővé téve, hogy a cégek a lehetséges profit maximumát csavarják ki egy-egy ügyfélből vagy tranzakcióból.

Az elterjedtebb árazási módszerek[14] az alábbiak:

a) az árak személyre szabása vagy más néven perszonalizációja (personalization),

b) csoportos árazás (Group pricing),

c) változatok felkínálása (Versioning)[15],

d) árukapcsolás (Product bundling),

e) aukció (Angol aukció, Holland Aukció, ún. „first priced sealed bid" aukció, Vickrey auction, jenki aukció, továbbá az ún. fordított vagy vissz-aukció (reverse auction).

a*) Az árak személyre szabása* vagy más néven perszonalizációja a vevő azonosítása és fizetési hajlandóságának aprólékos feltérképezése. Ezt általában csak akkor tudják alkalmazni, ha a vevők száma nem túl nagy és nem nehéz felismerni a vevők tulajdonságait.

b) *A csoportos árazás* tulajdonképpen közelítő megoldás az árazás perszonalizációjára. Csoportos árazás esetén a vevők automatikusan elérhető adataiból (postai irányítószám vagy kód, név, korábbi vásárlásának adatai) tudnak következtetni a fizetési hajlandóságukra (willingness-to-pay), illetve sorolják be őket meghatározott vásárlói kategóriákba. Ebben az esetben egy árazási szoftver segítségével csoport-specifikus keresleti függvényt rajzolnak fel, megbecsülve a különböző csoportok eltérő árérzékenységét.

> „Számos, az Interneten keresztül üzletelő irodaszer-ellátó cég például, amint a potenciális vevő bejelentkezik, egyéni árakat ajánl fel az egyes vevők számára. Az árak a vevő egyéni keresleti görbéjéhez vannak szabva, ahogyan azt az

14 A csoportosítás Bichler (2001, p. 56–61.) munkáján nyugszik, ezt egészítettem ki néhány elemmel.

15 Erre még nem alkottak magyar nevet, de talán a változatok felkínálása megfelelő lehet.

ellátó cég a bejelentkező adataiból megbecsüli. A képesség az árak *finomhangolására* növeli a vevő számára annak a szükségességét, hogy közgazdaságilag értékelni tudja a cég ajánlatát, Forbis és Mehta (1981) egy korai munkájára alapozva. A fogyasztók lecsökkent keresési költsége lefelé nyomhatja az árakat, de a képesség az árak differenciálására ténylegesen magasabb árakhoz vezethet. (Roberts, 2000, p. 38.)

A testre szabott árak aligha szolgálnak meglepetéssel a testre szabott termékek, a rugalmas munkaerő és a Lego-elven működő vállalatok világában. Ebben a világban minden flexibilis, minden mozog, minden változik, beleértve az árazást is. Az individuális árak önállósulnak, szabadokká lesznek, mindegyik külön életet él, újabb *lehetőségeket* nyitva meg a cégek számára a profitnövelés előtt, amit szemérmesen profitmenedzsmentnek neveznek.

c) A *„változatok felkínálása" (versioning)* megoldást akkor alkalmazzák, ha nehézségbe ütközik a fogyasztói csoportok karakterisztikáinak letapogatása, vagy ezek a jellemzők megismerhetők ugyan, de semmit sem árulnak el a vevők fizetési hajlandóságáról. Ekkor a termékek különböző verzióit kínálják fel valamenynyi fogyasztónak, s az árak nem az egyes fogyasztók, hanem a termékváltozatok szerint különböznek. A különböző verziókat preferálva a vevők tulajdonképpen egyfajta önkiválasztást hajtanak végre. Az igényesebb és tehetősebb fogyasztók nyilván az extrákkal felszerelt, bonyolultabb változatokat választják, míg a kevésbé tehetősek megelégszenek az egyszerűbb változatokkal. Szélsőséges esetként az is elképzelhető, hogy a verziók száma megegyezik a fogyasztók számával.

d) *Az árukapcsolás (product bundling)* tulajdonképpen a javak csomagban való eladása. A csomagokat értékesítő cégek szintén javíthatják a „profit menedzsmentjüket". A vevők ugyanis a csomagban olyan dolgokért is hajlandók fizetni, amit külön nem vennének meg.

e) Az *aukciók legkülönfélébb változataira* kivételesen jó lehetőségeket kínál az Internet, mert a háló nagyszámú ajánlattevő könnyű bekapcsolását biztosíthatja. Noha az aukció úgyszólván

„történelem előtti" intézmény[16], az információs technológiából adódó új lehetőségek kitágítják alkalmazásának körét, és a klaszszikus változatok mellett számos új típusú aukciós mechanizmust is életre hívnak. Az aukciók különösen hatékonyak olyan javak esetében, amelyek nem standardizálhatók (festmények, műtárgyak), amelyek kereslete erősen ingadozik. A hagyományos iparágak cégei (autóipar, mezőgazdasági gépgyártás, vegyipar) előszeretettel alkalmazzák a beszállítóikkal való tranzakciókban az ún. fordított aukciókat, ahol a vevő versenyezteti az alkatrész és részegység termelőket.

Amerika három nagy autógyártó óriása, a „Big Three" – a Ford, a Daimler Chrysler és a General Motors – (1999 januárjában) egy ún. Automotive Network Exchange rendszert vezetett be: „…bármelyik beszállító cégnek, amelyik a Big Threenek el akar adni, rendelkeznie kell online kapcsolattal. Késznek kell lennie továbbá arra, hogy az üzleti tárgyalásokat elektronikus úton folytassa le." (*No factory*… 1998, 9. o.) Ahogyan Taylor III fogalmazott, „az önindító 1911-es feltalálása óta ez volt a legnagyobb újítás az autóiparban. A rövidtávú rendelések teljes volumene elérheti a 750 milliárd (!) dollárt. A tranzakciók minimális működési költségét feltételezve a profitrés 30-40 százalékon belül marad, ami évente 1,3-1,5 milliárd dollár tesz ki, ha a rendszer már teljesen kiépül. A beszállítók legnagyobb félelme az, hogy a specifikáció és a mennyiségi célok jól láthatók lesznek a weben, ezért a gyártók számára könnyű lesz lenyomni az árakat az alkufolyamatban. Mi több, a tranzakciók mintegy 20 százaléka – a leggyakrabban szereplő alkatrészek – fordított online aukcióban találnak gazdára, ami egyenesen brutális hatással lesz az árrésre. (Vö.Taylor III, 2000)

Az Internetet sokáig és sokan még most csak mint a tranzakciós költségeket csökkentő és a tranzakciókat meggyorsító té-

16 Kínában már időszámításunk előtt 7 évszázaddal is tartottak árveréseket az elhunyt buddhista szerzetesek ingóságainak értékesítése céljából. El lehet mondani erről az intézményről, hogy „már a görögök is"; az ókori görög városállamok lakói ugyanis így szereztek feleséget és rabszolgát maguknak.

nyezőt veszik számba. Az imént említett autóipari, illetve alkatrész-beszerzési példa arra utal, hogy bár ez is igen jelentős, korántsem ez a lényeg. A lényeg a piacok áttekinthetősége. Manapság számos úgynevezett bevétel- és ároptimalizáló motort ajánlanak a világhálón, amelyek segítik a vállalatokat áraik dinamizálásában, az árak könnyű változtathatóságának és részleges személyre szabásának elérésében. Mindezek az árazási megoldások elméleti hátterét a közgazdaságtudomány egy ígéretesen új ága, az ún. mechanizmus-tervezés (mechanism design) adja. Az árak két értelemben is dinamizálódnak: egyfelől egy adott árazási algoritmust használva a cégek áraikkal rugalmasan alkalmazkodnak a vevők fizetési hajlandóságához, másfelől maguk az algoritmusok is változnak. A szinte naponta megjelenő új árazási metódusok feladják a leckét a közgazdászoknak. Itt az ideje, hogy az árelmélet jó évszázada kialakult alapjaira építve, koherens modelleket fejlesszünk ki a mai árazási gyakorlat magyarázatára.

*

A hagyományos iparágak, amelyek átalakulását e tanulmányban bemutattuk, még csak az elején tartanak az informatizálásnak. A tradicionális iparágak digitalizálásának, a termelés kosztümizálásának, az árak dinamizálásának úttörői – akárcsak Kolumbusz hajósai – nem mindig tudják pontosan, hogy hová is indulnak. Valamelyest ki lehet ugyan következtetni a fejlődés irányát, sejteni lehet körvonalait. Ebben a stádiumban azonban teljes mélységében aligha láthatja bárki is, hogy voltaképpen milyen következményei lesznek a Régi Gazdaság és az Új Gazdaság közötti határok elmosódásának.

HIVATKOZÁSOK

BICHLER, M. 2001: The Future of e-Markets. Multi-Dimensional Market Mechanism. Cambridge University Press, Cambridge.
BOOKER, E. 2000: Dynamic pricing meets the web. Internetweek, No. 800. February 14. p. 21–22.

BRENNER, W. 1993: Informationsmanagement der vierten Generation. IT-orientierte Unternehmensführung. Betriebswirtschaftliche Forschung und Praxis, Vol. 45. No. 6. p. 557–588.
COX, W. M. – AIM, R. 1999: America's move to mass customization. Consumers' Research Magazine, Vol. 82. No. 6. June, p. 15–20.
COY, P. 2001: The New Economy How Real Is It? Business Week, 8/20/ Issue 3746, p. 80–85.
DYSON, E. – GILDER, G. – KEYWORTH, G. – TOFFLER, A. 1994: Cyberspace and the American Dream: A Magna Charta for the Knowledge Age. Release 1.2, August 22, Progress and Freedom Foundation, Washington, D. C., August 22, at http://www.townhall.com/pff/position.html
FORBIS, J. L. MEHTA, N. T. 1981: Value-Based Strategies for Industrial Products. Business Horizons, Vol. 24. May-June, p. 32–42
FOSTER, E. 1997: Outsourcing is in vogue, but nomads and hired guns have to keep moving. InfoWorld, Vol. 19. No 5. February 3, p. 50.
GABOURY, J. 2001: Old-economy innovation. IIE Solutions, Vol. 33. Issue 8. Aug, p. 6.
GALUP, S. – SAUNDERS, C. – NELSON, R. E. – CERVENY, R. 1997: The use of temporary staff and managers in local government setting. (Communication in the Age of the Disposable Worker.) Authors Abstract. Sage publication Inc.
HART, C. W. 1996: Made to order. Marketing Management, Vol. 5. No. 2. Summer, p. 10–23.
HENRICKS, M. – HASTY, S. 1995: L. S. & Co. tries on custom-fit jeans. Apparel Industry, Vol. 56, No. 1. January, p. 32–33.
HEUN, C. T. 2001: Dynamic Pricing Boosts Bottom Line. Information Week, 10/29/, Issue 861, p. 59–62.
KELLY, K. 1997: New Rules for the New Economy. Twelve dependable principles for thriving in a turbulent world. May 5.
MALONE, M. S. 2000: Which Are the Most Valuable Companies in the New Economy? Forbes, 05/29/Supplement ASAP, Vol. 165. Issue 13. p. 212–214.
MANDEL, M. J. 2001: The New Economy's Cruel Math. Business Week, 02/05/ Issue 3718. p. 42–43.
MANUFACTURERS… 2001: Manufacturers lead B2B e-commerce adoption. IIE Solutions, July, Vol. 33. Issue 7. p. 11.
MOKYR, J. 2001: Economic History and the „New Economy". Business Economics, April, Vol. 36. Issue 2. p. 9–14.
MOLLMAN, S. 2000: Name your price. PC Computing, January, Vol. 13. Issue 1. p. 56–58.
OLINER, S. D. – TRIPLETT, J. E. – WESSEL, D. 2001: A Panal Discussion: Faster Productivity Growth – A New Economy?, Business Economics, July, Vol. 36. Issue 3. p. 46–54.
PINE II, B. J. – VICTOR, B. – BOYNTON, A. C. F. 1993: Making mass customization work. Harvard Business Review, Vol. 71. No. 5. p. 108–117.
RAUCH, J. 2001: The New Old Economy: Oil, Computers, and the Reinvention of the Earth. Atlantic Monthly, Vol. 287. Issue 1. p. 35–49.

ROBERTS, J. H. 2000: Developing New Rules for New Markets. Journal of the Academy of Marketing Science, Vol. 28. Issue 1. Winter, p. 31–44.
ROBERTS-WITT, S. L. 2001: They May Be Old, But They're Acting Like Start-Ups. PC Magazine, 06/12/ Vol. 20. Issue 11. Special section. p. 8–10.
SHAFFER, G. ZETTELMEYER, F. 1998: The Internet as a Medium for Marketing Communications: Channel Conflict Over the Provision of Information. Working Paper, University of Rochester, Simon Graduate School of Business, New York.
SCHONFELD, E. 1998: The customized, digitized, have-it-your-way economy. Fortune, Vol. 138. No. 6. September 28. p. 114–121.
STEWART, T. A. 1999: Customer Learning is a Two-Way Street. Fortune, Vol. 139. No. 9. May 10. p. 158–160.
SUMMERS, L. H. 2000: The New Wealth of Nations. Remarks to Hambrecht& Quist Technology Conference, San Francisco, CA, May 10.
TAYLOR III, A. 2000: Detroit Goes Digital. Fortune, Vol.141. No. 8, April 18. p. 170–173.
THE OLD ECONOMY… 2000: The Old Economy Is the New Economy. (Interview with Carlson, Don (Association for Manufacturing Technology) Business Week, 11/13. Issue 3707. p. 42–43H.
TICOLL, D. 2000: Digital Capitalism. tele.com, 03/20, Vol. 5. Issue 6. p. 70.
TOUCHY-FEELY 2001: Touchy-Feely. Economist, 05/19/-05/25/, Vol. 359. Issue 8222. p. 68.
TULLY, S. – Welsh. T. 1993: The modular corporation. Fortune, 2/8/, Vol. 127. Issue 3. p. 106–111.
VIJAYAN, J. 2001: IBM Service Follows Products After Delivery. Computerworld, 7/9/, Vol. 35. Issue 28. p. 14.
WHAT IS THE… 1996: What Is the Future of Work? Ideas from a French Report. International Labour Review, Vol. 135. No 1. p. 93–110.
WINNER, L. 1997: Technology Today: Utopia or Dystopia? Social Research, Vol. 64. Issue 3. Fall, p. 989–1018.

Horváth Pál

Üzleti etika

Alapvetések gazdasági vezetőknek

Termelő vagy szolgáltató vállalatok, pénzintézetek vezetői igen gyakran hoznak olyan döntéseket, amelyek hatást gyakorolnak a vállalkozás alkalmazottaira, a versenytársakra, a vásárlókra. A hatások gyakran túlmennek az országhatáron, befolyást gyakorolnak távoli országok tőzsdéire, más földrészen élő családok százaira vagy ezreire, a környezet állapotára. A döntések általában a vállalkozás bizonyos céljainak, jellemzően a jobb üzleti eredménynek az elérését célozzák. Mivel a döntéseknek sokféle hatása van mind a vállalaton belül, mind azon kívül, különös elemzést érdemel az, hogy milyen szempontok figyelembe vételével kell döntést hozni, és hogyan ítélhető meg a vezetői döntések helyessége, ill. az, hogy a döntésnek a vállalat gazdasági eredményére gyakorolt rövidtávú hatása és jogszerűsége mellett még milyen hatásokat kell mérlegelni a döntés helyességének megítélésénél.

Alapfogalmak

Vezetésen azt a tudatos és folyamatosan gyakorolt tevékenységet értjük, amelynek a célja a szervezet irányítása. A *szervezet* emberek strukturáltan, meghatározott célok elérése érdekében együttműködő egysége. A szervezeten belül azok, akik a társak erőfeszítéseit a szervezet céljai elérésére irányítják, a *vezetők.* A vezetők lehetnek formálisan kijelöltek, vagy társaik által informálisan elfogadottak. A szervezeteken belül, legyenek azok

akár formálisak, akár informálisak, a vezetés valamilyen módon megnyilvánul. Vezetés nélkül a szervezetek várhatóan megrekednek a cél eléréséhez vezető úton. A *vezetés* lényege a közös tevékenység tervezése, szervezése, irányítása és ellenőrzése, valamint a szervezet rendelkezésére álló erőforrásoknak a szervezet céljának elérése érdekében történő hasznosítása. Bármilyen szervezetről legyen is szó, a vezetők feladata és felelőssége az, hogy társaikat segítsék céljaik meghatározásában és elérésében. Minden szervezetnek van egy vagy több *célja,* melyek elérése érdekében a szervezet résztvevői együttműködnek. A célok a szervezet alapvető attribútumai.

Jelen összeállításban a *formális szervezetek* formális vezetőivel, ill. az általuk megvalósított *formális vezetéssel* foglalkozunk. A formális szervezetek körét a gazdálkodó, nyereségképzésre hivatott szervezetekre szorítjuk.

Az *etika* filozófiai tudomány, amelynek tárgya az erkölcsös gondolkodás és cselekvés természetének és alapjainak vizsgálata. Az *etikai elméletek* határozottan megkülönböztetendők mind az *etikai rendszerektől,* mint pl. a keresztény erkölcs, amelyek konkrét szabályokat határoznak meg arról, hogy hogyan éljünk, mind pedig a *gyakorlati* vagy *alkalmazott etikától,* amely konkrét erkölcsi megítélések, mint pl. a művi vetélés helyessége vagy helytelensége, indítékainak az elemzését szolgálja. Az etika legalapvetőbb kérdése a cselekvés erkölcsösségének az igazolása. Az *erkölcs* a cselekvés vagy viselkedés helyességének vagy helytelenségének megítéléséhez szükséges normarendszert jelenti.

Az erkölcs, a jog és a gazdaság – a modern makroszociológiák többsége szerint – lényegesen eltérő társadalmi funkciókat ellátó *társadalmi alrendszerek.* A tekintett társadalmi alrendszerek egymással kölcsönhatásban, kölcsönös függőségi rendszerben vannak. Az erkölcs és a jog különösen szoros viszonyban vannak. A társadalom fejlődésének korai szakaszaiban az erkölcs és a jog nem váltak el egymástól, azok egyetlen társadalmi alrendszert képeztek. A korai társadalmakban az emberek életét olyan normák szabályozták, amelyek betartása nem igényelte kényszerapparátus működtetését. A társadalom differenciálódásával, a munkamegosztás sokrétűvé válásával, új intézmények létrejöttével, az

ellentétes érdekű osztályok kialakulásával a normák kikényszerítés nélküli betartása nem valósulhatott meg többé. A társadalom differenciálódásának egyik fő terméke, az *állam,* ezért a normák egy részét kiemelte a szokásjogi szabályok közül és a formális szabályok, azaz a *jog* rangjára emelte. A jog és az erkölcs történelmi elkülönülése mindig viszonylagos: az erkölcsi szabályok bizonyos hányada jogszabállyá lesz, míg más részük megmarad a jog által nem szabályozott erkölcsi normának. A jogot nem általában az erkölccsel kell tehát összevetni, hanem csak a jog által nem szabályozott erkölccsel (feltéve persze, hogy nincs erkölcstelen, tehát a történelmileg kialakult normarendszerrel ellentétes, erkölcstelen, a rossz cselekedetet elismerő jog; tudjuk, hogy mindaz, amit a történelem során jognak neveztek, nem mindig felelt meg az erkölcsösség követelményeinek).

A jog azokat a társadalmi viszonyokat szabályozza, amelyeknek az állam különös jelentőséget tulajdonít. Ezek betartásához vagy be nem tartásához *jogi következményeket* fűz, amelyek közül legfontosabbak a *szankciók,* amelyeket az *állami kényszer* biztosít. Egy társadalomban lehetnek egymástól eltérő erkölcsi normarendszerek, de csak egyfajta államilag jóváhagyott jog létezik, és ez a jog egymással összhangban levő (koherens) szabályokat tartalmaz. A koherencia biztosítéka az, hogy jogilag szabályozott a *jog hierarchiája.* A modern jog legnagyobb értéke, hogy kiszámítható és jogbiztonságot eredményez. A *jog koherenciája* véges, mivel a jog, a társadalmi értékrend és a jogalkalmazás egymással kölcsönhatásban vannak. A jog nem szabályozhatja az életviszonyok összességét, és önmagában nem alkalmas a legalapvetőbb társadalmi problémák megoldására.

A fentiek szellemében a jogon kívüli erkölcs igen fontos szerepet lát el: a társadalom finom szerkezetének a szabályozására szolgál. Az egységes jog és az eltérő erkölcsi normarendszerek együttélése ugyanakkor konfliktusforrásokat kelt.

Az erkölcsi normarendszerek is hierarchikusan építkeznek: az egyes normarendszerek igyekeznek rendet teremteni a szabályok egymás közti viszonyában. A cselekvések erkölcsi megítélésénél tehát tekintettel kell lenni a korra, valamint a cselekvés és a megítélés társadalmi környezetére.

Az állam és a jog tekintetében kritikus kérdés ezek *legitimációja:* mi hatalmazza fel az államot és a jogot arra, hogy betartandó szabályokat hozzon létre, és azok betartását kikényszerítse. A közfelfogásnak leginkább elfogadható válasz az ún. *természetjogi felfogás.* Eszerint az állam és a jog létjogosultságát az adja meg, hogy megfelel vagy egy *ideális isteni jognak,* vagy más felfogás szerint az *emberek természetének,* tehát a legitimációs kritérium kívül fekszik a földi jogon. Némileg leegyszerűsítve, az isteni jognak vagy az emberi természetnek az erkölcsös jog, ill. az erkölcsös állam felel meg. Az állam által jogba foglalt kényszert tehát az teszi elfogadhatóvá, hogy az egyén és a közjó érdekében alkalmazzák, tehát a jog és annak kikényszerítése erkölcsi tartalommal telítődik. Az államnak ezért igazságos jogot kell létrehoznia. A *jogkövetést* pedig érdemben befolyásolja, hogy az emberek tudnak-e azonosulni a joggal. Ellenkező esetben a jog kijátszása vagy megsértése számukra erkölcsileg megengedhető, esetleg egyenesen kívánatos.

A fenti megközelítés mind az erkölcs, mind a jog tekintetében megkerülte a *pozitivista elméleteket,* mint olyan irányzatokat, amelyek a nálunk meghatározó európai keresztény értékrendbe legfeljebb csak részben illeszthetők és sok káros hatással járnak. Ezt azért szükséges megjegyezni, mivel a gazdaságban az előzőekben vizsgált két társadalmi alrendszernél is nagyobb a csábítás a pozitivista megközelítésre. „A pénznek nincs szaga", valamint az „üzlet az üzlet" kifejezések az üzleti tevékenység önmagáért valóságának a gondolatát hordozzák magukban, ahol az eredmény szentesíti a tevékenységet és erkölcsi megítélésnek nincs helye. A domináns felfogás szerint ugyanakkor a gazdaságban is van szerepe az erkölcsi normáknak, és a gazdaságot nem szabad az erkölcstől teljesen különválasztani. A kapitalizmus észak-amerikai és európai fejlődése során alakult ki az a ma meghatározó felfogás, amely szerint a gazdaság fejlődése és a hosszú távon sikeres üzleti tevékenység számára nemhogy nem káros, hanem kimondottan szükséges az erkölcsi tényezők figyelembe vétele. A demokratikus intézmények a társadalom értékítéletének teszik ki, és a társadalmi jólét növelése felé irányítják az államgazdaság gazdálkodó és gazdasági szabályozó tevé-

kenységét; az erkölcsös vállalati működés szükségességének és hasznosságának széleskörű elfogadottsága pedig a nagyvállalatok többségét a tisztességes üzletvitel önkéntesen vállalt saját szabályrendszerének és a *vállalati etikai kódexeknek* a megalkotására és betartatására vette rá.

A gazdaság és az erkölcs viszonyát az teszi bonyolulttá, hogy a gazdasági sikerhez vezető út erkölcsileg egyaránt lehet etikus és etikátlan. Gyakori, hogy egyes vállalatok sokrétű gazdasági tevékenységükben maguk is egyaránt alkalmaznak etikus és nem etikus eszközöket. A gazdaságban a cél és az eszköz viszonyának etikailag nincs tökéletes megoldása azokban az esetekben, amikor a jó cél nem érhető el csupán jó eszközökkel. Magunk is tapasztaljuk, hogy a gazdasági eredmények nemegyszer etikailag problematikus eszközök alkalmazásával jönnek létre. Az etikátlan magatartás megítélését jelentősen befolyásolhatja, hogy az milyen körülmények között, milyen feltételrendszer közepette keletkezett. Általánosnak tekinthető az a felfogás, miszerint a rövidtávú gazdasági sikerhez két út vezet: az erkölcsös és az erkölcsileg kifogásolható, ugyanakkor a hosszú távú sikerben az erkölcsös gazdálkodói magatartás nagy súllyal bír. A gazdaságban ugyanis a racionális megfontolások is késztetnek az erkölcsös magatartásra, mivel az egyszerűen gazdaságilag is kifizetődő. A *bizalmi elv*, a kiszámíthatóság, a *jogkövetés* (pl. szerződés betartása) megalapozott feltételezése a gazdasági partnerkapcsolatokban hosszabb távon értékteremtő tényező, ugyanúgy, mint a vállalat jó hírneve. A „brand” igen fontos értékhordozó, melynek a jelentősége mind a tőzsdei, mind a vevői megítélésben olyan nagy, hogy a hírnév védelme erőfölényben lévő vállalatokat is (gyakran) visszatart a negatív megítélést eredményező lépésektől. A vállalati magatartás etikai szempontok szerinti megítélése magas érték-meghatározó szereppel rendelkező grémiumok, pl. a Budapest Klub részéről az etikus gazdálkodás előmozdításának hasznos eszköze. A nemzeti törvények és érdekek ellen hatékonyan fellépni képes multik esetében pedig számos esetben csak a globális szinten etikai mércét támasztó szervezetek értékítélete és azok nyilvánosságra hozatala az etikátlan tevékenység igazi korlátja.

Az időtényező a vezetésben

A vezetés különös feladata az időtényező kezelése a szervezet életében. Az idő szerepét a szervezetekben a következőkben foglalhatjuk össze:

● A vezetés célja a kívánt jövő elérése a jelen és a múlt tekintetbe vételével.

● A vezetés egy konkrét történelmi korban és azt tükrözve valósul meg.

● A vezetés olyan tevékenység, amelyik következményekkel jár, és hatásait az idő folyamán fejti ki.

Az emberi tényező a vezetésben

Nem igényel bizonyítást az emberi tényező fontossága a vezetésben. Ugyanakkor érdemes a vezetés ezen összetevőjének néhány fontos elemét megnevezni:

● A vezetők kétirányú emberi kapcsolatokban fejtik ki vezetői tevékenységüket. Mindkét fél hatással van a másikra.

● A vezetői tevékenység hatásai az emberi kapcsolatokon keresztül a szervezet más tagjaira is megnyilvánulnak.

● A vezetők egyidejűleg több kapcsolaton keresztül fejtik ki tevékenységüket.

A törvény határai és a törvénykezés dilemmája

A szervezetek működését belső, a szervezet által kialakított, valamint külső, a környezet által kialakított és a szervezetre hatással levő szabályok, rendelkezések, törvények határozzák meg, ill. befolyásolják. A szabályozás dilemmája mind a belső, mind a külső szabályok esetén az, hogy milyen érdek szolgálatában álljon és milyen célok elérésére szolgáljon, valamint mennyire legyen részletekbe menő.

A „milyen célok, milyen érdekek” kérdése felveti a célok és érdekek jó és rossz, tisztességes és nem tisztességes kategóriákba sorolását. A besorolásra sok esetben lehetőséget adnak a törvények, de sokszor nem lehetséges, vagy nem egyértelmű a célok

és érdekek megítélhetősége a törvény betűi szerint. Alkotható-e vélemény vagy akár ítélet célokról, érdekekről, gyakorlatról olyan esetben, amikor a törvény nem alkalmazható? Létezik a jónak és a rossznak olyan általánosan elfogadott kritériumrendszere, amely akkor is támogat bennünket a véleményalkotásban, amikor a formális szabályok már nincsenek segítségünkre? Igen, létezik ilyen kritériumrendszer, ha korlátokkal is. Erre vonatkozólag érvényesek a korábbiakban az erkölcs és jog kapcsolatáról írottak.

A részletekbe menő szabályok kiszámíthatóbbá teszik ugyan a szervezet viselkedését, de korlátozzák az alkotókészséget, és nem engedik meg az előírttól eltérő feladatmegoldást. Emiatt a szabályok kidolgozásakor mindig ésszerű kompromisszumot kell kötni. A tevékenység sem elvi, sem gyakorlati okból nem lehet minden részletében szabályozott. Kérdés, hogy hogyan kell viselkednie az egyénnek és a szervezetnek azon kérdésekben, amelyeket sem belső, sem külső szabály nem szorít formális elvárások keretei közé.

Az üzleti tevékenység jogi keretei igen erős próbatételnek vannak kitéve a *globalizáció* folyamatában. Míg az üzleti világban a politikai határok egyre kevésbé szabnak határt a globalizációnak, a törvények jellemzően nemzeti keretek között hatnak. A nemzetközi, főleg a globális formális szabályok meghozatalát az *államok szuverenitása,* eltérő fejlettsége és érdekei igen lelassítják vagy ellehetetlenítik. Emiatt megnő a több országra kiterjedő vállalkozások mozgástere, és államok, emberi közösségek vagy más vállalkozások érdekei sérülhetnek. Pótolhatók-e a hiányzó vagy betartathatatlan nemzetközi egyezmények a globalizációval visszaélő vállalkozások megítélésében valamilyen általánosan elfogadott kritériumrendszerrel?

Általánosságban elmondhatjuk, hogy igen, van mérce a törvényen is túl. Nem annyira a mérce hiányával, mint inkább a megfelelő informális kritériumrendszer kiválasztásával kell foglalkoznunk. Az *értékrend,* a jó és a rossz meghatározása igen sok vallási, kulturális, etnikai, politikai jegyet hordoz. Mikor a „mi van a törvényen túl" kérdésével foglalkozunk, a választ az európai keresztény kultúrkör etikai és erkölcsi normái közt keressük. Ezek a normák jellemzőek Észak-Amerikára is, tehát a fejlett világ nagy

részében nagyjából hasonló mércével mérnek. Ugyanakkor számolni kell azzal, hogy az általunk állított etikai és erkölcsi normák a világ más részein nem feltétlenül elfogadottak. Példaként állíthatjuk a *konfuciánus etikát.* Konfucius (angol helyesírással az igazi neve Kong Fu Ze volt, amit a későbbiekben jezsuita hittérítők változtattak Konfuciusra) a Krisztus előtt mintegy 500 évvel élt kínai főhivatalnok eszméi máig nagy hatással vannak a távolkeleti gondolkodásra. Tanításai a gyakorlati etika tárgykörébe tartoznak, és nincs vallási tartalmuk. A *konfucianizmus* nem vallás, hanem a mindennapi életre szóló gyakorlati útmutatások gyűjteménye. Alapelvei a következőkben foglalhatók össze:

1. A társadalom stabilitását az emberek közti *egyenlőtlenség* adja.
2. Minden társadalmi szerveződés alapegysége a család.
3. A másokhoz való erkölcsös viszonyulás azt jelenti, hogy másokkal úgy kell bánni vagy eljárni, ahogy ki-ki saját magával is bánna, ill. eljárna.
4. A feladatainkhoz való erkölcsös viszonyulás azt jelenti, hogy igyekeznünk kell művelni és képezni magunkat, keményen kell dolgozni, a szükségesnél nem szabad többet költeni, türelmesnek és állhatatosnak, kitartónak kell lennünk.

A fentiek szellemében a kínai döntéshozók számára a megbízhatóság, lojalitás, munkatapasztalat ma is értékhordozók, és ezt jobban jutalmazzák, mint a nyugati világban elismert értékeket, mint például a teljesítmény és az érdem.

Van hasonlóság is a konfuciánus és a keresztény értékrendek között: a család, mint a társadalom alapegysége a keresztény erkölcsöknek is alapeleme, az egymással szembeni tolerancia is közös elem. Ugyanakkor a konfucianizmus megmarad a pragmatizmus szintjén, és nem megy el az ellenség szeretetének a tanításáig („ha megdobnak kővel…”).

A társadalmi felelősség evolúciója és szintjei

Az 1960-as évekig kevesen kérdőjelezték meg azt, hogy az üzleti vállalkozások kizárólagosan csak gazdasági célokat kell, hogy kövessenek. A nem, nemzetiség, kor szerinti diszkrimi-

ció, a környezetszennyezés igen kevéssé volt téma. A fejlődő és a fejlett világ alapproblémáival, a környezet megóvásának, az energiafelhasználás racionalizálásának, az éhínség és a betegségek globális leküzdésének, a Föld, mint otthonunk megóvásának kérdéseivel átfogóan az 1968-ban alapított Római Klub foglalkozott először a politikai és gazdasági vezetők figyelmét világszerte felkeltő módon. A Római Klub tevékenysége kitágította a politikai és a gazdasági vezetők felelősségi körét, a vállalatoknál pedig – igaz, évtizedek során – az értékrend-kötelező elemévé tette a környezeti és a társadalmi felelősséget. A társadalmi felelősséget árnyaltabban vizsgálva három fogalom tartalmát kell meghatároznunk:

● *Társadalmi kötelesség*

A vállalkozás akkor teljesíti társadalmi kötelességeit, ha eleget tesz a gazdasági és jogi kötelezettségeinek, azaz megteszi azt a minimumot, amit a jog megkövetel. Eszerint társadalmi célokat csak annyiban teljesít a vállalkozás, amennyiben azok a gazdasági céljait szolgálják. A társadalmi kötelességgel szemben a társadalmi felelősség és a társadalmi reakcióképesség túlmennek a tisztán gazdasági és jogi elvárásoknak megfelelésen.

● *Társadalmi felelősség*

A gazdaság és a jog követelményein túlmenő vállalati kötelezettségvállalás a társadalom számára előnyös hosszú távú célok követésére.

● *Társadalmi reakcióképesség* (követőkészség)

A vállalkozás képessége a változó társadalmi feltételekhez történő alkalmazkodásra.

A vállalkozások társadalmi felelőssége mellett és ellene egyaránt szólnak érvek.

A mellette szóló érvek:

1. Általános elvárások

A XX. század utolsó három évtizedében a vállalkozások felelős társadalmi és környezeti viselkedése alapkövetelménnyé vált.

2. Hosszú távú gazdasági eredményesség

A felelős viselkedés elősegíti a hosszú távú sikert. A jobb társadalmi kapcsolatok, a márkanév pozitív kötődései, a jobb üzleti imázs gazdaságilag is kifizetődő.

3. Etikai kötelezettségek

A vállalkozásnak kell, hogy legyen „lelkiismerete", etikai tudata, erkölcsi értékrendje. A vállalkozásnak társadalmilag felelősséggel kell lennie, mivel a felelősséggel véghezvitt intézkedéseket a társadalom eleve helyesnek fogadja el.

4. Közmegítélés, „public image"

A több ügyfél, jobb munkatársak, a pénzpiacokon a jobb megítélés és más előnyök megszerzése érdekében a vállalkozások javítani igyekszenek a közmegítélésüket. Mivel a közvélemény fontosnak tartja a társadalmi célokat, a társadalmi célok szolgálatával a vállalkozás kedvező közmegítélést érhet el.

5. Jobb belső és közvetlen külső környezet

Társadalmilag felelős vállalati viselkedéssel olyan vállalati szociális klímát lehet kialakítani, amely jó hatással van a jó munkatársak megszerzésére és megtartására, a dolgozói lojalitásra.

6. Kevesebb kormányzati beavatkozás

A vállalat tevékenységének kormányzati szabályozása gazdasági költségekkel jár és csökkenti a vezetők döntési szabadságát. A társadalmi felelősséggel vezetett vállalkozás kevesebb kormányzati szabályozói lépést vált ki.

7. Felelősség és hatalom egyensúlya

Az üzlet és az azt végző vállalkozás nagy társadalmi hatalom hordozója. A hatalmat megfelelő felelősséggel kell egyensúlyba állítani. A felelősséggel ki nem egyensúlyozott hatalom felelőtlen magatartáshoz vezethet, ami társadalmilag káros.

8. Részvényesek érdeke

A társadalmi felelősséggel viselkedő vállalkozásokat a tőzsde kevésbé látja kockázatosnak, nyilvános támadásoknak kitettnek, ezért a részvényt magasabb P/E értékkel honorálja.

9. Erőforrások láttatása

A társadalmi célokat is szolgáló vállalkozások pénzügyi, műszaki és vezetői erőforrásait megalapozottabbnak ítéli meg a környezet.

10. A megelőzés elsőbbsége a gyógyítás felett

A vállalaton belüli és a környezettel fennálló társadalmi problémákat mindenképpen meg kell oldani. A kései reakció veszteségekkel jár, és jelentős vezetői erőforrásokat köt le. A társadalmilag felelős vállalati értékrend segít megelőzni az emberek kapcsolatában felmerülő nehézségeket.

Ugyanakkor tudatában kell lennünk a vállalat társadalmi felelőssége elleni érveknek is:

1. A profitmaximalizálási érdek sérelme

2. A célok sérelme

A társadalmi célok szolgálata csökkenti az elsődleges cél, a termelékenység növelését. Maga a társadalom is kárt szenved, ha mind a gazdasági, mind a társadalmi célok csupán részben teljesülnek.

3. Költségek

Sok társadalmi tevékenység önmagában nem kifizetődő. Valakinek meg kell fizetnie ezeket a költségeket. Az üzlet beépíti, és a vevőkre áthárítja ezeket a költségeket.

4. Túl sok hatalom

A vállalkozások a társadalom legnagyobb hatalmú intézményei közé tartoznak. A társadalmilag hasznos célok követésével a vállalkozások még több elismerést, ezzel hatalmat szerezhetnek. A vállalkozások hatalmának az üzleti tevékenységéből fakadó hatalomra célszerű korlátozódnia.

5. Hozzáértés hiánya

A gazdasági vezetők a vállalkozások irányítására rendelkeznek szakismeretekkel. Hatalmukat a társadalmi kérdésekre fordítva szakmailag nem feltétlenül elfogadható tevékenységet folytatnak. Különösen kritikus a vállalati társadalmi felelősségből fakadó tevékenység erkölcsileg megkérdőjelezhető célokra fordítása.

6. Az elszámoltatás hiánya

A politikai rendszerek a politikusokat képesek elszámoltatni a társadalom érdekében végzett tevékenységükről. A gazdasági vezetők társadalmi tevékenységükért alig elszámoltathatók.

7. A széles társadalmi felhatalmazás hiánya

A vállalkozások nem rendelkeznek széleskörű felhatalmazással a társadalom részéről a társadalmi kérdések megoldására. A

gazdasági vezetők társadalmi legitimitása véges, mivel kiválasztásukba és teljesítményük megítélésébe a társadalom erői általában nem szólhatnak bele.

A felelősség kiterjesztése, az etika befogadása

A társadalmilag szimpatikus vállalati működéstől a vállalati társadalmi felelősség fokozatos fejlődésén át a XX. század végére általánosan elfogadottá vált az etikus vállalati magatartás elvárása, a vállalati értékrend és viselkedési normák megfogalmazása, betartása és betartatása. Mindez a vállalati magatartás tisztességességével kapcsolatosan megjelent igen általános és gyakorta megalapozott fenntartásokra adott válasznak is tekinthető. Ma még könnyű visszaemlékezni a nyolcvanas évek nagy lobby és megvesztegetési botrányira, a termékminőség és a veszélyes termékek, az egészségkárosító gyógyszerek és orvosi praktikák körüli vitákra a fejlett világban. A vállalatok számára fontos lett, hogy a hírbe kerültektől megkülönböztessék, és a társadalmi értékrend szerint hasznosnak mutassák magukat. A tisztességes üzletvitel ismét értékké, a hosszú távú gazdasági siker egyik forrásává vált.

Az üzleti etika kérdéseinek négy színtere

Az etikai kérdések a vállalatok életében négy szinten jelennek meg:

1. A társadalom szintje

A vállalat társadalmi beilleszkedésének, a tágabb értelemben vett *társadalmi környezethez* való viszonynak a kérdései tartoznak ide: szociális felelősség, *környezeti felelősség,* viszony az etnikai és egyéb kisebbségekhez, a női munka megbecsülése stb. Ezen a szinten tekintendők a jövedelmek elosztásának a beosztottak és vezetők közti általános aránytalanságai, az állami beavatkozás kívánatos szintje.

2. Az érdekcsoportok szintje

Ide a szűkebb értelemben vett társadalmi környezethez való viszony kérdései tartoznak. Szűkebb külső környezetnek azokat

a vállalathoz valamilyen viszonyt kialakított csoportokat tekintjük, amelyekkel a vállalat konkrét és jelentős kölcsönhatásban van. A konkrét környezet fő elemei a vevők, szállítók, tulajdonosok, versenytársak, az állam stb. Ezen a szinten kell foglalkoznunk azzal a kérdéssel, hogy hogyan érintik ezeket a csoportokat a vállalat döntései, valamint, hogy hogyan viszonyulnak a vállalathoz az érdekcsoportok.

3. A belső politikák szintje

A belső politikák a vállalat és dolgozóinak a viszonyára terjednek ki. Ebbe a kérdéskörbe tartoznak az olyan kérdések, mint: milyen szerződés kösse a dolgozókat a vállalathoz, melyek a vezetők és beosztottak kölcsönös kötelezettségei, mik a dolgozók jogai, érdekeltségi rendszer stb.

4. Az egyén szintje

Ezen a szinten foglalkozunk azzal, hogy hogyan viszonyuljanak egymáshoz a vállalaton belül az egyes személyek, általánosságban, a feladatkörtől és a beosztástól függetlenül. Itt kezelendő az alapvető emberi normák – őszinteség, tisztesség, igazmondás stb. – szerepe a vállalat értékrendjében.

A vállalati etika szintjei egymással kölcsönhatásban vannak. A kölcsönhatás a szomszédos szintek között a legerősebb.

1. ábra A vállalati etika négy szintje

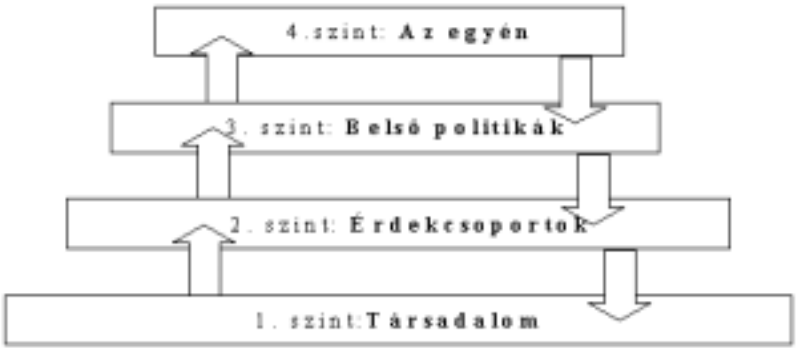

Az etika eszközei

A mindennapok gyakorlatában gyakorta találkozunk az alkalmazott etika kérdéseivel: gyakorlati problémákra kell megoldást találnunk, eseményeket vagy lehetőségeket kell megítélnünk, vitáznunk vagy véleményt nyilvánítanunk szükséges. Mindehhez szükségünk van a gyakorlati etika eszköztárára és terminológiájára egyaránt. Az alábbiakban áttekintjük az alkalmazott etika kulcsfogalmait és -eszközeit.

Értékek

Az értékek olyan viszonylagosan állandó vágyak vagy elérendő célok, amelyek önmagukban véve jók és helyesek. Az „önmagában véve jó" azt jelenti, hogy nem valami „más jó" eléréséhez szükséges. A vállalati világban ilyen fogalom a minőség, az ügyfél megbecsülése, a profit, a méret.

Jogok és kötelességek

A jog az egyén olyan lehetősége vagy mozgástere, amely feljogosítja őt valamilyen cselekvésre. Az egyén jogalapját, lehetőségét vagy mozgásterét nevezhetjük az egyén önrendelkezési terének, vagy egyszerűen szabadságának. Az egyén joga nem abszolút, hanem azt mások jogai korlátozzák.

A jogok nem önmagukban valók, hanem rendszerint kötelességekkel járnak, és azokkal összhangban vannak. A jogok és kötelességek nemcsak a tekintett egyén vonatkozásában járnak együtt, hanem ezek az egyéneket is viszonyba állítják: az egyik egyén joga a másiknál kötelességként jelenik meg, amit annak tekintetbe kell vennie. A kötelesség valamilyen cselekvés elvégzésének a feladatát vagy a (tágabb értelemben vett) törvény betartását jelenti.

Erkölcsi szabályok

Az erkölcsi szabályok vezérelnek bennünket azokban a helyzetekben, amikor versengő érdekek ütköznek. Az erkölcsi szabályok feladata az érdekütközésekből fakadó dilemmahelyzetek feloldása. Az erkölcsi szabályok olyan viselkedési szabályok, amelyek a közfelfogás szerinti *önmagában való jót* célozzák, ezért általában értéknek tekintődnek.

Emberi viszonyok

Magánéletünket és szakmai tevékenységünket egyaránt emberi kapcsolatok szövevényében folytatjuk. Egymáshoz való viszonyunk, az egymástól elvárt viselkedés, reakció, megítélés kiszámíthatósága alapvető fontosságú az együttéléshez és együttműködéshez. A vezetés az emberi viszonyok terében valósul meg, és jelentős etikai összetevője van.

Közerkölcs

A közerkölcs az erkölcsi szabályoknak az az alapkészlete, amelyek szerint napi életünket éljük. A közerkölcs általánosan alkalmazott elemei a vezetői munkában is kiemelt jelentőségűek. Az alábbiakban a közerkölcs néhány, a vállalati működés szempontjából fontos elemét tekintjük át.

Az ígéret megtartása

Kapcsolataink, együttműködésünk szempontjából fontos, hogy számíthassunk arra, hogy ki-ki megtartja, amit megígér. E nélkül mind a társadalmi érintkezés, mind az üzleti tevékenység ellehetetlenül.

Erőszakmentesség

Ahhoz, hogy nyugodtan éljünk és végezhessük feladatainkat, szükséges az a biztonságérzet, hogy nem kell folyton a személyes biztonságunkkal, fizikai sérüléssel járó konfliktusokkal szá-

molnunk. Szükséges az a hit, hogy a jogok és kötelességek megfelelő elosztásával és betartásával elkerülhetők az erőszakos konfliktusok. A legtöbb erkölcsi rendszer ezért megköveteli, hogy az emberek a lehető legtöbbször elkerüljék, hogy másik embernek sérülést okozzanak, és hogy vitáikat békés úton oldják meg. Mindez persze máshogy igaz az igazságszolgáltatás szerveire.

Kölcsönös segítőkészség

Az emberi közösségek éppen a kölcsönös egymásrautaltságból fakadó kölcsönös segítségnyújtás miatt maradtak fenn. A közerkölcs elvárja embertársunk megsegítését, ha a segítés ára nem túlzottan nagy. A segítés elvárható mértéke tekintetében igen nagy az erkölcsi erózió és a nagyvárosok személytelenségében a segítőkészség hiánya riasztó mértékűvé vált. A segítőkészség a vállalati életben mind a munkatársi, mind a vezetői tevékenységnek lényeges eleme és a vállalati közérzet fontos meghatározója.

A társak megbecsülése

A közerkölcs a mások megbecsülését önmagában való követelményként támasztja, függetlenül attól, hogy a másikra szükségünk van-e vagy nincs. A megbecsülés a másik komolyan vételét, érdekei jogosságának és igényei fontosságának az elismerését jelenti.

A tulajdon tiszteletben tartása

A tőkés világban kitüntetett szerepe van a tulajdonnak. A tulajdon tiszteletben tartásához szükséges, hogy a legtöbb alkalommal a legtöbb ember megszerezze a tulajdonos egyetértését a tulajdonuk használata előtt.

Az etika intézményesítése

Nem szabad, hogy a vállalati vezetők etikailag üres térben foglalkozzanak etikai kérdésekkel. Az etika vállalati intézményesítése szükséges ahhoz, hogy az etikus vállalati magatartás és belső működés a döntéshozatal és a végrehajtás szintjén egyaránt megvalósuljon, és a termelő közösség minden tagjára egyaránt érvényes legyen.

Az etikus döntéshozatal intézményesítésének alapeleme az etikus döntések más etikus döntésekre alapozása folyamatának a bevezetése a vállalatnál. Az etikus tevékenység eszközkészletébe tartoznak a vállalati viselkedési és üzleti etikai kódexek, az etikai bizottságok, etikai képzési programok és a szociális (itt: társadalmi) auditok. A *társadalmi audit* olyan, tanulmányban és értékelésben megjelenő vizsgálat, amelynek tárgya a jóléti kérdések, a közösség életét érintő kérdések és a vállalat természeti környezetet érintő tevékenysége. A vállalatoknál már megjelent az *ombudsman* intézménye is. Az ő feladata a döntések vizsgálata etikai szempontból.

A globalizáció etikai kihívásai

A globalizáció új típusú etikai problémákat vet fel. A gondok egy része a terjeszkedő vállalkozás, ill. annak honi környezete és a helyi környezet eltérő közerkölcséből és értékrendjéből fakad. Az ígéret betartása, a tulajdon megbecsülése, az embertársak megbecsülése tekintetében igen nagy különbségek vannak országok és kultúrák között. Hasonló különbségek mutatkoznak a *korrupció* tekintetében, az adózási fegyelemben, a törvény tiszteletében, a nők egyenjogúsága tekintetében stb.; a külföldre terjeszkedő vállalkozásoknak a helyi sajátosságoknak megfelelő viselkedési szabályokat kell kidolgozniuk és érvényesíteniük. A globalizáció egyben a hírek szabad áramlását is jelenti. Emiatt a vállalatoknak vigyázniuk kell a jó hírükre a számukra idegen, más szabályok szerint működő, esetleg nehezen kiszámítható, más esetben pedig egyenesen csábítóan kiaknázható, saját céljaik szerint alakítható feltételek közepette. Nemzetközi törvények és

szerződések nem vagy alig vetnek gátat a sokféle, a helyi környezetet kiszolgáltatottá tevő multinacionális vállalati tevékenységnek. Az etikus magatartás mércéje gyakran csak az etikus vállalati magatartásra figyelő *nonprofit szervezetek* ítélete, ill. a vállalatok kockázata az általuk megmozgatott nemzetközi nyilvánosság és ezen keresztül a hírnév csorbulása.

Általánosan elfogadott, hogy otthon nem használható technológiát más országban sem etikus bevetni, ill. otthon törvényellenesen versenyellenes tevékenységet külföldön sem etikus folytatni.

Budapest, 2000. július – Kishegyes, 2002. július

Vesna Kostić

A Világbank

A Világbank felépítése és szerkezete

Világbank vagy másként Nemzetközi, Újjépítési és Fejlesztési Bank (International Bank for Reconstruction and Devellopment – IBRD) nemzetközi pénzügyi intézmény, amelynek alapítását 1944-ben, a Bretton Woods-i értekezleten határoztak el. Működését hivatalosan 1946-ban kezdte el, az Egyesült Nemzetek Szervezetén belül. A Világbank a Nemzetközi Valuta Alap (IMF) testvérintézménye. Kezdetben az európai háborús károk helyreállítása volt a célja. Ma a tagországok fejlesztési tevékenysége hitelezésével foglalkozik. Székhelye Washington. Tagja csak az IMF-be belépett ország lehet, de az IMF-tagság nem jelent automatikusan világbanki tagságot is. A Világbank részvénytársaságként működik. Tőkekészlete az IMF-tagságnál megállapított nemzeti kvóták szerinti befizetésekből jön létre, és az egyes országok szavazati joga a részvénytulajdonuk arányához igazodik. Két leányintézménye van: a Nemzetkközi Pénzügyi Társaság (IFC) és a Nemzetközi Fejlesztési Társaság (IDA). Kölcsönt legfeljebb húsz évre adnak, ötévi türelmi idővel. Magánvállalatok csak kormánygaranciával kapnak hitelt. A hiteleket konvertibilis valutában, túlnyomórészt dollárban fizetik, 1980 óta változó kamatlábbal. Tevékenységi köreik: pénzügyi műveletek, műszaki segítségnyújtás, gazdasági elemzések, műszaki szaktanácsadás, technológia transzfer (például a számítógépiparban és felhasználásában), gazdasági trendek kidolgozása stb. Pénzeszközeik fontos forrása a kötvénykibocsátás, amely jelentős részvételi lehetőséget nyújt a magántőke számára is. A hitelezettek minden esetben tenderen jutnak kölcsönhöz.

Nemzetközi Valuta Alap (International Monetary Fund – IMF) a tagországok valutapolitikájának koordinálást szolgáló nemzetközi pénzügyi szervezet. Létrehozását az ENSZ 44 tagállama az 1944. évi Bretton Woods-i értekezletén záróokmányban határozta el a Világbankkal egyetemben. Működését 1948-ban kezdte meg, székhelye Washington. A Nemzetközi Valuta Alap feladata: a tagországok közötti valutáris együttműködés elveinek közös kialakítása, a nemzetközi valutáris mechanizmus zavartalan működésének biztosítása, a világkereskedelem kiegyensúlyozott működésének elősegítése. Elsődleges célja, hogy a tagországok között folyó tranzakciók számára fenntartsa a nemzetközi pénzügyi és valutáris kapcsolatok stabilitását, biztosítsa a valuták konvertibilitását, megakadályozza a valuták versenyokból való leértékelését, csökkentse a devizaforgalmi korlátozásokat, működtesse a multilaterális fizetési rendszert. Nem kevésbé fontos cél, hogy a tagországok fizetési mérlegének átmeneti zavarait rövid lejáratú kölcsönökkel finanszírozza. A Nemzetközi Valuta Alap egyúttal a tagországok fontos információszolgáltató és tanácsadó szerve is. Részvénytársaságként működik. Alaptőkéjét a tagállamok részvényjegyzéseiből alakítják ki. Legfőbb szerve a tagállamok egy-egy képviselőjéből álló kormányzótanács, valamint a kormányzótanácsnak alárendelt ügyvezető bizottság. E két szerv határozatait egyszerű szavazattöbbséggel hozza meg. A kormányzótanács évente egyszer tart közgyűlést. A tagállamok szavazatai súlyozottak: a kvóták nagysága szerint számolják, következésképpen a legtöbb szavazattal a legnagyobb kvótát befizető államok rendelkeznek.

a) Nemzetközi Pénzügyi Társaságot (International Finance Corporation – IFC) a Világbank 1956-ban leányvállalataként alapította, de az ENSZ külön, szakosított intézménye. Olyan feladatokra vállalkozhat, amelyeket a Világbank nem végezhet el. A Nemzetközi Pénzügyi Társaság a fejlődő országok magánvállalatainak állami garancia nélkül is nyújt beruházási kölcsönöket, sőt saját pénzeszközeivel közvetlenül is részt vehet magánvállalkozásokban, illetve tőkét jegyezhet ipari beruházásokat finanszírozó bankokban. Az IFC alaptőkéjét a tagállamok részvényjegyzéseikkel adják össze. A kölcsönöket a befizetett alaptőke

hozzájárulásából, kötvénykibocsátásokból, értékpapír-kereskedelemből, részvénykibocsátásból és más pénzügyi tranzakcióból nyújtja.

b) Nemzetközi Fejlesztési Társaságot (International Development Association – IDA) 1960-ban a Világbank a leányvállalataként alapította, de megkapta az ENSZ szakosított intézménye státusát. Az IDA kiegészíti a Világbank tevékenységét. Azoknak a fejlődő országoknak, amelyek nem tudnak megfelelni a Világbank kölcsönfeltételeinek, hosszú lejáratú (maximum 40-50 éves) kölcsönöket folyósít alacsony (0,75%) kamatlábbal. A hiteleket csak kormányok kaphatják, ha az egy főre eső évi bruttó nemzeti termék követelményeinek eleget tesznek, azaz nem éri el az évi átlag követelményi szintet. Az IDA elsősorban a tagországok által befizetett alaptőkéből nyújt kölcsönt. A kölcsönt nem keményvalutában, hanem az illető ország saját pénznemében kell visszafizetni (puhakölcsön).

A Világbank működése

Mint fentebb említettük, a Világbank 1946. június 25-én kezdett dolgozni. Ismeretes, hogy a két világháború között rendkívül mély gazdasági válság pusztított. Ennek hatására minden idők egyik legnagyobb közgazdásza, John Maynard Keynes arra az ötletre jutott, hogy szükséges olyan nemzetközi intézmény létrehozása, amely ellensúlyozza a gazdasági válság hatását azokban az országokban, ahol legjobban megszenvedték következményeit. Tanácsára hozták létre a Nemzetközi Valuta Alapot és a Világbankot. A Nemzetközi Valuta Alapnak azt a szerepet szánták, hogy támogassa az országok rövid távon jelentkező gazdasági problémáinak leküzdését, elsősorban akkor, ha a problémák a fizetési mérlegben és a valutaárfolyam-politika területén jelentkeznek. Ott ugyanis, ahol az árubehozatal túlszárnyalta a kivitelt, rendre valuta-árfolyambeli különbségek jelentkeztek. Ha egy országnak nincs elég devizatartaléka ahhoz, hogy az árfolyamban keletkezett különbségeket fedezze, lehetősége nyílik arra, hogy a Nemzetközi Valuta Alap segítségét kérje rövid lejáratú hitel formájában.

A Világbanknak gazdaságfejlesztési szerepkört szántak. Ez abban nyilvánul meg, hogy hosszú lejáratú hiteleket nyújt, vagyis hosszú távú gazdaságfejlesztési célok elérését igyekszik serkenteni. A múltban főleg az infrastruktúra fejlesztése volt a célja, mára azonban ez a szerepkör bővült. Ez részletesebb magyarázatot követel.

Gyakran hallható, hogy a Világbank mint intézmény az USA teljes hatása és ellenőrzése alatt áll. Az USA-t ezzel a váddal illetik más nemzetközi intézményekben is. Az USA-nak valóban több szavazati joga van a Világbankban, mint másoknak. A Világbank részvénytársaságként működik, s ma már 183 országnak van itt részvénytársasági tagsága. Az országok részesedése nem magánvállalkozói alapon történik, hanem állami szinten. Az Európai Unió országai a Világbankban 25,6% szavazati joggal bírnak. Ha nemcsak az Európai Unióhoz tartozó országokat számítjuk, hanem Nyugat-Európa valamennyi országát és ide soroljuk Jugoszláviát is, a szavazati jog nagysága 28,1%. Európa valamennyi országának a részesedése az összes szavazati jog százalékában 32,5. Ugyanakkor az USA részesedése az összes szavazatok százalékában 16,4. Ezek szerint az USA-nak, mint legnagyobb részvényesnek valóban a legnagyobb szavazati joga van a Világbankban. A Világbankban a döntéshozatal mechanizmusa megköveteli az 51%-os többséget. Az USA mindenkor befolyásolni tudja egyedül is a döntés meghozatalát. Amikor a JSZK (Szerbia és Crna Gora) visszatérhetett ismét a Világbankba, 0,1%-ot érő szavazati joggal rendelkezett.

A Világbank elsősorban pénzügyi testület, 183 ország a tagja. Sem magán-, sem állami vállalat nem lehet tagja a Világbanknak, hanem maga az állam, amelyet kormánya vagy a kormány által meghatalmazott szerv képvisel.

Gyakorta felvetődik a kérdés, milyen szerepe van a Világbanknak a hosszú távú fejlesztési politika területén. Oszthat-e donációkat – ajándékot, amit nem kell visszafizetni?

Nem osztogat semmilyen ajándékot, élelmet és semmi ehhez hasonlót. Célja az, hogy a gazdaságilag fejletlen országokban előmozdítsa a gazdaság irányítását, segítse a gazdasági rendszer kiteljesülését, és serkentse a gazdasági önkezdeményezést.

Célja, hogy a gazdaságilag fejletlen ország a Világbank támogatása eredményeképpen idővel ne forduljon többé a Világbankhoz segítségért. Valami hasonló történjen, mint Magyarországgal, ahol 2002 júniusában a Világbank bezárta az irodáját, mert többé nincs rá szükség. A magyar állam és a magyarországi gazdasági vállalatok ma már hitelképesek a nemzetközi pénzpiacon, és nem szorulnak támogatásra.

Felvetődik a kérdés: az államok miért a Világbankon keresztül és miért nem közvetlenül a nemzetközi pénzpiacon igénylik a hitelt? A Világbank jelszava a szerepköréből és céljaiból ered: harc a szegénység ellen. A Világbank az utolsó fogódzója, lehetősége egy országnak, amikor már a nemzetközi pénzpiacon senki sem vállalja hitelezését. A Világbank az a szalmaszál, amelybe kapaszkodhat a hitelképtelen ország. A hitelképtelenségnek a legkülönbözőbb okai lehetnek. Ide tartozik az is, hogy az ország a magas kockázatú országok közé tartozik, a nemzetközi pénzpiacon eladósodott, mint például Jugoszlávia, gazdaságilag fejletlen, nem élvez bizalmat a nemzetközi pénzügyi intézmények részéről, mert nem képes visszaadni a korábban felvett hiteleket. Ilyenkor nem marad más hátra, minthogy a Világbankhoz forduljon.

A Világbankot a Világbank kormányzóiból alakított kormányzótanács irányítja. A kormányzótanácsnak alá van rendelve egy 24 tagból álló ügyintéző vagy végrehajtó igazgatóbizottság. Az igazgatóbizottság tagjait a bankkormányzók választják meg. A Világbank kormányzótanácsát azoknak az országoknak a képviselői választják, amelyek tagjai a Világbanknak. A jelen esetben tehát a Világbanknak 183 kormányzója van. A Világbankban a bankkormányzói teendőket általában a tagállam pénzügyminisztere látja el. Ha a pénzügyminiszter személye nem eléggé közismert nemzetközi körökben, az a gyakorlat, hogy a teendők végzésére az illető kormány alelnökét, vagy nála is fontosabb személyt jelölnek ki. Mint már fentebb is említettük, a kormányzók megválasztják a 24 tagból álló végrehajtó, ügyintéző vagy igazgatóbizottságot. Az igazgatóbizottság élén igazgató áll. Az, hogy ki a Világbank igazgatója, attól függ, melyik ország mekkora kvótával rendelkezik, vagyis mennyi pénzt helyezett részvényként a bank tő-

keállományába. A több pénz több szavazatot jelent. A nagyobb kvóta természetesen hamarabb juttathatja a végrehajtó bizottságba az illető ország képviselőjét. Erre azonban csak néhány országnak van lehetősége, mert csak kevés ország részesedése jelentős a Világbank tőkeállományában. De a kisebb országoknak is van lehetőségük, hogy hallassák hangjukat a Világbankban. A kisebb kvótával rendelkező országok kormányzóinak ugyanis megvan az a lehetőségük, hogy együttesen juttassanak be képviselőt a végrehajtó igazgatók közé. A Világbanknak ez a gyakorlata „pull" néven ismeretes. Az alacsony részesedéssel rendelkező országok együttesen a szavazatoknak legfeljebb 10%-át adják a Világbankban. Több „pull" együttesen alkotja a constituenca-t.

Jugoszlávia részvételét a Világbankban 1992-ben felfüggesztették. Ennek előtte Jugoszlávia a holland constutienca-hoz tartozott. Ez azt jelentette, hogy a hollandok adták a Világbank egyik végrehajtó igazgatóját. A holland igazgató Hollandián kívül Jugoszláviát és más, e constituencá-hoz tartozó országot is képviselt. Miután 2002. május 8-án Jugoszláviát visszavették a Világbankba, a svájci constituenca-ba került, s érdekeit a svájci képviselő képviseli a végrehajtó igazgatói helyen. Nemrégen Svájc új végrehajtó igazgatót nevezett ki a Világbankba, aki a közelmúltban meglátogatta Jugoszláviát is. Jugoszláviával egy constituencaban van még Lengyelország, Kazahsztán, Azerbajdzsán, és még néhány közép-ázsiai ország.

Az igazgatóbizottságot alkotó végrehajtó igazgatók fölött áll a Világbank vezérigazgatója. Ők együtt irányítják a Világbankot, annak valamennyi szakszolgálatával és intézetével együtt. Ezek valamennyien nekik tartoznak felelősséggel. A szakszolgálatok és intézetek élén szintén igazgatók, igazgatóhelyettesek és osztályvezetők vannak. A szakszolgálatokban neves és közismert közgazdászok és más szakemberek dolgoznak. Ők együtt alakítják ki a Világbank politikáját.

Amit Világbankként ismerünk, voltaképpen az intézetek és pénzintézmények együttese. A Világbank keretén belül működik a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank. Ez a bank kezdetben voltaképpen a Világbank volt, a Nemzetközi Valuta Alappal

egyidejűleg hozták létre, még 1944-ben. 1956-ban a Világbankban arra a következtetésre jutottak, hogy szükséges egy olyan nemzetközi pénzintézet is, amely kizárólag a magánberuházások kérdésével foglalkozik. Erre a célra jött létre a Nemzetközi Pénzügyi Társaság. 1960-ban létrehozták a Világbank keretén belül a Nemzetközi Fejlesztési Társaságot, természetesen egy újabb hatáskörrel. Bebizonyosodott ugyanis, hogy a gazdaságilag közepesen fejlett országok problémái nem azonosak a legszegényebb, fejletlen országok gondjaival.

A Világbank, vagyis a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank Jugoszláviában is irodát nyitott. Az iroda tevékenysége jelenleg a magánszektor fejlesztésére, a magánberuházások tervezésére és kivitelezésére irányul. Munkaköre a tanácsadói tevékenység is.

A Világbanknak van egy újabb keletű, neves intézménye, a Dél-Európai Vállalatfejlesztési Bank. Azzal a céllal hozták létre, hogy kizárólag a kis- és középvállalatok működését serkentse. Ezt a bankot a donátorok bilaterális egyezmény alapján működtetik. A donátorok között van Dánia, Hollandia, Németország és Nagy-Britannia. Ennek a banknak is van irodája Jugoszláviában.

A Világbank keretén belül működik egy, a nemzetközi magántőke által pénzelt, beruházásokat előkészítő és felügyelő multilaterális ügynökség is, amely a nemzetközi pénzügyi életben a MIGA néven ismeretes. Célja, hogy előre jelezze és kiküszöbölje a nemzetközi tőke működését gátló politikai (vagyis nem gazdasági eredetű) kockázati tényezők hatását. Ilyen kockázati tényező lehet a politikai és hatalmi változások következtében előálló eseteleges nacionalizáció veszélye is.

A politikai kockázati tényezőket meg kell különböztetni attól a gazdasági és kereskedelmi életben mindenkor jelenlevő kockázattól, amelynek a következménye – mint minden rossz döntése – mindig a beruházót kell, hogy sújtsa. Ha egy ország belső piacán nincs igény és fizetőképes kereslet egy termék iránt, de a termék előállításába megtörtént a nemzetközi tőke beruházása és a beruházás pénzelése, ez gazdasági jellegű kockázati tényező. A nemzetközi beruházásokban és a pénzelésükben gazdasági kockázatvállalásra ma már ritkán van példa. A gazdasági kockázati

tényezők hatását mindjobban kiszűri a beruházásnak és a beruházás pénzelésének szakszerű előkészítése. A gazdasági természetű kockázati tényezők hatásával a Világbank említett ügynöksége nem foglalkozik. Ennek ellenére, ha egy országban nagy horderejű, pl. 50 vagy 500 millió dolláros beruházásra kerül sor, akár a magán- vagy a nemzetközi vállalatok részéről, azt feltétlenül biztosítani kell minden politikai kockázati tényezővel szemben. Nemzetközi mércével mérve is nagyon nagy pénzről van szó, amely komoly tényező mind a nemzetközi pénzügyi életben, mind egy ország nemzetgazdaságában. Ebben az esetben a Világbank említett pénzügyi intézménye betölti a nemzetközi biztosítóintézet szerepét is. Ha valamilyen politikai okra levezethető kisajátítás vagy károsodás érné a nemzetközileg is jelentős beruházást, a Világbank említett intézete megtérítheti a beruházási kár értékének előre megállapított részét. A Világbanknak van egy nemzetközi tanácsadó szolgálata is, amely a pénzügyi életben FIAS néven ismert. Feladata a nemzetközi beruházásokat előkészítő tanácsadás. Nemcsak a Világbanknak nyújt szolgáltatást, hanem más nemzetközi pénzügyi intézményeknek is. Ez a szolgáltatás elősegíti a beruházások megkezdését. Ahhoz, hogy egy beruházást egy országban elkezdjenek, az illető ország gazdasági, kereskedelmi, politikai és más intézményeit is képessé kell tenni a létrehozandó intézmény befogadására és működtetésére. Ez a szolgálat 2002 elején Jugoszláviában is felmérést készített. Képviselői tárgyalásokat folytattak miniszterekkel, vállalati igazgatókkal, nagykövetekkel és a Világbank jugoszláviai irodájának beosztottjaival. Ez a szolgálat előkészíti és kialakítja az üzleti légkört a beruházás működtetéséhez. Javaslatokat tesz a hitelképtelenség megakadályozására, a csődveszély elkerülésére. Javaslatait az illető országok kormányai törvényjavaslatba foglalják azzal a céllal, hogy a később majd elfogadott törvények serkentsék a külföldi beruházásokat, és a nemzetközi tőke biztonságban érezze magát.

Montenegróban valamelyest gyorsabban megy, Szerbiában jelenleg 75 nap kell egy nemzetközi vállalat bejegyzéséhez. A cégbíróságon a papírok tömkelegét kérik a bejegyzéshez. Belgrádban már az építkezési engedély megszerzése is rendkívüli ne-

hézségekbe ütközik. Valamennyi bizonylat beszerzésére rámegy a vállalkozó öt évi szabadsága! Ausztráliában egy vállalkozás megindítása mindössze két napot vesz igénybe. A fejlett nyugati gazdaságokban az állam tiszteli a vállalkozó idejét. Jugoszláviában, ha azt országos szintre átszámítanák, mérhetetlenül nagy a vállalkozni akaró és vállalkozó hasznos idejének tékozlása. Feltételezhető, hogy emiatt igen sokan elálltak abbéli szándékuktól, hogy Jugoszláviában vállalkozásba kezdjenek. Igen gyakran megtörténik az a furcsa gyakorlat is, hogy még utólag is követelnek valami bizonylatot a vállalkozótól. Akik ezzel a kérdéssel foglalkoztak, megállapították, hogy ez az időpazarlás rengetegbe kerül az országnak, és minden bizonnyal a bürokrácia felemészti a társadalmi termék 10%-át. Ha ettől a felesleges bürokráciától megszabadítanák a vállalkozót, legalább még 3-4 munkavállalót tudna foglalkoztatni megfelelő fizetéssel. Ausztráliában a bürokrácia miatt csak egy százalék a kiesés a társadalmi termék előállításában.

A Világbank tanácsadó szolgálatai sokat segíthetnek a jugoszláviai vállalatoknak és vállalkozóknak, valamint a nemzetgazdaság irányítóinak az ilyen jellegű bürokratikus gyengeségek leküzdésében. Ésszerű javaslataikban és megoldásaikban az új gazdasági rendszert megfelelő törvényes keretbe illesztik.

A Világbank hitelpolitikája

A Világbank gazdaságfejlesztéshez többféle hitelt nyújt. A Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank, valamint a Nemzetközi Fejlesztési Társaság hitelei különböző rendeltetésűek. Az angol pénzügyi szaknyelv megkülönbözteti a hitelt a kölcsöntől. A Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank *loan*-nak, a Nemzetközi Fejlesztési Társaság által adott hiteleket pedig *credit*-nek nevezik. A kettő között azért tesznek különbséget, hogy nyilvánvalók legyenek a kétféle hiteltörlesztési feltételekből eredő kötelezettségek. A két nemzetközi pénzintézmény gyakorlatában eltérő a kamatláb megállapítása. Bár e két nemzetközi pénzintézménynek közös az irányítása és szakszolgálata, mégis kétféle kamatlábat számol fel a hitelekre. Ugyanazok a szakemberek kétféle

módon rendszabályozott bankügyleteket bonyolítanak le, még akkor is, ha azonos beruházási tevékenységről van szó, de ennek pénzelése kétféleképpen történik.

A Világbankban a közbeszerzések mérlegelése, a nyersanyagbeszerzés és szolgáltatások igénybevétele esetén nagyon szigorú szabályzatot alkalmaz. Ennek az a célja, hogy elejét vegye minden korrupciónak. Aki a Világbanktól hitelt kap, minden területen köteles magát előírásaihoz tartani. Az ország, amely a Világbanktól hitelt kapott, a közbeszerzéseket csakis nyilvános tender útján bonyolíthatja le. Csak a legkedvezőbb, azonos minőségű nyersanyag beszerzése és szolgáltatás igénybevétele esetén fogadható el a legolcsóbb árajánlat. Bár a Világbank és a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank csaknem ugyanaz, mégis különbségek mutatkoznak hitelpolitikájukban. A különbség abból adódik, hogy a Világbank leányintézményei és a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank a pénzpiacon különböző módon jut alaptőkéhez, illetve hitelkerethez. A Világbank kötvénykibocsátás útján teremti meg a hitelkeretet. A kötvény vásárlóinak a Világbank jelenleg évi négyszázalékos jutalékot biztosít. A Világbank mint kötvénykibocsátó megjelenik a New York-i vagy londoni tőzsdén, és áruba bocsátja kötvényeit; akinek van szabad pénztőkéje, vásárolhat. A pénztőkével rendelkezők, például a nyugdíjalapok – de lehetnek más érdekeltek is – általában vásárlói e kötvényeknek. A Világbank ezután olyan biztos vállalkozásokba ruházza be az így kialakult hitelkeretet, amely kamatostul megtérül. A Világbank kötvényei vonzóbbak, mint a más jellegű pénzintézmények vagy a más jellegű nemzetközi kereskedelmi bankok által kibocsátott kötvények. A megfelelő mechanizmus biztossá teszi a Világbank kötvényeinek értékesítését a beruházási és vállalkozási pénzpiacon. Ennek ellenére téves az a gyakori, Jugoszláviában is tapasztalt nézet, hogy a Világbank pénzt juttathat visszafizetési kötelezettség nélkül. A Világbank a pénzt beruházva akarja látni, amelynek eredményeként megtérül számára a kölcsön adott pénz.

Gyakran kiemelik azt, hogy a Világbank, illetve a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank által nyújtott hitelek a fejlődő országok számára hozzáférhetetlenek, sőt mi több, további eladó-

sodásukat is előidézi. A IBRD típusú hitelek jelenleg 4%-os kamatlábbal és a bank kezelési költségével együtt valóban komoly megterhelést jelenthetnek a fejlődő országok számára. A Világbank azonban minden országnak azonos feltételekkel, azonos kamatlábbal nyújt hitelt.

Az IBRD típusú hiteleket ellensúlyozandó, a Világbank kezdeményezője volt egy másik típusú hitelfolyósításnak is a fejlődő országok számára. Mint már említettük, a Világbank leányintézményei különböző hitelkonstrukciókkal segítik át a közepesen fejlett és fejletlen országokat a pénzügyi nehézségeken.

A Nemzetközi Fejlesztési Társaság (IDA) a gazdaságilag legfejlettebb országok adományaiból alakítja ki alaptőkéjét, illetve hitelkeretét. Hiteleit csak 0,75%-os kamatlábbal számítja fel. A visszafizetés megkezdéséhez megfelelő türelmi időt állapítanak meg. A hitel visszafizetése az ország pénznemében történik. A visszafizetett hitelrészt a bank kiegészíti, feltölti, majd ismét hitelezi. Az IDA hitelei hosszú lejáratúak. Amikor a hitelezett ország például 10 év múlva kezdi visszafizetni a kölcsönt, már képes rá, hogy önállóan pénzelje a saját nyugdíjbiztosítását az adókból, illetve járulékokból, és egyidejűleg törlessze is a hitelt. Jugoszlávia szintén kapott hasonló jellegű nemzetközi hitelt, azzal a céllal, hogy 5-10 év alatt folyamatos áremeléssel fizethető gazdasági szintre emelje a villanyáram árát. (Feltételezhető, hogy akkorra már a fizetőképes áramfogyasztók ezt elbírják.) Addig, amíg ez fokozatos áremeléssel nem történik meg, szükséges a hosszú lejáratú nemzetközi hitel, amellyel az ország fedezi az olcsóbb villanyáramár és a gazdasági ár közti különbséget. Jelenleg erre csupán az ország költségvetéséből, nemzetközi hitel nélkül nem volna lehetősége. Az IDA típusú hitelek kényszerítik az országot arra is, hogy új hőerőműveket és vízi erőműveket építsen azért, hogy a világpiaci árnak megfelelő gazdasági árat alakítsanak ki a villanyáram esetében.

A Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank hitelrendszerébe beépültek a profit szigorú követelményei. Ez a bank minél nagyobb nyereséggel szeretné visszakapni az általa nyújtott hitelt, mivel a kamatostul visszakapott kölcsönnel ismét meg akar jelenni a szabad pénzpiacon. E bank részvényei a legnagyobb profi-

tot igyekeznek elérni, hogy a bank eleget tudjon tenni a kötelezettségeknek azok iránt, akik megvették a kötvényeit vagy részvényeit a szabad pénzpiacon. A nyereséggel ki kell elégíteni a bankkezelési, vagyis működtetési anyagi és személyi költségeket is. Ha ezen felül is sikerül profitot megvalósítani, a bank a profitnak egy részét átengedi az IDA-nak.

Ha a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank korrupciót sejt az IDA működésében – az átengedett nyereség nem szolgálná a fejletlen ország gazdasági előremozdítását, hanem pl. elkölti luxuscikkekre –, úgy megtagadhatja a profit átutalását az IDA-nak. Ilyen eset többször is megtörtént elsősorban az afrikai országokban tapasztalt jelenségek miatt. A nézeteltérések onnan erednek, hogy a Világbank e két pénzintézménye különböző lejáratú, átfutású és kamatlábú hiteleket nyújt. A Nemzetközi Fejlesztési Társaság elsősorban a fejletlen országok felzárkózását szorgalmazza, a Nemzetközi Fejlesztési és Újjáépítési Bank pedig profitra számító beruházási hiteleket folyósít.

A Nemzetközi Fejlesztési Társaság által nyújtott hitel közvetlenül kerül be az illető ország költségvetésébe; a Nemzetközi Fejlesztési és Újjáépítési Bank hitele viszont nem kerül be közvetlenül az ország költségvetésébe, hanem a kormány szabadon rendelkezik vele.

Szerbia 2002-ben kétszer is kapott hitelt az IDA-tól: első alkalommal 70 millió, másodszor 85 millió dollárt. A hitelt kimondottan azzal a céllal adták, hogy serkentsék a rendszerváltást, az ország gazdasági politikája új irányt vegyen, és csökkenjen a költségvetési hiány.

A beruházási hiteleket azzal a céllal adják, hogy bővüljön a szűk volumenű termelés az egyes ipari ágazatokban; hogy enyhüljön a szegénység, lehetőség nyíljon a gazdasági fejlesztésre, intézkedések történjenek a környezetvédelemben, stb. A múltban Jugoszlávia nagy hiteleket kapott a Nemzetközi Fejlesztési és Újjáépítési Banktól, pl. ebből épült meg a Duna–Tisza–Duna csatorna; ez abban az időben Európa egyik legnagyobb beruházási vállalkozása volt. E bank hiteléből számos gyorsforgalmi utat építettek az országban. A múltban ezeket a bankhiteleket elsősorban infrastrukturális beruházásokra fordították. Jelenleg az álta-

lános és középiskolák épületeinek javításához, számítógépek beszerzéséhez nyújtanak támogatást, hogy javuljon az oktatás minősége. Ebben az esetben nem a rendszerváltás követelményeit tartják szem előtt. Nem új létesítmények építésének hitelezéséről van szó, hanem a meglévők korszerűsítéséről. Hasonlóképpen hamarosan sor kerül a vámhatóság létesítményeinek és felszerelésének korszerűsítésére is. Az ország vámhatósága számára legrövidebb időn belül lehetővé kell tenni a számítógépek beszerzését, az Európai Unió követelményeinek megfelelő, korszerű nyilvántartási hálózat kialakítását. Minden határátkelőhely forgalma megköveteli a komplex ellenőrzést az áru- és a személyforgalomban egyaránt.

Fentebb már volt szó arról, hogy milyen feltételek mellett kell visszafizetni a Világbanktól kapott kölcsönt. A Világbank minden esetben megköveteli a kölcsön visszafizetését. Csak ritka eset ismeretes, amikor a bank 0,5%-kal csökkentette a kamatlábat, vagy lemondott a kezelési költségekről. De erre is van példa. Jugoszlávia ilyen feltételek mellett kapott egyszer 800 millió dolláros hitelt, és további 540 millió dollár átutalása várható, ha sikerül megállapodni a Világbankkal. E hiteleket háromévi törlesztésre adják, és külön számlán vezetik. A hitelnyújtás feltételeit szerződésben rögzítik. Ebben az esetben is a Világbank pénzügyi politikája szorosan összefügg azzal a céllal, hogy e hitelkeretet mielőbb felhasználva lássa, vagyis a hitelezett pénz azonnal bekerüljön a körforgásba. Az átutalt pénz nem fekhet el, nem tarthatják befagyasztva valamilyen számlán. Az a pénz ugyanis, amely nincs körforgásban, a legdrágább.

Ez természetesen vonatkozik azokra a pénzekre is, amelyeket a polgárok a szalmazsákban őriznek, és nincsenek a pénzügyi rendszerben állandó körforgásban. A hitelpolitikával minden esetben el kell érni azt a célkitűzést, hogy nyereséget hozzon, és a kamatláb követelményeinek eleget tegyen.

A nemzetközi pénzügyi életben egyedül a Nemzetközi Fejlesztési Társaság (IDA) által nyújtott kölcsönökre nem kell kamatot fizetni, illetve a kamatláb és a bank kezelési költségei azonosak. Ezekre a kedvezményesített kölcsönökre csakis a legszegényebb országoknak van joguk. Amikor az IDA először hagyott jó-

vá Jugoszláviának ilyen kamatmentes hitelt, teljesen kierőszakolt körülmények hatására történt.

Az IDA hiteleire csak azok az országok jogosultak, ahol az egy főre eső bruttó nemzeti termék 850 dollárnál kisebb. Amikor Jugoszláviának kölcsönt folyósítottak az IDA hitelkeretéből, az egy főre eső bruttó nemzeti termék ennél magasabb volt. Ennek ellenére, kivételesen, Jugoszláviának is három évre ilyen besorolást adtak e nemzetközi pénzügyi intézetnél. A Jugoszláviának nyújtott hitel folyamatos visszafizetésének idejét tíz évben állapították meg. Az is kedvezménynek számít, hogy a kölcsön összegét nem kell külön visszafizetni, hanem csak az évi kedvezményesített kamatot.

Jugoszlávia az ENSZ többi tagállamával együtt vett részt a Nemzetközi Valuta Alap és a Világbank létrehozásában. Az első hiteligényét még 1948-ban nyújtotta be. A Világbank küldöttsége először 1949. július 29-én járt Jugoszláviában. Az első hitel összege 2,7 millió dollárt tett ki, s ezzel a mezőgazdaságot fejlesztő vajdasági vállalkozásokat pénzelték. A Világbank a múltban gyakran nyújtott Jugoszláviának kölcsönöket. Összegük 1992-ig elérte a 6 milliárd dollárt.

Jugoszlávia részvételét a Világbank működésében 1992-ben felfüggesztették, s ezt csak 2001. május 8-án szüntették meg. Jugoszláviát nem zárták ki a Világbankból, de tagságának felfüggesztése mindenképpen büntetésnek tekinthető. 2001-ben Jugoszláviát ismét visszavették a Világbank valamennyi pénzügyi intézményébe. Maga a Világbank senkit sem hitelez, a kölcsönfolyósítás a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bankon és a leányintézményein keresztül történik. Jugoszláviával szemben a legnagyobb jóindulatot mutattak, és a fordulat után minden vonatkozásban megtörtént a Világbankban való tagságának felújítása. Ennek a jóindulatnak köszönhető, hogy bár a Világbank pénzügyi politikájával összeegyeztethetetlen a donációk nyújtásának gyakorlata, Jugoszlávia esetében ettől kivételesen eltekintettek. A Világbank igazgatóbizottsága 2001 áprilisában átutalt egy 30 millió dolláros donációt Jugoszláviának azzal a céllal, hogy maga is támogassa az országban végbemenő rendszerváltási folyamatot. Látszólag kis összegről van szó, de voltaképpen nagy pénzről be-

szélhetünk, mert a Világbank a saját nyereségéből különítette el. Ez a donáció egyúttal jelezte azt is, hogy Jugoszlávia a jövőben visszanyerheti a kedvezményezett hitelekre való jogosultságát a Nemzetközi Fejlesztési Társaságnál (IDA státus), amelyre csak a legszegényebb országok jogosultak (kedvezményes kamatláb, illetve 0,75% kezelési költség). Az IDA státus jóval kedvezőbb helyzetbe hozza Jugoszláviát, mintha IBRD hitelekhez jutna, amilyeneket Jugoszlávia, közepesen fejlett országként, egészen 1992-ig kapott. Az IBRD hitelért magas kamatot kellett fizetnie, és ez volt az ország eladósodásának egyik oka.

Jelenleg Jugoszláviának lehetősége van kamatmentes hitelek igénybevételére is (pl. a Szerbiai Villanygazdaság karbantartásához és korszerűsítéséhez). A visszafizetés 10 éves türelmi idővel jár, és 10 évig 10%-os részletekben fog történni. Csak 0,75%-os kezelési költséget számolnak fel. A kölcsön átfutási ideje tehát 20 év lesz, ez lehetővé teszi a kölcsön ésszerű felhasználását és a visszafizetést. A Világbank hiteleinek ésszerű felhasználása ezen kívül lehetővé teszi, hogy Jugoszlávia rendezze a nyugdíjbiztosítási, az egészségbiztosítási és az oktatásügyi rendszerben előállt nehézségeit. A kedvezményesített hiteleknek köszönhetően megteremtődnek azok a feltételek, melyek következtében a jövőben saját adóiból és járulékaiból is képes lesz folyósítani a nyugdíjakat, egészségügyi szolgáltatást nyújtani és korszerűsíteni az oktatást. Lehetőség nyílik a legkorszerűbb számítógépes park és informatikai rendszer kialakítására.

Jugoszlávia eladósodottsága

A rendszerváltás és hatalomváltás előtti időszakban Jugoszlávia külföldi adóssága 12 milliárd dollárra emelkedett. A külföldi adósság nagysága elérte az évi bruttó nemzeti termék nagyságát. Ehhez azonban hozzá kell még számítani az ország belső adósságát a polgárok felé. A polgárok devíza takarékbetétei mögött minden esetben állami garancia állt. E takarékbetétek visszafizetésének elmulasztása vagy megtagadása tartósan megvonná az ország polgárainak az állam pénzügyi rendszerébe vetett bizalmát. Ha ez történne, megrendülne a bizalom a takaré-

kosság indokoltsága iránt, ami teljesen ellentétes minden gazdasági és pénzügyi célkitűzéssel. Az ország polgárainak valutás takarékbetétei szintén 12 milliárd dollárt tesznek ki. Jugoszlávia eladósodottsága tehát 24 milliárd dollár.

Jugoszlávia kérte a Párizsi Klubtól és a Londoni Klubtól adósságai egy részének leírását. A Párizsi Klub államok társaságaként működik, és itt állam államot hitelez a kivitelét serkentő állami ügynökségen keresztül (Németországban pl. a kivitelt ösztönző állami ügynökséget Hermesnek hívják.) A Párizsi Klub tagjainak célja, hogy saját vállalataik számára bővítse a külföldi áruértékesítési piaci lehetőségeket a másik állam területén. Hasonló célja van a nemzetközi City Banknak is, csakhogy ez rövid lejáratú hiteleket nyújt magas kamatlábbal. A nemzetközi kereskedelmi bankok társaságát Londoni Klubként ismeri a nemzetközi pénzügyi élet.

Jugoszláviának a közelmúltban sikerült elérnie, hogy a Párizsi Klub beleegyezett adósságai kétharmadának a leírásához. A bankok azonban, amelyek ezt az adósságot kezelik, halogatják a Párizsi Klub igazgatóbizottsága döntésének végrehajtását.

A Világbanknál fölhalmozott adósságot nem fogják leírni, és nem fogják átprogramozni sem, mert ilyen még nem fordult elő a bank gyakorlatában. Jugoszlávia tehát mindaddig nem kaphat újabb hitelt a Nemzetközi Fejlesztési és Újjáépítési Banktól, amíg vissza nem fizeti a korábbit. Figyelembe véve a türelmi időt, köteles tisztelni a határidőt, és nem halaszthatja el kötelezettségeit. Jugoszlávia jelenlegi adóssága a Nemzetközi Fejlesztési és Újjáépítési Banknál 2 millió dollár. Bár ezt az adósságot nem lehet leírni, sem átprogramozni, a Világbank mégis tett egy engedményt, amikor az adósságot átminősítette konszolidációs jellegűre. Ez lehetővé tette, hogy Jugoszlávia újabb 2 milliárd dollár hitelhez jusson, amivel azonnal visszafizethette korábbi adósságát. Ez azt jelenti, hogy Jugoszlávia újabb türelmi időt kapott a hitel visszafizetéséhez. Mindent összevetve, Jugoszlávia 25 éven át törleszti adósságát.

Ami a Londoni Klubhoz tartozó kereskedelmi bankokat illeti, nem akarják leírni Jugoszlávia adósságát, mert nincs bizalmuk az új politikai és gazdasági rendszerben. Ez az adósság még a Tito-

rendszer idején keletkezett. Részben ugyan átprogramozták a hitelek visszafizetését, de ez is továbbélteti és mélyíti az adósságcsapdát.

Mint a korábbiakban látható volt, a nemzetközi pénzintézetek hallgatólagosan leírták Jugoszlávia adósságainak jelentős részét, és a saját nyereségrészükből fedezték Jugoszlávia hitelei által okozott veszteségeiket. De továbbra is kivárnak, mert mégis szeretnék legalább a hitelek egy részét viszontlátni. Ez különösen a nemzetközi kereskedelmi bankokra vonatkozik, amelyek szigorú pénzügyi fegyelmet tartanak fenn a nemzetközi pénzpiacon.

A bizonytalan politikai helyzet folytán a nemzetközi pénzintézetek Jugoszláviával szemben rendkívül óvatosak. Ugyanakkor a Világbank szakemberei pozitívan értékelik a jugoszláv kormánynak a költségvetési hiány felszámolására, az ország pénzügyi stabilizációjára, a Nemzeti Bank devizatartalékának létrehozására és növelésére, az infláció lassítására tett intézkedéseit. A kormánynak sikerült aránylag rövid idő alatt stabilizálni az ország pénzügyi helyzetét (rövidebb idő alatt, mint a többi kelet-európai országnak), amikor végrehajtotta a gazdasági tranzíciót.

Továbbra sem várható tehát döntő áttörés az ország gazdasági életében mindaddig, amíg nem jönnek létre olyan kis- és középnagyságú magánvállalatok, amelyek versenyképesek lesznek, s árban és minőségben értékesíteni tudják termékeiket a nemzetközi piacon. Jelentős változásra van szükség a nemzetgazdaság irányításában is.

Pozitívan értékelhető a kormánynak az az intézkedése, hogy a mezőgazdaságban átalakítsa a tulajdonviszonyokat. A kormány szorgalmazza és serkenti a mezőgazdaságban a törpebirtokok felaprózottságának felszámolását. Serkenti a nagyobb, farmer típusú magánbirtokok kialakítását.

A JOG ASZTALÁNÁL

Orosz János

A kisebbségügyi törvényről

A Szövetségi Képviselőház 2002. február 26-án elfogadta a jugoszláv jogtörténet folyamán az első, átfogó kisebbségi törvényt. Meghozatalát hosszadalmas és kemény munka előzte meg. A törvénytervezet kidolgozásával megbízott szakértői csoportnak nem volt könnyű feladata: munkájában szem előtt kellett tartania a meglévő alkotmányos kereteket, melyeket nem léphetett túl, ugyanakkor egy Európa-kompatibilis szöveggel kellett előállnia. Nem hagyhatta figyelmen kívül a hazai kisebbségi egyesületek, szervezetek véleményét, elvárásait, sőt, egyes esetekben az általuk már kidolgozott törvénytervezeti szövegváltozatokat és a környező országokban (Szlovénia, Horvátország) meghozott kisebbségvédelmi törvényeket sem. Olyan törvényt kellett megfogalmazni, amely szövetségi szinten rendezi az itt élő kisebbségek jogait, szabadságait, és a kérdéskör részletesebb szabályozásával a köztársaságokat és tartományokat bízza meg.

A törvényt a parlament egyhangúlag elfogadta. Igaz, a beterjesztett szöveg bizonyos mértékben eltér a szakcsoport által javasolt és a közvita eredményeként kialakított változattól (kimaradt az ombudsman intézménye, mert ezt majd külön törvénnyel szabályozzák, utólag bekerült az a megkötés, mely szerint a kisebbségi szimbólumok nem lehetnek azonosak más államok hivatalos szimbólumaival, stb.). Az a tény, hogy a törvényt a tarka összetételű képviselőház egyhangúlag fogadta el, arra utal, hogy mind a közvéleményben, mind a politikai pártok körében megértették egy ilyen jellegű és hangvételű törvény meghozatalának fontosságát, szükségességét.

A törvény az alkotmányainkban is rögzített kisebbségi jogokból indul ki (hivatalos nyelvhasználat, anyanyelvű oktatás és tájékoztatás...), de számos új egyéni és kollektív jogot és biztosítékot is nyújt az időközben aláírt nemzetközi szerződésekkel összhangban. Ide sorolható, például, a személynév szabad megválasztására és használatára, valamint a nemzeti jelképek meghatározására vonatkozó jog, egy terület nemzeti összetételének megváltoztatására irányuló intézkedések tilalma, a szövetségi nemzeti kisebbségi tanács megalakítása, a nemzeti kisebbségi önkormányzatok létrehozásának lehetősége, melyeknek fontos szerep jut a nemzetiségi kultúra, az oktatás, a tájékoztatás és a hivatalos nyelvhasználat terén.

Jugoszláviában eddig még nem létezett átfogó, egységes kisebbségügyi törvény. A kisebbségek helyzetét, jogait az alkotmányok és az egy-egy területre vonatkozó általános jogszabályok külön kisebbségi vonatkozású rendelkezései szabályozták. Alkotmányaink (mind a szövetségi, mind a szerbiai) egy polgári alapkoncepcióból indulnak ki, mely szerint a kisebbséghez tartozó egyén elsősorban polgár, csak azután vallhatja magát valamely nemzet tagjának. A szerbiai alkotmány kisebbségjog-védelmi rendelkezései valamivel szűkebbek, mint a szövetségi alkotmányéi. A kisebbségi jogokat a helyi önkormányzatokra, illetve a Szerbia területi rendezésére vonatkozó részben említi, ahol Kosovót és a Vajdaságot mint területi egységeket tárgyalja, de nem részletezi. Vajdaság statútuma, amely tulajdonképpen a szerbiai 1991. évi alkotmány függvénye, szintén nagyon kevés kisebbségügyi rendelkezést tartalmaz (oktatás, az anyanyelvű tájékoztatásra való jog, hivatalos nyelvhasználat a tartományi szervekben). Az alkotmányok mellett egyéb törvények is részben szabályozzák a kisebbségek helyzetét, pl. az oktatási törvények, a büntető-, a perrendtartási, a képviselők megválasztására vonatkozó törvények, a szövetségi jogszabályok megjelentetéséről szóló törvény stb. A legjelentősebbek közé tartozik a köztársasági hivatalos nyelv- és íráshasználati törvény is, amely elvben többé-kevésbé megfelelő, de tartalmaz néhány kétes szakaszt, amely különböző értelmezésre adott okot. A tartományi képviselőház beterjesztette módosítási javaslatait, de a szerbiai parlament ezt a kérdést még nem tűzte napirendre.

Az új kisebbségvédelmi törvényben meghatározták a nemzeti kisebbségek fogalmát. A törvénytervezetnek volt egy olyan munkaváltozata is, amelyben felsorolták az itt élő kisebbségeket, de végül is elálltak ettől a megoldástól, és az elfogadott törvényszöveg név szerint nem sorolja fel őket, viszont megadja azt az általános definíciót, mely szerint nemzeti kisebbség a jugoszláv állampolgároknak minden csoportja, amely számát tekintve reprezentatív (de a JSZK területén kisebbséget képez), és tartós, szoros kapcsolatban van az országgal, valamint nyelvi, kulturális stb. sajátosságokkal rendelkezik, és tagjait az a törekvés jellemzi, hogy együtt megőrizzék közös azonosságtudatukat.

A törvény második része az alapelveket tartalmazza. Ezek megtiltják a hátrányos megkülönböztetés minden formáját, és előirányozzák, hogy állami szerv, illetve a jogalkotó, nem hozhat olyan jogszabályt, amely bármi módon diszkriminatívan hatna a nemzeti kisebbségekre; ugyanakkor hozhat olyan egyedi jogi aktusokat és foganatosíthat intézkedéseket, amelyek biztosítják a nemzeti kisebbségekhez és a többségi nemzethez tartozó személyek teljes és eredményes egyenjogúságát.

A következő szakasz a nemzeti hovatartozás szabad megválasztására és kinyilvánítására vonatkozik, amit az alkotmány is szavatol. A törvény ezt bizonyos értelemben csak továbbfejleszti azzal, hogy senki sem kerülhet hátrányos helyzetbe, ha valamely nemzeti csoporthoz tartozónak vallja magát, tiltja a kisebbségek akaratuk ellenére történő jegyzékbe vételét és az erőszakos beolvasztási kísérletek minden formáját.

Ebben a részben kapott helyet az a kisebbségeket megillető jog is, hogy a hazai és a külföldi nemzettársaikkal együttműködjenek.

A nyolcadik szakaszt különösen fontosnak tartom, mert szavatolja az eddigi szerzett jogokat, tehát egyetlen törvény sem, amelyet majd ezután hoznak, nem tartalmazhat olyan rendelkezéseket, amelyek az eddig megszerzett jogokat csorbíthatnák.

A törvény harmadik része a sajátosságok megőrzésére vonatkozik. Eszerint a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogosultak arra, hogy szabadon válasszák meg és használják személynevüket és gyermekeik nevét, valamint hogy ezeket közok-

iratokba anyanyelvükön és anyanyelvük helyesírása szerint bejegyeztessék. Következik az anyanyelv használatára való jog, majd a hivatalos írást és nyelvhasználatot tartalmazó szakasz. Ezt a kérdéskört jelenleg a hatályos szerbiai nyelv- és íráshasználati törvény szabályozza, azzal, hogy ez a törvény nem szabta meg, mikor kötelező egy községben bevezetni a kisebbségi nyelv és írás használatát. Ezért a gyakorlatban különböző megoldások tapasztalhatók. (Pl. Topolya község területén 301 ruszin él, ami a lakosságnak mindössze 0,8%-a, a ruszin nyelv mégis az egész községben hivatalos használatban van; ugyanakkor vannak olyan helységek, ahol a kisebbségek elég nagy számban élnek, mégsem irányozták elő a hivatalos kisebbségi nyelvhasználatot – mint pl. a 15%-ot kitevő apatini magyarság esetében). A szövetségi törvény már megszab egy 15%-os minimumot, tehát ha egy önkormányzat területén egy kisebbség eléri az összlakosság 15%-át, kötelező a kisebbség nyelvének hivatalos használata is. Hivatalos nyelvhasználaton a kisebbségi nyelvhasználata értendő különösen a közigazgatási és bírósági eljárásban, a közokiratok kiadásánál, a polgárokkal történő írásos és szóbeli kommunikációban, a kisebbségi nyelven kiállított okiratok elfogadásában, stb. Azokban az önkormányzati egységekben, ahol kisebbségek is élnek és nyelvük hivatalos használatban van, ott az utca-, helység- és egyéb földrajzi neveket a kisebbség nyelvén is ki kell írni.

A 12. szakasz szerint a nemzeti kisebbségek egyéni és kollektív joga, hogy kultúrájukat, hagyományaikat ápolják és megőrizzék. Szabadon alakíthatnak szervezeteket, egyesületeket, tudományos intézményeket, művelődési egyesületeket. Ezek munkájukban önállóak, és a lehetőségekhez mérten az állam is részt vesz tevékenységük pénzelésében.

A törvény a kisebbségek anyanyelvű oktatását is szavatolja az iskoláskor előtti, az általános és a középiskolai szinten. Az anyanyelvű oktatást a szerbiai általános és középiskolákról szóló törvények szabályozzák. Ezek kimondják, hogy legalább 15 szülő kérése esetén az iskola köteles kisebbségi nyelvű tagozatot nyitni, de a szerbiai oktatási miniszter jóváhagyathatja a kisebbségi nyelvű tagozat megnyitását olyan esetekben is, ha beiratkozáskor 15-nél kevesebb tanuló jelentkezik. Szerencsére vajdasági

tapasztalataink azt mutatják, hogy ez eddig rendszeresen meg is történt. Ami az 1–4. osztályig történő oktatást illeti, a tanerővel kapcsolatban eddig nem volt különösebb gond, a felsőbb tagozatok esetében viszont már megjelent a tanerőhiány, és egyre nehezebb kisebbségi anyanyelvű, vagy a kisebbség nyelvét is beszélő pedagógust találni, így a tanulók a tantárgyak egy részét szerbül hallgatják. Ami a tankönyveket illeti, az elemisták tankönyveit mind lefordították a kisebbségek nyelveire, a fordítások azonban esetenként meglehetősen silányok, pontatlanok. Bennük a kisebbségek több helyen is a szerb nép állandó ellenségeiként szerepelnek, kisebbségi vonatkozású témák csak elvétve akadnak. Külföldi tankönyveket nem lehet alkalmazni. A középiskolákban a tankönyvhiány már sokkal kifejezettebb, nincs megfelelő szaktanár. A tanulók sokkal több tantárgyat hallgatnak szerb nyelven, mint anyanyelvükön, szerb tankönyvekből tanulnak, nem ismerkedhetnek meg a magyar szakterminológiával. Az iskolából kétnyelvű, de valójában megfelelően egyik nyelvet sem beszélő fiatalok kerülnek ki. A kisebbségi törvény ezeket a fogyatékosságokat hivatott most elhárítani a tantervvel és a tanárképzéssel foglalkozó rendelkezéseivel.

A nemzeti jelképek használatára vonatkozó részben a törvény lehetővé teszi, hogy a nemzeti kisebbségi tanácsok állapítsák meg a nemzeti jelképeket, és kijelöljék a nemzeti ünnepeket. Ezeket a jelképeket állami valamint kisebbségi ünnepek alkalmával ki lehet tűzni a helyi önkormányzatok épületeire és helyiségeikben, azzal, hogy ilyenkor kötelező kitűzni a jugoszláv állami szimbólumokat is. A nemzeti kisebbségi jelképek nem lehetnek azonosak más országok hivatalos nemzeti jelképeivel. Ez a rendelkezés utólag került a törvénybe.

A következő szakasz a tömegtájékoztatásra vonatkozik. A kisebbségeknek joguk van a teljes körű és pártatlan tájékoztatásra. A közszolgálati rádió és televízió kulturális, tájékoztatási és oktatási tartalmú műsorokat köteles sugározni a kisebbségek nyelvén. Az állam külön kisebbségi médiát is létesíthet, de ez a jog megilleti magukat a kisebbségeket is. A műsorszórásról szóló új szerbiai törvényjavaslat első változata az újvidéki rádiótól és televíziótól megvont egy-egy csatornát. Ezzel az összes eddig

sugárzott műsornak egy csatornával kevesebbre kell ráférnie, ami közvetlenül nemcsak a kisebbségek jogait, hanem a szerb hallgatók jogait is csorbítja. Ezek a frekvenciák nemzetközi megállapodásokon alapszanak, hiszen a stockholmi, a koppenhágai és a genfi megállapodás szerint a jugoszláv rádiónak és televíziónak járó frekvenciát olyan számban és minőségben állapították meg, amely figyelembe vette az állam multietnikus jellegét. A törvénytervezet megfogalmazói arra hivatkoztak, hogy a közszolgálati tájékoztatás szerepét majd sikeresen kiegészítik a helyi televíziók; ez azonban illuzórikus, és csak az mondhat ilyet, aki nem ismeri a Vajdaságot. Tudni kell ugyanis, hogy a kisebbségiek szórványban élnek, és mondjuk egy antalfalvi helyi televízió bizonyára nem tud tudósítani a bácskai szlovákok valamelyik eseményéről, vagy fordítva[1].

A kisebbségi törvény negyedik részében a nemzeti tanácsokról van szó. Ebben kétféle nemzeti tanács megalakítását irányozták elő. Az egyik a nemzeti kisebbségek szövetségi tanácsa: olyan intézmény, melyben helyet kap minden nemzeti kisebbség képviselője, tehát fórum, ahol párbeszéd folyik a hatalom és kisebbségek között. Összetételét és hatáskörét a kormány fogja részletesebben meghatározni. A másik tanács, amely mindannyiunkat közvetlenebbül érint, a nemzeti kisebbség nemzeti tanácsa. Megválasztásának szabályait külön törvénnyel fogják szabályozni. A nemzeti tanács részt vesz a döntéshozatalban, amikor a kisebbséget érintő kérdésekről van szó. Jogosult kérelmekkel, kérdésekkel fordulni a kormányhoz, és ezekre a kormány köteles válaszolni. Várható, hogy a törvénnyel összhangban az állam bizonyos konkrét hatáskört is átruház majd erre az önkormányzati formára. Az átmeneti időszakban, amíg nem születik meg a tanácsok megválasztására vonatkozó jogszabály, a törvény záró rendelkezése szerint a nemzeti tanács képviselőit elektori gyűléseken választják meg a nemzeti kisebbségek. Egy-egy nemzeti tanácsnak a kisebbséghez tartozó személyek összlétszámától függően 15–35 tagja lehet, négy évre szóló mandátummal. Emellett

1 Időközben a Szerb Képviselőház elfogadta a műsorszórásról szóló törvényt, amelyből kiiktatták az említett frekvenciacsökkentési rendelkezést.

szövetségi szinten megalakul egy nemzeti kisebbségi alap is, melyet a költségvetésből pénzelnek. Megalakításának célja a kisebbségek társadalmi, gazdasági, kulturális és általános fejlődésének elősegítése.

A törvény negyedik részét egy rendkívül fontos, hatályos jogrendszerünkben újdonságot jelentő szakasz zárja, amely kimondja, hogy a közszolgálatokban (beleértve a rendőrséget is) foglalkoztatáskor figyelembe veszik a lakosság nemzeti összetételét, a megfelelő részvételi arányt és a szolgálat működési területén beszélt nyelv ismeretét. A tartományi kisebbségi titkárságon 2001 végén a szövetségi minisztériummal karöltve elvégeztünk egy helyzetelemzést, melynek során felmértük, hogy a községekben a polgármesterek, végrehajtó bizottsági tagok, tanácsnokok, bírók, ügyészek nemzeti hovatartozása milyen mértékben tükrözi a vajdasági lakosság nemzeti összetételét. Ennek alapján olyan következtetésre jutottunk, hogy azokban az esetekben, amikor egy-egy tisztség betöltése a választópolgárok szavazatától, támogatásától függ (mint például a polgármesterek, a tanácstagok stb. estében), az összetétel többé-kevésbé megfelel a község nemzeti összetételének, viszont már a bíróknál, ügyészeknél szemet szúró eltérések vannak, mert ezeket Belgrádban nevezték ki, miközben párthovatartozásuk volt a döntő. A hatalmon lévő SZSZP és koalíciós partnerei soraiban kevés kisebbségi akadt, így az igazságszolgáltatásba zömmel csak szerbek kerültek be. A kisebbségi nyelvi lektorátusok megszűntetése, a jogi karon beállt változások és egyéb gazdasági és politikai okok is hozzájárultak a magyar anyanyelvű jogászok megfogyatkozásához. Többek között megállapítottuk, hogy a cégbíróságokon a bírók 84%-a szerb nemzetiségű, holott a vajdasági lakosság 33%-át a nemzeti kisebbségek alkotják.

A kisebbségi törvény ötödik része a kisebbségi jogok és szabadságok védelmével foglalkozik. Itt kapott helyet minden olyan intézkedés betiltása, amely megváltoztatná a kisebbség által lakott területen a lakosság nemzeti összetételét, vagy megnehezítené a kisebbségi jogok gyakorlását és érvényesítését. Továbbá: a szövetségi nemzeti tanács, illetve a kisebbségi nemzet tanácsok a kisebbségjogok védelmében kátérítési igényt nyújthatnak

be az illetékes bíróságoknál. A szövetségi kisebbségi minisztérium valamint az említett tanácsok alkotmányos panaszt emelhetnek az alkotmánybíróságnál egyes kisebbségi jogok csorbítása vagy megsértése esetén.

Az átmeneti és záró rendelkezések a nemzeti tanácsokat megválasztó elektorokra, elektori közgyűlésekre vonatkoznak.

Az új törvényt már elkészítése során, de meghozatala után is sok bírálat érte. Egyesek elvitatják alkotmányos megalapozottságát, mások azt kifogásolják, hogy túl sok benne az általános megfogalmazás, nem tartalmaz büntetőintézkedéseket, stb. Ezekről a témákról napokig lehetne vitázni, és kétlem, hogy a szembeállított vélemények ezzel közeledhetnek egymáshoz. Tény, hogy most végre van egy modern, európai hangvételű, sokat ígérő törvényünk. Hogy bírálóinak vagy védelmezőinek van-e igaza, hamarosan bebizonyítja a gyakorlat.

Deli Andor

Az ombudsman intézménye

Bevezető

Svédországi „találmány”, eredetileg királyi helytartó volt: a király, távolléte idejére, kinevezett egy nemest, aki a rendért és nyugalomért felelt az országban.

Jóval később, 1809-ben a svéd alkotmány is előirányozta az ombudsmant, de már mint az államapparátus felügyeletét végző parlamenti megbízottat. E funkció betöltésére az ország köztiszteletben álló személyei közül választottak valakit. A svéd példát hamarosan követte a többi skandináv ország, de az ombudsman intézményének felvirágzásához és általános elterjedéséhez egy, az 1950-es években tevékenykedő dán ombudsman járult hozzá: ő világkörüli útra indult annak érdekében, hogy terjessze és öregbítse e remek skandináv intézmény hírnevét.

Ma Európa szinte minden országában van ombudsman[1]. Az volt kommunista országok közül Lengyelország már 1987-ben, Magyarország pedig 1988-ban vezette be az országgyűlési biztos intézményét. A volt jugoszláv tagállamok közül Horvátország volt az első 1993-ban.[2] 1994-ben következett Szlovénia,[3] az

1 Jelentése: állampolgári jogok biztosa.

2 A horvát ombudsman bevezetésére a Tuđman-rezsim idején került sor. A rendszer demokratikusságát illusztráló intézménytől azonban nem sokkal megalakulása után megvonták a költésgvetési támogatást. A horvát rendszerváltás óta egyre eredményesebben működik. Az ombudsman horvátul: pučki pravobranitelj, ami tükörfordításban: népi jogvédő.

3 A szlovénul az ombudsmant varuh človekovih pravec-nek hívják, ami annyit tesz: az emberi jogok védője.

1995-ös daytoni egyezménnyel pedig Bosznia-Hercegovina is. Eddig csak Szlovéniában vált be az ombudsman intézménye.

Az ombudsman működésének alapelvei

Az ombudsman sikeres működéséhez négy alapelv szükséges:

1. függetlenség – ez lehet pénzügyi, vagyis a megfelelő anyagi háttér biztosítása, valamint teljes függetlenség a hatalmat gyakorló intézményektől és szervektől, ill., hogy azok hatása minimális legyen;

2. hozzáférhetőség és elérhetőség – a panaszosok számára az ombudsmannál kezdeményezendő eljárás egyszerű, gyors és olcsó legyen;

3. felhatalmazás a közigazgatási szervek felügyeletére (monitoring szerep) – ez megfelelő törvényes keretek kialakításával érhető el; az ombudsman követhesse a különböző törvények végrehajtását, a közigazgatási aktusok jogszerűségét (az emberi jogok védelme is ehhez az alapelvhez kapcsolódik);

4. közvetítői szerep – az ombudsman közvetít az állami szervek és a polgár között; ez sokban hozzájárulhat a bizalom kiépítéséhez. Közvetíthet állami szervek, illetve központi és önkormányzati szervek között is. Saját maga kell, hogy megtalálja helyét a „rendszerben”, az állami szervek között; a puszta megalapítás ugyanis önmagában még nem sokat ér.

Itt megemlítenék néhány példát, hogy miként rendezték szomszédaink és az Európai Unió az ombudsman intézményét.

Magyarország

A magyar ombudsman, az ún. országgyűlési biztos fő feladata az alkotmányos jogokkal kapcsolatos visszásságok kivizsgálása és orvoslása. E célból általános, ill. egyedi intézkedéseket kezdeményezhet. Az általános országgyűlési biztos mellett külön biztosokat nevezhetnek ki egyes jogok, illetve jogcsoportok védelmére is.

Az országgyűlési biztosnak a következő feltételeknek kell eleget tennie:

1. magyar állampolgárság;

2. kiemelkedő elméleti tudással, ill. legalább tíz év gyakorlattal rendelkező jogász, aki az alkotmányos jogokat érintő eljárások lefolytatásában, felügyeletében vagy tudományos elméletben jelentős tapasztalatokkal és ismeretekkel rendelkezik;

3. megbízatása összeférhetetlen minden más állami, önkormányzati, társadalmi és politikai tisztséggel; a kinevezését megelőző négy évben nem lehet parlamenti képviselő, köztársasági elnök, alkotmánybírósági tag, kormánytag, államtitkár, helyettes államtitkár, önkormányzati képviselőtestület tagja, jegyző, ügyész, fegyveres erők ill. rendészet hivatásos tagja, pártalkalmazott.

Kinevezésére a köztársasági elnök tesz javaslatot, ezt az Országgyűlés különféle bizottságai véleményezik, s végül az Országgyűlés kétharmados többséggel választja meg. Ha nem sikerül megválasztani, a köztársasági elnöknek új jelöltet kell javasolnia. A sikeresen megválasztott országgyűlési biztos mandátuma hat év, és csak egyszer választható újra. Fizetése megegyezik a miniszterek fizetésével, ill. helyettese államtitkári fizetést kap. Mentelmi joga van, melynek felfüggesztését a legfőbb ügyész kérheti az Országgyűléstől.

Mindezen jellemvonások az országgyűlési biztos függetlenségét hivatottak erősíteni.

Az országgyűlési biztos előtti eljárás

Ha valamely hatósági szerv által lefolytatott eljárás során, ill. annak határozatával, a meghozatal elmulasztásával bárki alkotmányos jogát sérelem éri, vagy ennek közvetlen veszélye áll fönn, az érintett (természetes és jogi személyek egyaránt) panasszal fordulhat az országgyűlési biztoshoz, azzal a feltétellel, hogy kimerültek a rendelkezésére álló közigazgatási jogorvoslatok. Az országgyűlési biztos hivatalból is eljárhat. Minden beadvány illetékmentes, és az országgyűlési biztos mindegyiket köteles megvizsgálni.

A lefolytatott vizsgálatról a panaszost értesíti, az alaptalan beadványt elutasíthatja, ezt meg kell indokolnia. Ha a beadvány

nem tartozik hatáskörébe, eljárás céljából továbbítja az ügyben illetékes szervnek.

Ha a vizsgálat során a visszásságok beigazolódnak, tájékoztatja róluk az illető szerv felügyeleti szervét, és ajánlásokat tesz orvoslásukra. Az intézkedésekről az illetékes szervnek 30 napon belül tájékoztatnia kell az országgyűlési biztost.

Ha az illető szerv nem ért egyet az országgyűlési biztos megállapításával, erről 15 napon belül tájékoztathatja az országgyűlési biztost.

Ha nem hajtják végre az országgyűlési biztos ajánlásait, az eset belekerül az országgyűlési biztos éves jelentésébe, és kérheti az Országgyűlés általi kivizsgálását. Titoktartási kötelezettség esetén (ha katonai, rendőrségi szervek eljárásában történtek visszásságok) az ügyet zárt ülésen tárgyalja meg az illetékes országgyűlési testület.

Említésre méltók az országgyűlési biztosnak az Alkotmánybírósággal kapcsolatos jogosultságai: kérvényezheti jogszabályok alkotmányellenességének kivizsgálását, jogszabályok nemzetközi szerződéssel való ütközésének kivizsgálását, alkotmányos jogok megsértése miatt beadott alkotmányos panasz elbírálását, a mulasztás során megnyilvánuló alkotmányellenes állapot megszűntetését, alkotmány-magyarázatot.

Bosznia-Hercegovina

Az ombudsman intézménye Bosznia-Hercegovinában a daytoni egyezmény óta létezik. A nemzetközi protektorátus miatt kialakultak bizonyos különlegességek: éves jelentést kell küldeni a szövetségi kormányelnöknek, a kantonok elnökeinek, az EBESZ-misszió vezetőjének, az ENSZ főmegbízottjának és bizonyos nemzetközi szervezeteknek is. A tárgyak száma gyors növekedést mutatott: 1995-ben 2000, 1999-ben 9500, 2000-ben pedig nem kevesebb, mint 19 414 ügy került az ombudsman elé.

A legfőbb gond az ombudsman javaslatainak és ajánlásainak végrehajtásával van. A végrehajthatóság jelenleg 57%, ami nagyon jó eredménynek számít.

Mivel szövetségi államszerkezetről van szó, az ombudsman intézménye piramisszerű szerkezetű: a föderáció szintjén Szara-

jevóban működik a 24 fős központi iroda, ugyanakkor minden kantonban még egy-egy 10 fős részleg is.

Szlovénia

A szlovén ombudsman intézményének felépítése hasonlít a magyar országgyűlési biztosságra, csak a kinevezési feltételek és a fizetések meghatározásának módja különbözik: olyan feltételeknek kell eleget tennie, mint az alkotmánybíráknak. A szlovén törvény külön kitér az ombudsman hivatalra (biro), melyhez szakszolgálat és hivatali igazgató tartozik. A hivatal megvizsgálja az ombudsmannak eljuttatott beadványokat, ehhez, szükség esetén külső szakembereket segítségét ill. intézmények szakszolgáltatásait kérheti.

Az ombudsmant tevékenységében csak az alkotmány ill. a nemzetközi emberjogi szerződések befolyásolják. A szlovén törvényhozás sokkal részletesebben és szélesebben állapította meg az ombudsman jogkörét, mint Magyarországon az országgyűlési biztos esetében az Országgyűlés tette. A szlovén ombudsman jogkörébe a következő területek tartoznak: alkotmányos jogok sérelme, személyes jogok korlátozása, társadalombiztosításból-munkaviszonyból eredő jogsérelmek, közigazgatási ügyekben történő jogsérelmek, környezetszennyezés, lakójogi sérelem, valamint közszolgálatok által okozott jogsérelmek. Az ombudsman ellátogathat börtönökbe, fegyházakba, ahol magánbeszélgetéseket kezdeményezhet az elítéltekkel, ill. azok sérelem esetén zárt, lepecsételt borítékban elküldhetik panaszaikat az ombudsmannak.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a szlovén ombudsman esetében találhatók magánjogi illetékességek is. Sőt, még bírósági ügyekbe is beavatkozhat indokolatlanul elhúzódó eljárás, ill. hivatallal való visszaélés esetén.

Az eljárást beadvány alapján, ill. hivatalból indítja; hivatalból akkor, ha különösen fontos alapvető emberi jogok és szabadságok sérülnek, vagy ha az állami közigazgatás hibájából történt sérelem. A panaszos bejelentését telefonon vagy villámpostán is megteheti. Ez utóbbit legkönnyebben az ombudsman hivatalos

honlapján megtalálható link útján szlovénul, ill. a polgár anyanyelvén (pl. olasz vagy magyar kisebbség) juttathatja el. A bejelentések határidőhöz vannak kötve, méghozzá a panaszt legkésőbb egy évvel a sérelem megtörténte után kell benyújtani. Az eljárás titkos és ingyenes.

Ha az ombudsman úgy dönt, hogy eljárást indít, a sérelmet okozó félnek, valamint a sértettnek erről értesítést küld, s a tárgygyal kapcsolatban további információkat ill. magyarázatokat követelhet. Ha az érintett szerv nem hajlandó együttműködésre, az ombudsman értesíti a felügyeletet végző szervet (pl. községi adóhivatal esetében a köztársasági pénzügyminisztériumot). Az együttműködés megtagadása az eljárás akadályozásának tekinthető, ezért az ombudsman külön jelentéssel fordulhat az illetékes parlamenti bizottsághoz, ill. nyilvánosságra hozhatja az esetet.

Az ombudsmannak teljes betekintése van még a titkosított adatokba is, persze ez esetben őt is kötik a titoktartást rendező jogszabályok.

Az ombudsman az eljárás tartama alatt mindvégig az ún. „baráti egyezség” megkötését szorgalmazza. Ha e törekvése sikertelennek bizonyul, ún. jelentésvázlatot állít össze, a felek megjegyzést tehetnek rá. Mindezek alapján készül el a végleges jelentés, valamint a jogsérelmek elhárítását célzó ajánlás (az eljárás megismétlése, a kártérítések kölcsönös beszámítása, kompenzációja stb.). A felelős szervek az ajánlás kézbesítését követő 30 napon belül kötelesek tájékoztatni az ombudsmant az ajánlások végrehajtásáról. Ha ezt elmulasztják, az ombudsman értesíti a felettes szervet, a parlamentet, ill. a nyilvánosságot, ez utóbbit az „engedetlen” szerv elmarasztalásával teheti.

Érdekességként említeném, hogy az ombudsman kezdeményezheti törvények, ill. jogszabályok módosítását, és hogy a képviselőház elnöke ill. a kormányelnök köteles magánmeghallgatáson fogadni a meghallgatási kérelem átnyújtását követő 48 órán belül.

Európai Unió

Az európai ombudsman feladatait az Európai Közösség megalapításáról szóló római szerződés írja elő. Feladata, hogy magánszemélyek ill. jogi személyek bejelentései alapján az Európai Unió intézményeiben jelentkező „visszás közigazgatási" eseteket felkutassa. Kivételt képez az Európai Bíróság. Az EU szervei kötelesek minden tájékoztatást megadni, kivéve, ha titoktartás köti őket. Az európai ombudsman parlamentáris szerv, mivel az Európai Parlament nevezi ki, sőt az Európai Bíróság javaslatára a leváltás is az ő feladata. Pénzelése is a Parlamenthez kapcsolja, ugyanis az EU költségvetésének az Európai Parlamentre vonatkozó bekezdésének egyik pontját az európai ombudsman képezi. Szlovéniai kollégájához hasonlóan az európai ombudsman is a „baráti kiegyezés" híve, ha azonban erre nem kerül sor, két lehetőség áll rendelkezésére:

1. ha az eset már nem orvosolható, egy megindokolt határozatot hoz az esetről;
2. jelentést dolgoz ki megfelelő javaslatokkal, melyet véleményezésre továbbít a „bűnös" szervhez, amely azt megfontolja, és három hónapon belül visszaküldi, ily módon tájékoztatva az európai ombudsmant az ajánlások fényében végrehajtott intézkedésekről. Ha ez elmaradna, ill. az európai ombudsman nincs az illető szerv véleményével megelégedve, külön jelentést dolgoz ki, melyet továbbít az Európai Parlamentnek, az illető szervnek és a sértett félnek.

Összefoglaló

Az ombudsman Nyugaton hagyományokkal rendelkező intézmény, mely az idők során kiépítette és kialakította azt a tekintélyt és bizalmat, melyet egyetlen más állami szerv sem élvez. Ez hosszú és nehézségekkel teli folyamat volt. A volt szocialista országok gyors ütemben igyekeznek eleget tenni az Európai Unió által támasztott elvárásoknak, így szinte a rendszerváltással egyidejűleg alakította meg minden közép- és kelet-európai állam a saját ombudsmanját. Ám még a legnagyobb igyekezet sem

elég ahhoz, hogy az ombudsman ilyen rövid idő alatt bejáródott, elfogadott és megbecsült intézménnyé váljon. Különösen vonatkozik ez a balkáni országokra, főként a volt jugoszláv tagköztársaságokra. Horvátország elsiette, így most hozzá kellett fognia egy, a horvát jogrendszer számára immár majd tíz éve ismert szerv megreformálásához. Bosznia-Hercegovina „ajándékba" kapta ombudsmanját a daytoni egyezménnyel, ám mint mindent, ami idegen, ezt is tartózkodóan fogadták. A végrehajthatósági index növekedése azonban reménykeltő.

Szerbiában, ezen írás elkészültéig, sem hivatalosan, sem formálisan még nincs ombudsman. A törvénytervezet már elkészült, de még nem került napirendre a Szövetségi Képviselőházban. A tervezetben található rendelkezések nagyjából megegyeznek a szomszédos országok, ill. az EU ismert ombudsman-változataival. Esetleges megalakítása esetén nem számíthat meleg fogadtatásra. Véleményünk szerint a boszniaihoz hasonló sors vár rá. Ezért az első szerbiai ombudsmannak a kiváló szakmai képesítés és tapasztalat mellett rendkívüli személyiségnek is kell lennie, aki felveszi a harcot a szerbiai bürokrácia leviatánjával.

Dr. Kecskés László

A jogharmonizáció

A jogharmonizációról jelen előadássorozatban még nem esett szó, tehát előadásomban semmi aktuálisat, semmi politikusat nem mondanék, hanem a kezdetekről beszélnék, arról, hogy hogyan alakult és miért is szükséges a jogharmonizáció. A jogharmonizáció valójában jogközelítést jelent. Nem egy feltétlenül egységes joganyag kialakítását, tehát nem egységes világjog vagy európai jog megalkotását értjük rajta, hanem a jogrendszerek közötti felesleges különbségeknek a kiegyenlítése, kiküszöbölése a cél, hogy jobban lehessen kereskedni, gazdálkodni, hiszen a kereskedelemben, gazdálkodásban roppant fontos szempont az előreláthatóság, a stabilitás, a kalkulálhatóság.

A jogharmonizáció kialakulásának vizsgálatakor a kezdetekhez kell visszanyúlnunk. Messzire mehetnénk, mert egyfajta európai egyesült államokról évszázadok óta szó van. Ezzel szemben ha csak a második világháborúig megyünk vissza, akkor azt látjuk, hogy a második világháború után, az európai közösségek intézményrendszerét – melynek első darabjai külpolitikai okokból jöttek létre – a tartós európai békevágy hozta létre. Sokat szenvedtek az emberek a két világháborúban, a legnagyobb háborús góc a német-francia határ volt. Ha Európa történetét vizsgáljuk, akkor azt találjuk, hogy ott volt a legtöbb összetűzés, meg nem értés. Tehát a francia-német hadiipart kellett közös ellenőrzőszervezet alá helyezni. Ezt *Robert Schuman* francia kereszténydemokrata politikus ismerte fel. Tudta, hogy a francia-német határon kell elkezdeni a békét megszervezni. Robert Schuman Luxemburgban született, Lotharingiában nevelkedett, az első világháborúban német katona volt, a másodikban pedig francia kato-

naként szolgált. Érdekesen alakult a szakmai karrierje is: magas szintű kormányzati munkát először mint francia pénzügyminiszter végzett, utána lett francia miniszterelnök, majd külügyminiszter. Külügyminiszterként hangzott el először az azóta híressé vált gondolata, pontosan 1950. május 9-én, a második világháború vége 5. évfordulójának ünneplésekor. A nyilatkozat azt szorgalmazta, hogy a francia és német hadiipart közös ellenőrző szerv alá kell helyezni. Ezen gondolat alapján másfél év múlva elkezdett működni az első Európai Szén- és Acélközösség, az ún. ESzAK. Ez volt az a szerződés, amely úgy helyezte a két állam hadiiparát egy közös ellenőrző szerv alá, hogy egy nyitott szerződést hozott létre. Hat állam kötötte, de ehhez a szerződéshez lehet csatlakozni.

Magyarországon sokszor eléggé meggondolatlan kijelentéseket hallhatunk az európai csatlakozásról, mindenkit csak az érdekel, hogy mikor csatlakozunk. Jogi szempontból könnyebb, ha később csatlakozunk, amikor már nem lesz ESzAK. A közösséget egy hármas szerződési rendszer hozta létre annak idején, tehát az ESzAK 52-től működik, 58-tól van EGK (Európai Gazdasági Közösség), meg Euratom (Európai Atomenergia-közösség) is, tehát három, viszonylag bonyolult szerződési rendszer él egymás mellett, egymásba fonódva.

Robert Schuman csöndes deduktív személyiség volt. Szerencséje volt, mert talált egy jó szervezőt, *Jean Monnet*-et. Jean Monnet Cognacban született, ahol az apja híres konyakgyáros volt. Jean Monnet tehetséges konyakkereskedő volt, sokkal vagyonosabb lett, mint az apja. Ő tervezte meg az ESzAK gazdasági szervezeti modelljét. Schuman írja emlékirataiban, hogy Monnet-et és néhány kollegáját bezárta Párizsban a Martignac utcában egy kis szállodába, és addig ott tartotta őket, amíg el nem készültek a munkával. Jean Monnet lett annak a bizonyos párizsi konferenciának az elnöke, amely végül azt a Párizsi Szerződést alkotta meg, melyen az ESzAK alapul.

Furcsaság Jean Monnet-val kapcsolatban, hogy egy felsőoktatási ösztöndíjat neveztek el róla. Ez az EU-ra jellemző kultúrtörések egyike: sokszor olyan címeket és neveket használnak, melyek nem oda illenek. Monnet 16 éves koráig járt iskolába, kifejezetten

rossz tanuló volt, az apja ki is vette az iskolából. Kiküldte Angliába, hogy nyelvet tanuljon – két év alatt megtanult angolul –, utána pedig elküldte Dél-Amerikába, hogy az egyik leányvállalatot igazgassa; ezen a területen már sikeres volt. A 60-as évek közepéig részt vett a francia belpolitikában.

Az ESzAK működésében 1952-től az a kérdés fogalmazódott meg, hogy hogyan lehetne még jobban elmélyíteni az integrációt. Több ötlet is született erre vonatkozólag: Pleven Marshall, francia hadügyminiszter azt mondta, hogy katonai integráció irányába kellene továbbfejleszteni, de leszavazták. A belga Paul-Henry Spaak politikus szerint globális politikai integrációval kellett volna próbálkozni, de ez a törekvés is kudarcot vallott. Jött valaki az 50-es évek közepén, egy Beyen nevű holland külügyminiszter, és ő mondta azt, hogy a gazdasági kérdéseket kell a középpontba állítani, nevezetesen a közös piacot. Az 50-es évek végén tehát már a gazdasági gondolatok fölötte álltak a korábbi külpolitikai gondolatoknak. 1958. január 1-jei hatállyal két újabb szervezet kezdett működni, az EGK és az Euratom. Az ezeket megalapító szerződéseket 1957. március 25-én Rómában, a városházán írták alá. Tehát három szerződés van, és három közösségből állt 1958. január 1-jétől a közösség, egészen a Maastrichti Szerződés hatálybalépéséig, 1992. november 1-éig. Addig a hivatalos elnevezés az Európai Közösségek volt, aztán a többes számból egyes szám lett, és beindították az uniós programot is. Innentől kezdve bonyolultabb, zavarosabb lett az európai integráció terminológiája. Az újságírók, a média az unió kifejezést megelőlegezte, pedig jogi értelemben az unió Maastricht-ban még nem jött létre. Unió, jogi értelemben 1999. május 1-jétől van, az Amsterdami Szerződés hatálybalépésének napjától.

Addig csak megelőlegezték az unió kifejezést, mert a közösség az, aminek van gazdasága, aminek van szervezete, van joga, az uniónak viszont nem volt szervezete, nem volt gazdasága, nem volt joga, csak kölcsönvette a közösségtől. Viszont maastrichti értelemben az unió mégis szélesebb volt, mint a közösség, mert magába foglalta a közösséget, de még további négy területen intenzív kooperációt hirdetett. Ez a négy terület, a külpolitikai, a biztonságpolitikai, belügyi és igazságügyi kooperáció. Maas-

tricht után az Unió egy halvány konzisztenciájú hiányos szerveződés volt, aminek volt egy valós magja, a közösség, és körülvette négy területen laza, de intenzívnek gondolt nemzetközi együttműködés. A nagy különbség a mag és a laza szféra között az volt, hogy a közösségnek volt maga által képzett, autentikus joga, a négy kooperációs terület viszont – az eredeti elképzelések szerint – nem alkot közös joganyagot. Az Európai Unió most az egyetlen olyan szervezet a világon, mely önálló autentikus jogrendszert hozott létre, és ilyen jogrendszert működtet. Nincs még egy ilyen nemzetközi szervezet a világon, tehát jogi szempontból az EU különlegesebb, mint az ENSZ. Az EU-jog óriási anyagot képez. Akkora nagy anyagról van szó, amit emberi ésszel nem lehet megtanulni, talán csak számítógép segítségével lehet átlátni. Az Európa-jog anyagát két részre oszthatjuk: az elsődleges joganyagra (ide tartozik az elsődleges jogalkotás, ez a tulajdonképpeni közösségi közjog, közösségi alkotmányjog) és másodlagos joganyagra. Ez a jogászok által másodlagos jog anyagnak mondott matéria fontosabb, mert erre irányul a jogharmonizáció.

Az elsődleges joganyag a következő elemekből áll: az alapító szerződésekből, a Párizsi Szerződésből, ami az ESzAK-ot létrehozta, a két Római Szerződésből, de ide tartoznak ennek az anyagnak az időközbeni módosításai is. Az első igazi módosító szerződés az Egyesülési Szerződés, az 1965. április 10-én megkötött, 1966-ban hatályba lépett Merger Treaty volt, amely ezt a három külön szervezetet, három külön szerződést részlegesen egybeépítette. A következő nagy módosítás az 1987. július 1-jén hatályba lépett Egységes Európai Okmány (Single European Act) volt. 1985-ben egy új reformprogram valósult meg a közösségben, a Fehér Könyv reformprogramja.

A sorozatos módosításokra azért volt szükség, mert a közösség története az 1958-as kezdetektől válságok és reformok története. 1958-ban azt tűzte ki célul a közösség, hogy 12 év alatt létrehozzák a közös piacot, amely célkitűzés természetesen nem valósult meg. A reformok gyenge reformok voltak, az első igazán hatékony reform 1985-ben kezdődött, amikor *Jacques Delors*, egy korábbi francia szocialista politikus lett a bizottság elnöke. Ő létrehozott egy munkabizottságot, ez volt a *Cockfield*-bizottság, amely

nevét egy angol közgazdászról kapta. Ők alkották meg a Fehér Könyvet, a White Paper-t, ezt az átfogó reformprogramot, ami azt tette a közösség értékrendjével, célrendszerével, hogy anélkül, hogy hatályon kívül helyezte volna a korábbi közös piaci célrendszert, bevezette az egységes belső piaci célrendszert. Egyszer Lord Cockfield-et, ennek a feltalálóját megkérdezték, hogy mi a különbség a közös piac és a belső piac között. Ekkor azt mondta, hogy az egységes belső piac azt jelenti, hogy a közösség kapja fel a hátsó felét és fusson. Ez angolul frappánsabban hangzik: *take up his bottom, and run!* – mondta Lord Cockfield.

A következő módosítás a maastrichti módosítás volt, amely lassította a jogharmonizációt. A Maastrichti Szerződés azt mondja, hogy a közösség a jövőben csak akkor kezdeményez majd jogalkotást, ha arra jobban fel van készülve, mint a tagállamok, vagy a tagállamok jogalkotási kompetenciával rendelkező régiói. Az ezt követő szerződés, az Amsterdami Szerződés, amely az elsődleges joganyag körébe tartozik, így ez a matéria a csatlakozási szerződések joganyagával együtt már 15 jogforrásból áll.

Érdekes, hogy van egy olyan eleme is ennek a közösségi alkotmányjognak, ami nem írott jog, tehát történeti elem. Ez az ún. luxemburgi kompromisszum. A 60-as évek közepén élte a közösség a legnagyobb válságát. Ekkor a franciák De Gaulle vezetésével kivonultak a közösségből, az üres székek politikájához folyamodtak. A közösség egyéb vezetői visszacsalogatták őket egy luxemburgi konferenciára, és kicsikarták De Gaulle-ból a pozitív választ. Viszont nem bíztak benne, és attól tartottak, ha szerződést csinálnak ebből, akkor De Gaulle meggondolja magát. Gyorsan összehívtak egy sajtótájékoztatót, és kihirdették a luxemburgi kompromisszumot. Ez mint nem írott joganyag épül be a közösség jogállományába.

A másodlagos joganyag csúcsán vannak a rendeletek, amelyeknek az angol terminológiája a regulation. A regulation az igazi angolban szabályzatot jelent, a közösségi angolban viszont rendeletet. A rendelet tulajdonképpen törvénynek minősíthető, ez a legerősebb közösségi jogforrás. Két jogi tulajdonsága van: közvetlen hatállyal és közvetlen alkalmazhatósággal rendelkezik. A rendeleteket Brüsszelben alkotja vagy a Tanács, vagy a Bizott-

ság. A kibocsátott rendeletek száma évente 3000 körül van. Ha a rendelet a hatályba lépéséről mást nem mond, akkor a rendelet, a közösség hivatalos lapjában való kihirdetését követően, az *Offical Journal*-ben való megjelenéstől számított 20. napon lép hatályba. Ez óriási próbatétel minden jogász, bíró, ügyvéd, de minden állampolgár számára is: a rendeleteket be kell tartani. A rendeleteket a nemzeti jogalkotásnak nem kell átvennie, nem kell, hogy a tagállamok nemzeti jogalkotásába átültessék.

A következő jogforrás az irányelv, amely célját tekintve kötelező a tagállamok számára. Az irányelveket a tagállamoknak át kell venniük, be kell építeniük a tagállamok nemzeti jogába egy bizonyos időn belül. Általában erre egy évet vagy kevéssel több időt biztosítanak. Az évente kibocsátott irányelvek száma 100 körül van, amelyek a jogharmonizáció legfontosabb eszközei. A jogharmonizációra vonatkozó legáltalánosabb szabályt a Római Szerződésben olvashatjuk, mégpedig az EGK-t létrehozó Római Szerződés 3. cikkének a h. pontjában, hosszú felsorolás keretei között, hogy közösségi tevékenység a tagállamok jogrendszereinek az egymáshoz közelítése, olyan mértékben, amennyire az szükséges a közös piac megfelelő működéséhez. Tehát nem egy l`art pour l`art tevékenység, egy önmagáért való tevékenység, hanem célja van, a közös piac megfelelő működése. Ez a legáltalánosabb jogalapja a jogharmonizációnak. A tagállamok jogharmonizációs kötelezettségének 1958-ban el kellett volna kezdődnie, és irányelvekkel kellett volna, hogy kezdődjön, ezzel szemben a közösségi hivatalnokok az otthoni munkastílus, az otthoni reflexek alapján dolgoztak. Nem tudták, hogy hogyan kell irányelveket készíteni, mert ilyen indirekt eszközökre nem voltak felkészülve. Direkt eszközöket alkalmaztak: rendeleteket tudtak írni, irányelveket nem. Ebből adódott az, hogy az előírások ellenére, a közösségi jog első három átfogó területe rendeletekből alakult ki, és nem irányelvekből. Rendeletekből alakult ki a közösségi vámjog teljes egészében, már az 50-es évek végén, a közösségi agrárjog és a közösségi versenyjog keretrendszere.

Két alkalommal az Európa Parlament hivatalosan is bírálta a Bizottságot jogharmonizációs tevékenysége miatt. Ennek hatására elkészült az első jogharmonizációs irányelv 1962. október 23-

ára, s az emberi egészségre nem túlságosan veszélyes ételszínező anyagokról szólt. Picogrammokra bontva le volt benne írva, hogy milyen színű ételfestékekből milyen ételekben mennyi az mennyiség, amely még nem veszélyes. Az említett irányelv rendkívül zárt jellegű volt, nem lehetett tőle eltérni, átvételével nem volt szabadsága a nemzeti tagállamoknak. Ez az első irányelv teremtette meg a totális jogharmonizáció divatját. Zárt totális módszerekkel azonban nem lehet egyenjogú gazdaságot irányítani, ezért oldani kellett ezen a stíluson. A közösség kiváló jogászai egy viszonylag népes munkacsoportban 11 évig dolgoztak a villásemelőjű targoncákról szóló irányelven. A totális harmonizáció divatját felváltotta az opcionális. Az opcionális jogharmonizáció több teret, több szabadságot ad. Az irányelveknél lehetőség arra van, hogy el lehessen tőle térni. Ez a derogáció témaköre.

A közösségi jog alapja a négy közösségi szabadságjog: az áruk, a szolgáltatások, a személyek és a tőke szabad áramlása. A közösségi jogot úgy szokták jellemezni, hogy anti-gazdaságirányítási jog. Tehát az áruk, a személyek, a tőke és a szolgáltatások szabad áramlását kell biztosítani. Ha eltévedünk a közösségi jog dzsungelében, akkor mindig erre kell gondolni.

Az Luxemburgban működő Európai Bíróságon a legjobb jogászok dolgoznak, tehát jogi szempontból két pólusa van az európai jognak: Brüsszelben hivatalnokok gyártják a jogot, úgy, ahogy mi Magyarországon, bürokratikusan, unottan, rosszul. Ez jellemzi a szárazföldi Európát. Ez a német és a francia iskola, és mi is ezt követjük, Szerbia is ezt követi. Bár Szerbiában hamarabb kezdték el a kodifikációt: 1844-ben született a szerb Polgári Törvénykönyv, Magyarországon pedig a gondolat már 1848-ban megjelent. Az akkori igazságügyi miniszter, Deák Ferenc, kapott három hónapot, hogy előterjessze a parlamentben a magyar Polgári Törvénykönyvet. Végül a magyar Polgári Törvénykönyv 112 év múlva készült el, 1960. május 1-jére.

Tehát Brüsszelben a hivatalnokok hivatalnok-jogot gyártanak, ezzel szemben luxemburgi székhelyén az Európai Bíróság angolszász ihletettséggel, esetjogi módszerekkel, szabad szellemmel, induktív jogi logikával és kvázi precedens rendszerrel működik. Az Európai Bíróság gyakorlata nem tiszta, zárt precedens rend-

szer. Óriási különbség van a brüsszeli és a luxemburgi jogművelés színvonala között, az utóbbi javára. Álláspontom szerint azonban a jogban a világcsúcsok akkor jönnek létre, amikor két egymástól eltérő módszer összeér. Érdekes, hogy az Európai Bíróság állította fel azokat a dogmákat, amelyek összetartják a közösségi jogot. És ezek a dogmák általában az áruk szabad áramlása körében alakulnak ki.

1978-ban döntött az Európai Bíróság a *Cassis de Dijon* ügyben, a dijoni ribiszkeszörp ügyében. Az ügy nagyon híressé vált, az áruk szabad áramlásának az alappillére azóta is. Dijon környékén a ribiszkeszörpöt enyhén alkoholos italként forgalmazták: alkoholtartalma 0,12-0,14 százalék. Egy német kereskedő, Cassis de Dijon-t vásárolt, és Németországban forgalomba akarta hozni. Csakhogy volt egy olyan német jogszabály, amely szerint a 0,32 százaléknál alacsonyabb alkoholtartalmú alkoholos italokat nem lehet forgalomba hozni. Ez a német jogszabály az alkoholizmus elleni küzdelem része volt Németországban. A német kereskedő beperelte Németországot. Keresetének helyt adtak, úgyhogy meg kellett semmisíteni a német jogszabályt. Az Európai Bíróság pedig kimondta a Cassis de Dijon dogmáját, amely szerint, ha egy árucikket valamelyik közösségi tagállamban jogszerűen hoznak forgalomba, akkor azt az árucikket minden közösségi tagállamban jogszerűen forgalomba hozhatónak kell tekinteni.

Dr. Kartag-Ódri Ágnes

A nők és jogaik – egyoldalúság helyett kiteljesedés

Az egyes kultúrákban jelentős különbségeket találunk a női és férfi szerepek között, de nem ismerünk egyetlen társadalmat sem, ahol a nők nagyobb hatalommal rendelkeznének, mint a férfiak.

Biológiai különbség és történelmi hagyományok

A nők legfőbb feladata mindenhol a gyermeknevelés és az otthon fenntartása, a férfiaké pedig a kenyérkereset, amely kiegészül a politikai és katonai tevékenység privilégiumaival. Az ipari társadalmakban ugyan már kissé elmosódnak a nemek közötti munkamegosztás hagyományosan éles határai, de a hatalommal és magas státussal járó pozíciókban még mindig nagyobb arányban találunk férfiakat.

Az ipari forradalom előtti társadalmak többségében a termelés otthon vagy az otthon közelében folyt, a kétféle tevékenység nem vált el élesen, így a nőknek is jelentős szerepük volt a gazdasági tevékenységben, de a politikai és a hadi ügyek a férfiak kiváltsága voltak. Miután fokozatosan kialakult a modern ipar, a munkahely és lakóhely elkülönült. Egyre inkább az egyének alkalmazása vált gyakorlattá, s így az otthon és munkahely kifejezetten elvált egymástól. Megjelent a kétkeresős családmodell csírája. A nők egyre nagyobb számban áramlottak be a társadalmilag szervezett munka világába; az I. világháború idején a frontra vonuló férfiak munkaerejének pótlására pedig már tömeges méretekben lett szükség a női munkára. A legújabb kori társadalmi változások

a szerepek részaránytalan átrendeződését hozták, a nők munkahelyi foglalkoztatottsága általánossá vált, ugyanakkor a férfiaknak a háztartási szférában való szerepvállalása ennél jóval szerényebb marad.

Szerepvállalások és ütközések

Ez a helyzet a szerepkonfliktusok egész sorozatát hozta mindkét nem, de különösen a nők számára. Leggyakrabban a családi szerepek (anya és feleség) ütköznek a munkahelyi, hivatalbeli feladattal és elvárással, jelentősen rontva mindkét szerepteljesítés minőségét. Nem csak ilyen jellegű funkciók közötti konfliktusok jellemzők a mai nők életében, gyakran szerepen belüli összeütközéseket is kénytelenek átélni. Eltérő értékrendjük és nézőpontjuk miatt ütközhetnek az „anyával" szemben támasztott elvárások a gyermek, a férj, a nagyszülők részéről. Ezt olykor nem könnyű – vagy egyenesen lehetetlen – összehangolni egymással (és nem utolsósorban a nő saját anyai feladatáról alkotott elképzeléseivel). A meglehetősen összetett és tisztázatlan követelményrendszernek való megfelelés majdnem hogy megvalósíthatatlan, s a nők életének szinte minden szféráját veszélyezteti. A munkahelyen romlanak előmeneteli esélyei, szabadidejük megrövidül – vagy eltűnik. A túlhajszoltság miatt veszélybe kerülhet párkapcsolatuk minősége, és végső soron a végletes fáradtság és a pszichoszomatikus betegségek összetett mechanizmusai miatt egészségük is károsodik.

Mit tehetnek ebben az ellentmondásos és kialakulatlan helyzetben a nők, a társadalom, a civil szféra?

A XX. században a nők jogai egyre aktuálisabbá váltak, és minden bizonnyal így lesz a XXI. században is – új dimenziókat kapnak, mert a nemek közötti egyenjogúság a demokrácia egyik alapját képezi. Megvalósítása az élet minden területén egy jobb társadalom meglétének az alapfeltétele.

Mi a nemek közötti egyenjogúság?

A nemek egyenjogúsága a magán- és közélet minden területén:
– a nemek egyenlő arányú jelenlétét,
– azonos hatalommal való felruházását, és
– egyenlő részvételét jelenti.

A nemi egyenlőség a nemi egyenlőtlenségnek az ellentéte, nem pedig a nemi különbségé, célja a férfiak és a nők társadalmi szerepvállalásának az előmozdítása.

Európában – hosszú ideig – a nemek közti egyenjogúságon lányoknak és fiúknak, nőknek és férfiaknak az élet minden területén, ill. a társadalom minden rétegében biztosított *de iure* egyenlő jogokat, egyenlő lehetőségeket, feltételeket és bánásmódot értettek. Mára már világossá vált, hogy a *de iure* egyenlőség nem vezet automatikusan *de facto* egyenlőséghez. Fontos kiemelni, hogy a férfiak és nők életkörülményei (a nők biológiai szerepe miatt is) gyökeresen különböznek. A lényeg azonban nem pusztán csak az ilyen különbségek létezése, hanem az, hogy ezeknek a különbségeknek nem lenne szabad károsan befolyásolniuk a nők és a férfiak életkörülményeit. Ahelyett, hogy diszkriminációhoz vezessenek, inkább a gazdasági, társadalmi és politikai hatalom egyenlő mértékű elosztásához kellene hozzájárulniuk.

A nemek közti egyenjogúság azt jelenti, hogy elfogadjuk, és egyenértékűnek tekintjük a nők és a férfiak közti különbségeket és a társadalomban betöltött eltérő szerepüket. Fontos hangsúlyozni, hogy a nemek közti egyenjogúság tartalmazza a *különbözés jogát.* Ez azt jelenti, hogy figyelembe kell venni minden ma létező társadalmi osztályhoz, politikai véleményhez, valláshoz, etnikumhoz, fajhoz vagy szexuális beállítottsághoz fűződő különbséget férfi és nő között.

A probléma nem a nőkkel, hanem a nemi hierarchiával függ össze. A lényeg az, hogy a nemek társadalmi felépítésében adjunk helyet a különbségeknek, és küszöböljük ki azt az állapotot, mely a hierarchiában feljebb helyezi a férfit, mint a nőt. Ez magába foglalja a nők és a férfiak közti valódi partneri viszonyt és közös felelősségüket a magán- és közéletben levő egyenlőtlensé-

gek eltüntetésében. A társadalom fejlődéséhez elengedhetetlen minden emberi erőforrás kihasználása, és mind a nőknek, mind a férfiaknak teljes mértékben részt kell venniük a társadalom különféle igényeinek kielégítésében.

A biológiai és társadalmi nem

Ahhoz, hogy meghatározható legyen a nemek közötti egyenjogúság fogalma, meg kell közelebbről vizsgálnunk magát a nemet mint koncepciót. Ebben az összefüggésben két szempont fontos:

1. a nemek társadalmi szerkezete,
2. a nemek (egymás közti) viszonya.

A XX. század feminista mozgalmának jelentős vívmánya a biológiai (pol, sex) és társadalmi (rod, gender) nem kategóriájának megalkotása, amely tudatosította a nőkben, hogy a biológiai különbség nem feltétele alacsonyabb társadalmi helyzetüknek. A *társadalmi nem* a nők és a férfiak társadalmi szempontból vett definíciója, amely a férfiasság, ill. a nőiesség társadalmilag kialakított jellemzőire utal. A kategória kultúra-specifikus, időben és térben változó. Mind egyéni, mind társadalmi szinten megvalósul, ezért egyformán fontos mindkettő. A *gender* a két biológiai nem (férfi-nő) egymás közötti kapcsolatát jelöli. E viszony legtöbbször egyenlőtlen erőviszonyokat takar – férfidominanciát és női alárendeltséget.

A férfiak és a hozzájuk rendelt feladatok, szerepek és értékek sok szempontból magasabbra vannak értékelve, mint a nők és hozzájuk rendelt szerepeik. Egyre jobban elfogadott a tény, hogy a társadalmat ez a férfiorientált torzulás jellemzi: a férfinormák a társadalom egészének normáit jelentik – s ez minden eljárásban és struktúrában visszatükröződik. Igaz, különböző politikák és struktúrák, gyakran nem szándékosan, reprodukálják a nemi egyenlőtlenséget.

Női jogok – emberi jogok?

A nemek közötti egyenjogúságért szüntelenül harcolni kell. Ügyét védeni és segíteni kell, ugyanúgy, mint az *emberi jogokat,* melyeknek alapvető része a nemek közötti egyenjogúság kérdése. Fontos cél a nők jogainak emberi jogokként való elismertetése és az azok közé való felvétele.

Miért fontos a nők emberi jogi kategóriájának kialakítása? A jogszabályok ugyanis túl általánosak, alkalmazásuk a mindennapi helyzetekben bizonytalan, így a gyakorlatban a nők ellen elkövetett jogsérelmek (pl. a családon belüli erőszak, munkahelyi szexuális zaklatás, munkavállalás esetén megnyilvánuló hátrányos megkülönböztetés, szexuális kizsákmányolás céljából történő emberkereskedelem, stb.) fogalmának még nincs konkrét jogi meghatározása. Szükség van tehát hatékony, sajátságosan a nőkre vonatkozó jogszabályokra is.

Ezért ki kell alakítani a nők emberi jogainak kategóriáját, mivel az, ami a nőkkel (ill. a nők ellen) történik:

– vagy túl specifikusan női – tehát nem általában vett „emberi jog”,

– vagy túl általános – s ezáltal nem kizárólag női jogi kategória.

A XX. század végére az emberi jogok definícióját kiterjesztették a nők jogaira is. Ezzel a nők több jogi védelmet kapnak nembeli hovatartozásukra való tekintettel (ún. rondo zasnovana prava, ill. gender based rights). A tételes jogi normák mellett vonatkozik ez azokra a viselkedési szabályokra, társadalmi, kulturális, vallási és erkölcsi normákra, szokásokra, ill. diszkriminatív törekvésekre is, amelyeket világszerte a nőkre kényszerítenek (a fátyol – „csador” – kötelező viselete, az oktatáshoz való jog megvonása, a férfi nélküli önálló élet tilalma, a kíséret nélküli szabad mozgás korlátozása, stb.)

Ami a nőket illeti, köztudott, hogy mindazok a feszültségek, amelyeket a férfivilággal szembeni hátrányuk és a két nem egyenlőtlen társadalmi, gazdasági és politikai pozíciói kapcsán emlegetni szokás – nem a szegénység, hanem a középosztályi lét feszültségei. Mára már világos: annak, hogy a *„nőkérdés”* társadalmi, politikai problémaként felszínre kerüljön és a változások

kiindulópontjául szolgáljon, fontos előfeltételei vannak. Ahhoz, hogy a nemek közötti esélyegyenlőtlenségek, a társadalmi intézményeket átitató *patriarchális* hatalmi viszonyok, a nők alárendelésének kifinomult társadalmi mechanizmusai átfogó módon tematizálódjanak, politikai terminusokban megvitatható társadalmi kérdésekké váljanak – kiindulópontként szükséges a *modernitás* meglehetősen magas foka.

A *szegény* és a modernizációs folyamatokban lemaradt társadalmakban a többséget alkotó szegény sorsú férfiakat és nőket nem az egymáshoz képest egyenlőtlen esélyeik, nem az egymással szembeni hatalmi alárendelődésük, és nem az érdekeik érvényesítésének a különbségei, hanem az elemi létezésért folytatott küzdelmük és „egyenjogúan" jogfosztott helyzetük tartja fogva.

A nőkérdés és a *szegénységkérdés* lényeges pontokon kapcsolódik egymáshoz. Ezért a nőpolitikai programok megalapozásához fontos e feszültségek elemzése, és a két nem viszonyában bekövetkezett változások reális leírása.

A két nem helyzetében jelentkező egyenlőtlenségek a mai társadalmak szerkezetében fontos alkotóelemet képeznek, e feszültségek politikai kezelése a demokrácia mércéje. A nőkérdés megoldásánál figyelembe kell venni a női érdekek érvényesülésének a hatalommal összefüggő kérdéseit is – mind a politikában, mind a társadalmi folyamatokban általában.

Vissza a XIX. századba?

A Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban az elmúlt évtizedben érdekes ellentmondásnak lehettünk szemtanúi. Mialatt Nyugat-Európa egy modernizált jóléti politika irányába haladt, addig a mi régiónkban felerősödött a *tradicionalizmus*. Ez a viszony a férfiak és nők közötti *esélyegyenlőség* terén is éreztette hatását – természetesen a nők kárára.

Most azonban ezen a területen is elérkezettnek látszik a változás ideje. Így például nálunk is át kellene alakítani ezt a tradicionális viszonyrendszert. Ez azonban nem egyszerű feladat, mert:

– történelmi örökségünk,
– társadalmi hagyományaink, és
– széles körben elterjedt előítéletek gátolják a változásokat.

Az utóbbi időben azonban a nők térségünkben is mind nyilvánosabban és szervezettebben kinyilvánítják, hogy elégedetlenek e patriarchális és tradicionális viszonyrendszerrel, amely elsősorban a kiszolgáltatottságukban nyilvánul meg. Mind kevésbé nyugszanak bele e viszonyrendszerbe, ami abból is látszik, hogy a nőket az egyéni életstratégiák, túlélési ösztönük sok esetben sikeresebben menekítették ki a politikai és a gazdaság teremtette csapdákból, mint a férfiakat. A férfiak azonban, lévén jelentős többségben a hatalmi struktúrában, igyekeztek minél több döntést, törvényt stb. meghozni a „nők érdekében" (főleg a demográfiai folyamatok befolyására). Térségünkben tehát a nők és férfiak közötti hagyományos munkamegosztás és szereposztás élesen elválik egymástól, megőrizve a konzervatív férfi-nő modellt.

A nők előmeneteli lehetőségei korlátozottak maradtak, a roszszul fizetett állások (egészségügy, oktatás, segítőszakmák) elnőiesedtek, a diszkréten „második műszaknak" nevezett otthoni, nem fizetett munka is a nőkre hárul. Így az emancipáció az otthon kapujáig sem jutott el, hiszen a nők sem státusban, sem bérben, sem szerepvállalásban nem kelhettek versenyre a férfiakkal. A tranzíció országaiban, beleértve a JSZK-t is, a nők részvétele a politikában jelentéktelen.

Egy kis statisztika

Az elmúlt évek során az itt élő nőkhöz is eljutottak a világban tapasztalható női kezdeményezések hírei. Több civil szervezet jött létre. Donátorok segítségével támogatták azoknak a nőknek az ötleteit, akik maguk akarták kezükbe venni a sorsukat.

A magánosítás ideje következik most, s valószínű, hogy számítani lehet hitelekre is, figyelni kell a nemzetközi pályázatokat. Így is nagyszámú nő kereste vállalkozásban a helyzete javulását (Közép-Kelet-Európában az átalakulás időszakában 14 millió nő maradt munka nélkül).

Ami a politikában való részvételt illeti, itt is lesújtóak az arányok. Igaz, a mai Jugoszlávia területén első ízben jött létre nőkérdéssel és női egyenjogúsággal foglalkozó tárca, mégpedig az új összetételű Vajdasági Végrehajtó Tanácsban. Ez fontos előrelépés, hisz így lehet tömöríteni a különböző pártokon belüli és nem kormányzati szervezetekben tevékenykedő női fórumok képviselőit. Igaz, egyelőre még nem sok nyoma látszik a változásoknak – ez a legutóbbi választások eredményeiből is kiolvasható: Szerbiában 7018 tanácsnok közül 460 nő, 250 küldöttből mindössze 27. Szövetségi szinten sem jobb a helyzet: 178 küldött közül 9 nő van. A Vajdaságban az arány 6,5%.

Ami a nők arányát illeti, az egyes EU tagországok parlamentjeiben a helyzet a következő: Svédország 42% , Dánia 37%, Németország 30% , Ausztria 26% , Olaszország 11% , Görögország 6,3% .

A nők alacsony részvételi aránya azért is probléma, mert ezzel maga a politika, és rajta keresztül a társadalom egésze veszít sokat. A döntések előkészítésekor ugyanis elveszhet rengeteg olyan szempont és tapasztalat, amelyet a nők tudhatnak, és jó néhány speciális igény és érdek is kívül maradhat a döntéshozók látókörén. Márpedig női szemmel sok minden másként festhet.

Hangsúlyozni kell végül, hogy nem jó megoldás, ha valaki csak azért kerül rá például egy választási listára, mert a kiegyensúlyozottsághoz még hiányzik egy nő (vagy éppen egy férfi). Nem az az ideális állapot, ha egy testületben ugyanannyi nő foglal helyet, mint férfi, hanem az, ha mindkét nem képviselőinek egyenlő az esélyük a bejutásra, és így a nemek szerinti összetétel nem torzul el indokolatlanul.

Feltételezhető, hogy a nők emberi jogainak érvényesítése, a demokrácia, az anyagi függetlenség, a nemek közötti megosztott felelősség kontextusában elvezet egy olyan társadalomhoz, amelyben mind a nők, mind a férfiak egyformán jól érzik magukat a közéletben és magánéletben egyaránt. Ezen túl pedig így válik lehetővé a demokrácia jobb megértése és megvalósítása is.

IRODALOM

1. Egyezmény a nőkkel szemben alkalmazott hátrányos megkülönböztetések minden formájának kiküszöböléséről, 1979.
2. Zorica Mršević: Ženska prava u međunarodnom pravu, Jugoslovenski komitet pravnika za ljudska prava, Beograd, 1990.
3. Pekingi deklaráció, 1995.
4. Lévai Katalin: Nő szerint a világ, Osiris zsebkönyvtár, Budapest, 2000.
5. Zorica Mršević: Rečnik osnovnih feminističkih pojmova

Dr. Marijana Pajvančić

Választás és választási rendszer

Minden hatalomnak, amelyet a nép felett gyakorolnak, megvan a kezdete. A hatalom delegált vagy kisajátított. Más forrásból nem táplálkozhat. A delegált hatalom a bizalom, a kisajátított a visszaélés kifejezője. Az idő múlása egyiknek sem változtatja meg a jellegét és minőségét."

Thomas Paine

A választás jelentősége

A választási rendszer az alkotmányos és politikai rendszer egészének alkotórésze. A választási rendszer olyan szabályok összesége, melynek alapján létrehozzák a képviselő-testületeket, mint az államhatalom legjelentősebb szerveit. A választási szabályoknak és magának a választásnak jellegére, tartalmára, ismertetőjeleire és normatív megfogalmazására számos tényező hat. Egyes tényezők valamennyi választási rendszer általános és közös jellemzői, mások azonban csak egy-egy meghatározott választási rendszer sajátosságai.

A választás nem más, mint eszköz, s a választási szabályok a hatalmi szervek létrehozásnak módját határozzák meg. A hatalom legitimitása a választáson alapul. A világi politikai hatalom legitimitásának alapját a polgárok részvétele adja meg. Azáltal, hogy a polgár él választójogával mint személyi és alkotmányos joggal, kifejezi a hatalom támogatását a közvetlen részvétel útján a hatalmi szervek létrehozásában. A választási jog tehát ezek szerint nemcsak a polgár személyi joga. A választási jog a polgár

alapvető kapcsolatát képezi, általa a választási folyamatban választóként és közvetlen résztvevőként szerepel, és így többé-kevésbé kifejti demokratikus hatását a politikai intézmények és a legfontosabb hatalmi szervek kialakításában. Összességében vizsgálva, a választási rendszer számára mint a képviseleti állam, a demokrácia és a létrehozott hatalmi szervek legitimitásának megalapozója számára, meghatározó tényező a népi szuverenitás elve, a társadalom politikai emancipációja és az ember és polgár egyenjogúságának az elve (mint az általános választási jog alapja).

A választás szempontjából különösen jelentősek a választási rendszer azon elvei, amelyek szavatolják az alapvető politikai szabadságot és polgári jogok gyakorlását, és ezek alkalmazásának feltételeit. A választás ilyen értelmezése elmélyíti a választási elvek tartalmát és vonatkozásait.

A választási elvek és szabályok azoknak az alkotmányos elveknek a csoportjába tartoznak, amelyek legközvetlenebbül határozzák meg a polgár helyzetét mint a szuverenitás egyedüli hordozóját. A szabadságjogok érvényesítése az alkotmányba és törvénybe foglalt választási elvek és szabályok által történik, és kifejezi azt is, hogy milyen a polgár helyzete az alkotmányos rendben.

A választás tartalma (a választási szabályok és választási folyamat) különböző lehet, attól függően, hogyan viszonyul a választási elv és szabály a gyakorlati megvalósításhoz. Nemcsak a különböző alkotmányos rendszerekben vannak eltérő megoldások, hanem egy és ugyanazon alkotmányos renden belül is, hanem az egyes fejlődési szakaszokban is. A választási rendszer tehát változik, fejlődik.

Fontossága miatt, amelyet az alkotmányos rendben betölt, a választást jogszabály rendezi. A választási jog több területre vonatkozó jogszabályt ölel fel. Ezek a következők: a) a tételes választási jog, amely rendezi a résztvevők jogait és kötelességeit, jogi státusukat és szerepkörüket a választáson, valamint az alapvető választási jogokat; b) az eljárási választási jog, amely felöleli a választás lebonyolításának jogszabályait, a választás levezetését és a tételes választási jogi rendelkezések megvalósítása-

nak módjait a választási gyakorlatban. Ide tartozik a választási eredmények kimutatásának eljárása, a képviselői megbízatások elosztásának módja és más, a sikeres választást biztosító gyakorlati utasítások.

Választási cselekmény

A választás lebonyolítása több cselekményből áll. Ezek levezetéséről az alkotmány és törvény rendelkezik. A választási cselekmények meghatározott sorrendben történnek. A szavazást megelőzi bizonyos cselekmény. Ennek értelme és célja, hogy felkészítsen a szavazásra, és előkészítse a döntéshozatalt magán a szavazáson. A következő, vagyis második esemény a szavazóhelyen történik a választás idején, és a szavazatok összeszámlálásáig tart. Ide tartozik a választási anyagok ellenőrzése, a szavazóurnák ellenőrzése és lepecsételése és a szavazás teljes folyamata. A harmadik cselekmény a szavazóhelyiség bezárásával kezdődik. Ekkor történik a szavazatszámlálás. A szavazatszámlálást egyidejűleg végzik a szavazóhelyen és a választási bizottságokban. Bizonyos cselekmények átfogják az egész választási eljárást, attól kezdve, hogy megtörténik a döntéshozatal és kiírják a választást, egészen a választási eredmények közléséig és megjelentetéséig. Az egész folyamatban rendkívül fontos a választás szabályosságának ellenőrzése és a választójog védelme.

A választói névjegyzék

A választók névjegyzéke tartalmazza a szavazásra jogosultak névsorát. A választók névjegyzékének összeállítása megfelelő formában és hivatali kötelességből az államhatalmi szervek feladata. Annak az állami szervnek, amely bejegyzi a polgárok lakhelyét – közigazgatási szerv, bíróság vagy más megbízott állami szerv – hatáskörébe tartozik a választók névjegyzékének előkészítése. A választói névjegyzékbe azokat a személyeket veszik fel, akik választójoggal rendelkeznek. A választói névjegyzékbe való felvétel, az esetleges változások bejegyzése vagy a választói névjegyzékből való törlés hivatali kötelességből vagy a válasz-

tópolgár kérelmére történik, a szavazati jogosultságot bizonyító okmányok megtekintés alapján. A választók névjegyzékének nyilvántartása állandó folyamat. Az a szerv, amelyet megbíztak a választók névjegyzékének az előkészítésével, folyamatosan pontosítja az adatokat a választási testületben, hogy a választók névjegyzéke pontos legyen. A választás évében a polgárokat felszólítják, hogy ellenőrizzék, nevük benne van-e a választási névjegyzékben, és ha kell, kérjék a szükséges változtatásokat. A választói névjegyzékben alkalmazható változtatások és a névjegyzék véglegesítése a választás évében határidőhöz kötött. Ekkor véglegesítik a választók névjegyzékét az éppen folyamatban lévő választáshoz, és megjelentetik a végleges és teljes választói névjegyzéket. A választói névjegyzék nyilvános okirat. Minden polgár megtekintheti, és ez előfeltétele az esetleges változtatásnak. A választói névjegyzéket egységes egészként vezetik.

A választói névjegyzékből minden szavazóhely számára meghatározott módon és meghatározott formában hitelesített kivonatot készítenek. A választói névjegyzékből készült kivonatba azoknak a polgároknak a neve kerül, akiknek tartózkodási helye az illető szavazóhely területén van.

A választói névjegyzékből külön kivonat készül még néhány polgári csoport számára. Ezek: a katonák, a hivatásos katonaságban dolgozó polgári személyek, a szabadságvesztésre ítélt személyek, a nemzetközi hajóforgalomban dolgozók, a diplomáciai testületekben dolgozók, a konzuláris teendőket végzők és mások.

A választói névjegyzékbe való felvétel egyúttal a polgár választói jogát tanúsító bizonylat. Ha a polgárt nem vették fel a választói névjegyzékbe, az nem jelenti a választói jogának elvesztését; választói jogával azonban nem élhet mindaddig, amíg nem veszik fel a választók névjegyzékébe.

A választási egység

A választási egység nagyságát meghatározza: a megválasztásra kerülő képviselők száma, a választói testület nagysága és a választási egység területi tagoltsága. Minden választási egy-

séghez megfelelő számú képviselőmandátum kötődik. Minden egyes választási egység a teljes választói testület egy részét öleli fel. Minden választási egység az ország területének egy részét foglalja magába. A választási egység meghatározásánál a polgárok egyenjogúságának elvét alkalmazzák választójoguk érvényesítése érdekében. A mérce elsősorban az „egy polgár – egy szavazat" elvéhez kötődik. A választási egység megállapításakor még más, nem kevésbé fontos tényezőket is figyelembe vesznek. Ezek lehetnek demográfiai, területi, történelmi, földrajzi, gazdasági, államberendezéshez kötődő és más szervezeti jellegű tényezők. Ezeknek az elveknek az összeegyeztetése a törvényalkotót a feladat iránti felelősségtudatra kötelezi. Olyan választási egységet kell ugyanis kialakítania, amely legjobban kifejezi és összeegyezteti a választási egység behatárolásakor alkalmazandó mércéket. A választási egység megkülönböztetésének alapvető mércéje minden esetben a megválasztandó képviselők száma a választási egységben. E mérce szerint a választási egységek két típusát különböztetjük meg, éspedig: a) amelyben egy képviselőt, b) amelyben több képviselőt választanak.

A választási egység kialakítása kihat a választási eredményekre

Ennek a közvetlen hatása abban nyilvánulhat meg, hogy akik a választási egység nagyságát megállapítják, igyekeznek a választási egységben egy meghatározott politikai pártot előnyhöz juttatni. Ez többféleképpen is történhet. Két típusa a legismertebb:

a) amikor „erődítmény" (bunker) típusú választási egységet hoznak létre, és előnyhöz juttatják a választótestületnek azt a részét, amely egy jelöltet vagy politikai pártot részesítene előnyben. A választási egységet úgy határozzák meg, hogy megbontják a választási testületet, mint egészet az általuk támogatott párt és kívánt jelölt javára. Az ún. „határeffektus" a választótestületben feszültséget és megosztottságot idéz elő. Ezáltal a választótestület egy része lehetőséget kap ahhoz, hogy előnyhöz jutassa azt a jelöltet vagy politikai csoportosulást, amelyet képviselőmandátumhoz akar juttatni.

b) a másik típus passzív jellegű, és a választási egységben szükséges változtatások elmulasztásában nyilvánul meg.

A választáselméletben a választási egység politikailag részrehajló felosztásának gyakorlata „gerrymandering" néven ismeretes. A választási egységet a választók rokonszenvének koncentrációjához vagy szóródásához igazodva alakítják ki. A „gerrymandering" az USA választási gyakorlatából került be a szóhasználatba, ahol egy bizonyos Gerry nevű úr érdekében úgy húzták meg a választási egység határát, hogy az a tarajos gőtére emlékeztetett. Attól kezdve az ilyen választási technika a szóhasználatban „gerrymandering"-ként ismert.

Ilyen választási egység létrehozásával két módon is lehet hatni a választás kimenetelére, illetve eredményére:

a) az egységes választási testületnek egy bizonyos jelölttel és politikai párttal rokonszenvező részét ölelik fel. Az ilyen választási egység kialakításával lehetővé válik a választótestület koncentrációja. Az a jelölt vagy párt, amely a választók meghatározott körében népszerű, biztos választási győzelemre számíthat, mivel az egész választótestületet egy választási egységbe koncentrálják. Ellenkező esetben a jelölt vagy párt gyenge választási eredményt mutatna fel. Ez az „erődítmény" vagy „bunker" jellegű választási egység sajátossága.

b) A másik módszer a választási testület felaprózása vagy megosztása. Ebben az esetben úgy alakítják ki a választási egységet, hogy ne tudjon kifejezésre jutni a választótestület egésze, amely különben ragaszkodna egy meghatározott jelölthöz. Ugyanis lehetetlenné teszik a jelölt győzelmét azáltal, hogy a választótestületet több kis választási egységre szaggatják szét. Ez lehetővé teszi a jelölt választási esélyeinek a semlegesítését, és a választáson biztosan vereséget szenved.

A jelölés

A jelöltállítás olyan jog, amely az aktív és passzív választójog mellett a polgár jogát képezi. Ilyen joguk azoknak polgároknak és a politikai pártoknak van, akik, illetve amelyek a törvényben meghatározott feltételeknek eleget téve közvetlenül állíthatnak jelöl-

tet. A jelöltállításnál eleget kell tenni bizonyos feltételeknek. Leggyakoribbnak tekinthető az a feltétel, hogy a választók támogatják valaki jelölését. A választók a jelölt iránti támogatásukat aláírásukkal fejezik ki, s ezzel a jelölt a jelöltlistára kerül. A jelöléshez szükséges aláírások minimális számáról törvény rendelkezik. Azokban a választási rendszerekben, amelyekben a többségi és részarányos megoldásokat kombinálják, mint amilyen a magyarországi is, a jelölés előfeltételeként szabják meg azt is, hogy a jelölt már előzőleg meghatározott számú választási egységben jelöltette magát vagy jelölték. A jelöltállításnak két alapvető típusát különböztetjük meg. Az egyik az, amikor egyes jelölésről, a másik, amikor listás jelölésről beszélünk.

a) Az egyes jelölés, vagyis jelöltállítás lehetővé teszi, hogy a választók egy jelölt egyénre szavazzanak. A többségi választási rendszer gyakran hangoztatott előnyéhez tartozik, hogy ez esetben inkább van lehetőség arra, hogy a választó egy jelölt személyére szavazzon. Ebben a választási rendszerben ugyanis a választó és jelölt közti kapcsolat nem tűnik el a jelölés után sem, hanem megmarad a képviselői megbízatás egész időtartama alatt is.

b) A listás jelöltállítást, vagy jelölést másként többszemélyű jelöltállításként is ismerjük. Inkább a részarányos választási rendszerekre jellemző és a több megbízatású választási egységekben alkalmazzák. A listás jelölés többféleképpen történhet, attól függően, hogy milyen megoldású jelölési listát és milyen szavazási technikát alkalmaznak. A különböző megoldások és technikák alkalmazása a választópolgár számára többféle lehetőséget kínál a szavazás alkalmával.

A szavazás

A választópolgár a szavazati joggal érvényesíti választói jogát, és mutatja ki választási szándékát.

A szavazati jognak két fontos jellemzője van. Az egyik a szavazás titkossága, a másik a feltétlen személyes közvetlen részvétel. A szavazásnak különböző technikái vannak. Ezek közül ismert a szavazólapos, a szavazógolyós, a kézfelemeléses és a hangos véleménynyilvánításos stb.

A mandátumok elosztásának rendszerei

A képviselőket meghatározott elvek alapján egy maghatározott mandátumelosztási és képviseleti rendszer segítségével választják meg.

a) Az első elv az, hogy a döntés a többségi szabály alkalmazására épüljön.

b) A második elv az, hogy a képviselet a részarányosság alkalmazáshoz igazodjon.

E két elv jelentősége igen nagy, s ennek következtében az egyes választási rendszereket éppen általuk lehet felismerni. A megszerzett szavazatok átszámítása képviselői megbízatásra többféle technika segítségével történik. Ezek a képviselőmandátumok elosztásának megállapítására vonatkozó módszerként ismeretesek. Alapjában véve két csoportra oszthatók, amelyek közül az egyik a többségi, a másik a részarányos rendszerhez kapcsolódó módszer. Ismeretes olyan alkotmányos rendszer is, amely a többségi és részarányos választási megoldások kombinációját kínálja.

Többségi rendszeren értjük a képviselői megbízatás odaítélését a legtöbb megszerzett szavazatok mércéje alapján, és ez egyaránt vonatkozik az egyénileg induló jelöltekre, akik megszerezték a legtöbb szavazatot, és azokra a jelöltekre is, akik a pártok választási listáján megszerezték a szavazatok többségét. A többségi szavazati rendszernek két főtípusa és ezeknek kombinációja ismeretes:

a) Az első az abszolút többségi szavazati rendszer, amelyet 50% feletti, illetve többfordulós szavazati rendszerként is ismernek.

b) A másik a relatív többségű szavazati rendszer, amelyet még minősített többségű, vagy egyfordulós szavazati rendszerként tartanak számon.

c) Végül meg kell említeni, hogy több választási rendszerben is alkalmazzák az abszolút többségi és relatív többségi szavazati rendszer kombinációját is, de ennek is az az ismertetője, hogy kétfordulós megoldású.

A választásokon egészen a XIX. század második feléig főleg többségi képviseleti rendszert alkalmaztak. Ilyen feltételek mellett a kisebb politikai pártok nehezebben jutottak képviselőhelyhez, különösen, ha a többségi rendszert nagyobb választási egységek kijelölésével alkalmazták. Ha a választási testületet kisebb választási egységekre osztották fel, a jelöltek külön is szavazathoz juthattak. Így bizonyos mértékig enyhítettek a többségi rendszer fogyatékosságain. A kisebb politikai pártok is bizonyos számú, de kevés mandátumhoz juthattak.

A XIX. század második felétől kezdve mindinkább erősödött az a nézet és utóbb követelmény, hogy a választásokon, a megszerzett szavazatok arányában, a kisebbségnek is lehetővé kell tenni a képviselői megbízatáshoz jutást. Ez az arányos képviselet jobban lehetővé teszi, hogy a választópolgár kinyilvánított politikai hangulatát híven képviseljék a képviselő-testületekben. Az arányos szavazati rendszer tehát lehetővé teszi a mandátumok elosztását nagyobb számú politikai pártok között, attól függően, hogy egyenként is mennyi szavazatot kaptak.

A részarányos vagy proporcionális képviseleti rendszerben különösen összetett kérdés a képviselőmandátumok elosztása. Két követelménynek kell eleget tenni:

a) Ne sérüljön az általános választójog (az egy ember – egy szavazat) elve.

b) A listás szavazatok alapján kapott mandátumok száma legyen arányban a megszerzett szavazatok százalékával.

Ezt különböző módszerek alkalmazásával érik el, melyekkel eleget tesznek az arányos képviselet elve érvényesülésének. A hangsúly azonban, hogy a képviseleti mandátumot csak a választási testületben szerzett szavazatok arányában lehet megszerezni. Többféle eljárás szerint állapítják meg a képviseleti mandátumok számát. Ezek közül a legismertebbek a következők:

a) a választási kvóta rendszer felállítása (választási hányados megállapítása);

b) a legkisebb közös osztó megállapítása;

c) számtani arányos kiszámítása és más módszerek.

Számos matematikus és kiemelkedő politikai személyiség mutatott érdeklődést a matematikai módszerek iránt, és járult hozzá

kidolgozásukhoz. Közülük csak néhányat említünk: T. Hare (XIX. század), H. R. Drup (XIX. század), E. V. Hantington (XX. század), mindannyian brit származásúak; A. Hamilton (XVIII. század), T. Jefferson (XVII. század) amerikaiak; a belga d'Ont (XIX. század); a svájci E. Hagenback (XIX. század); a francia Saint Lague (XIX. század); a német Niemayer (XX. század) és mások. Az alkotmánytanban ezeket a módszereket mandátumelosztási mércékként tartják nyilván.

a) A választási kvóta vagy hányados – Ez egyike azoknak a módszereknek, amelyet a részarányos képviselet megállapításánál alkalmaznak a pártok közti képviselőhelyek elosztásában, összhangban és arányban valamennyinek a választótestületben kapott szavazataival. Többféle választási kvótarendszer ismeretes. A legismertebbek a T. Hare által felállított kvóta és a Hegenbach-Bishop módszer. Alkalmazzák még az Imperial és Drup-féle kvótát is.

b) A legkisebb közös osztó rendszere – Leggyakrabban d'Ont és Saint Lague módszerét alkalmazzák.

Választást akadályozó tényezők

A választást számos akadály gátolhatja. Közös tulajdonságuk, hogy igyekeznek megakadályozni, különösen a kis pártok esetében a mandátumok megszerzését. A kis pártokat kirekesztik a mandátumelosztásból azzal, hogy lehetetlenné teszik számukra, hogy eleget tegyenek a választás minden feltételének. A választást akadályozó tényezők lehetnek természetes vagy törvényes (mesterségesen előidézett) jellegűek.

a) A természetes választási akadályok a választási rendszer jellegéből erednek, és a képviselőmandátumok megszerzéséhez minimálisan szükséges szavazatok megszerzésében jelentkeznek. Ezek az akadályok egyben a választási küszöböt vagy érvényes választási számot jelentik. Ha a jelölt nem tesz eleget e követelményeknek, vagyis, ha a küszöb alatt marad kapott szavazatainak száma, nem számíthat a megválasztására. A feltételnek eleget kell tenni a választási folyamat valamennyi résztvevője részéről, ha részesülni akar a mandátumok elosztásából.

b) A mesterséges választási akadályok sokkal szigorúbb jellegűek, mint az előbb említettek. A választási törvény megalkotásakor állítják fel őket, és ezért törvényes akadályoknak is nevezik. Különbözőek lehetnek, de leggyakrabban úgy jelentkeznek, hogy a résztvevők nem érték el az előírt választási küszöböt, vagy a választók távolmaradása a szavazástól jelentkezik legnagyobb méretű akadályként. A szavatok törvényes küszöbét képezi az a törvényesen megállapított, százalékban kifejezett minimális szavazatszám, amelyet a jelölt vagy a jelöltek listája el kell, hogy érjen ahhoz, hogy részt vehessen a mandátumok elosztásában. A szavazás törvényes küszöbét azért állítják fel, hogy kirekesszék azokat a jelölteket a képviselőmandátumok elosztásából, akik aránylag kevés választó bizalmát szerezték meg. A törvényes küszöböt akkor alkalmazzák, amikor a jelöltek listája már eleget tett a természetes küszöb adta követelményeknek. Amikor a megszerzett szavazatok száma alapján a jelöltlistának joga van részt venni a mandátumok elosztásában, de ebből mégis kizárják, mert a törvényben megállapított szavazat számánál kevesebbet szerzett. Ebből következik, hogy a jelöltek listája eleget tett a választási kvóta követelményének (joga van képviselőmandátumra), de mégsem tesz eleget a törvényes küszöb követelményének (és ezért nem vehet részt a mandátumok elosztásában). A törvényes küszöb szigorúbb és magasabb a természetes küszöb adta követelménynél. Azokban a választási rendszerekben, amelyekben e módszert alkalmazzák, a törvényes küszöb nagysága 2%, 3%, 5%, 7%, vagy akár magasabb is. Minden esetben a választópolgárok megjelenése vagy távolmaradása jelentősen befolyásolja, különösen a kétfordulós többségi választási rendszerben, mivel az összes választók több mint felének a szavazata nélkülözhetetlen feltétele, hogy az első forduló eredményeit elismerjék.

A választás ellenőrzése és a választási jogvédelem

A választás ellenőrzése számos tevékenységet ölel fel magában a választási folyamatban, attól kezdve, amikor döntést hoznak a választás kiírásáról egészen a végleges választási ered-

mények megjelentetéséig. A választás ellenőrzése szavatolja, hogy a polgár választójogát nem sértették meg, és a választás törvényes keretek között történt. A választás ellenőrzése egyben előfeltétele a választójog sérthetetlenségének és érvényesítésének. A választás ellenőrzésének is alapvető előfeltétele a választás lebonyolításával megbízott szervek tevékenységének a nyilvánossága és a betekintés biztosítása a választási tevékenység teljes folyamatába. A választás ellenőrzésének több formája van. Közülük ki kell emelni a következőket:

a) A választásit közvetlenül ellenőrzik a résztvevők. Ezek: a politikai pártok, koalíciók, jelöltet állító szervezetek és mindazok, akik részt vesznek a választást lebonyolító szervek munkájában, döntései előkészítésében és elfogadásában. Ők közvetlen betekintés nyerhetnek a választás folyamatába, és élhetnek a választási jogvédelem legkülönbözőbb jogi eszközeivel, ha úgy találják, hogy sérül a választójog.

b) A választási folyamat ellenőrzése hazai és külföldi megfigyelők részéről. Ők mindvégig figyelik a választási folyamat lebonyolításával megbízott szervek munkáját és a választójog érvényesítését. A megfigyelők nem tagjai a választás lebonyolításával megbízott szerveknek, nem vesznek részt munkájukban, döntéshozatalukban. Hasonlóképpen nincs joguk rá, hogy éljenek a választási jogvédelem különböző jogi eszközeivel.

c) A választás lebonyolításával megbízott szervek részéről történő ellenőrzés. Itt a választási tevékenység és választási eljárás ellenőrzésének a megbízotthoz (választási bizottsághoz) kötődő felelősségéről van szó. A választás lebonyolításával megbízott szervek kötelesek gondot viselni a választás törvényes lebonyolításáról. A választás lebonyolításával megbízott szerveknek e kötelességét számos törvényes meghatalmazás segíti, amelyeket azért foglaltak törvénybe, hogy biztosítsák a választás szabályosságát.

KÖZÉLET

Új nemzedék a politikai életben

Diósi Viola, Dobó László, Robertino Knjur

A beszélgetés résztvevői: Dobó László, a Fidesz parlamenti képviselője, a Fidelitas alelnöke, ***Robertino Knjur****,* az Ellenállás Mozgalom regionális koordinátora.

A beszélgetést ***Diósi Viola,*** a VIFÓ elnöke vezette.

Diósi Viola: Köszöntelek benneteket a Szabadegyetem első nyitott fórumán. Köszöntöm vendégeinket. Arról fogunk beszélgetni, hogyan valósul meg gyakorlatban az, hogy egy új nemzedék bekerül a politikába. Két országra van rálátásunk, és e két ország egy-egy fiatal politikusa most a beszélgetőtársunk. Milyen érzés ilyen fiatalon felelősséget vállalni egy közösségért, egy népcsoportért?

Dobó László: Szegeden születtem, ott is élek, és Szegedről jutottam be, most, 2002 tavaszán a Magyar Országgyűlésbe. Tulajdonképpen a VIFÓ-val és egyéb vajdasági ifjúsági szervezetekkel azért találkoztam már többször, mert szegediként és Fidelitas-osként, az ifjúsági szervezetek mindig is próbálták és tartják

is a mai napig a kapcsolatot, mivel Szeged nincs messze a határtól, 12 km-re van csak, ezért én jöttem át mint a Fidelitas alelnöke. Nem érzem magam külföldinek, főként mikor ide jövök. A nagyszüleim szabadkaiak.

1995-ben kezdtem el politizálni, akkor kerültem be Szegeden a jogi karra az egyetemen, és akkor éreztem, hogy eljött az a pillanat, hogy saját magamnak is valamilyenfajta felelősséget kell vállalnom a szegediekért, az országért, hogy én is a saját véleményemmel, a saját munkámmal előrébb segítsem Magyarországot, és a szűkebb otthonomat. Nem voltam nagy közösségi ember, tehát ilyen szempontból lehet, hogy különbözök sok ifjúsági szervezetekből felnövő politikustól. Azonkívül ugyanis, hogy a szegedi egyházi közösségi életben részvettem, másutt, akár az iskolában, vagy a városban ifjúsági szervezeteknek nem voltam tagja, és nem is kezdeményeztem. Amikor 1996-ban beléptem a Fidesz Magyar Polgári Pártba, akkor kezdődött el a politikai pályafutásom. Akkor még nem is gondoltam, hogy 2002-ben országgyűlési képviselő lesz belőlem. Fiatalként szerintem sokkal nehezebb politizálni, mint középkorúként, akár idősebbként, habár ennek is megvannak az előnyei. Általában az ember mindig azt a kritikát kapja, hogy még nem dolgozott, nincsen tapasztalata, nincsen családja, nem tudja, hogy hogyan mennek a dolgok, az életnek csak egy nagyon kis szeletét látta. Ezt főleg az idősebb korosztály veti a szemünkre, és némi igazság van is benne. Tehát sohasem szabad azt elfelejteni fiatalként, hogy az embernek igen is bizonyos fajta tapasztalatokkal rendelkeznie kell, főleg, ha egy közösséget akar képviselni. Az mindegy, hogy hol, egy politikai vagy egy civil fórumon, de mindenképp szükséges tapasztalatokat összegyűjtenie ahhoz, hogy az általa képviselt és elmondott dolgok szakszerűek és hitelesek legyenek. A hitelességen van most a nagy hangsúly, hiszen az előbb elmondottak miatt, elsősorban a hitelesség szokott megkérdőjeleződni. Egy pillanatra átcsapnék a mai aktuális politikai helyzetre. Bizonyára hallottátok, hogy most Magyarországon az elmúlt rendszerben vállalt különböző ügynöki és titkos szolgálati múlttal kapcsolatosan különböző közszereplőknek ilyen-olyan problémái akadtak. Többek között a mostani kormányfőnek, Medgyessy Péter úrnak

is. Ebben a témában a Fidelitas is, és bármelyik országgyűlési képviselő is meg kell, hogy szólaljon, tehát nem hallgathatja el a véleményét. Amikor én, a 26 éves képviselő azt mondom, hogy nem tartom szerencsésnek azt, hogy Magyarország mostani miniszterelnöke, a Kádár-rendszerben szigorúan titkos rendőrhadnagy volt, és a pénzügyminisztériumban dolgozott ilyen minősítésben, akkor rögtön azt mondják az idősebbek, főleg a bal oldali érzelmű emberek, hogy én épphogy csak a pelenkát vetettem le magamról, milyen jogon merem ezeket az embereket kritizálni. Ezekkel a problémákkal mindig szembe kell nézni, főleg a fiatal generációknak, hogy nincs joga beleszólni, és részt venni a közéletben. A görögöknél, főleg az athéniaknál volt az a helyzet, hogy aki nem vett részt a közügyek intézésében, azt előbb-utóbb kitagadták a helyi közösségekből, elkergették a városból. Ott a közügyek intézése volt az az elsőrendű feladat, ami az athéni állampolgárt megkülönböztette a többitől. Úgy gondolom, hogy most már mindkét országnak – mind Jugoszláviának, mind Magyarországnak –, többé-kevésbé megadatott az a lehetőség, hogy egyfajta demokráciában élhet. Ezek a demokráciák nagyon új keletűek, és még sok évnek kell eltelni ahhoz, hogy mindaz a tömérdek szokás, jogszabály, amely egy demokráciát valóban megkülönböztet mondjuk egy keleti típusú államtól, hogy kialakuljon, és az emberekbe belerögződjön. És kikbe rögződnek bele elsőként, ha nem a fiatalokba? Hiszen az idősebbek, a középkorúak életük nagy részét nem ezekben a rendszerekben élték le. Bizonyos dolgokat megszoktak, és ezek a szokások általában az emberekbe bele szoktak ívódni, és kinek van hozzá mersze, kinek meg nincs, hogy ezekkel szakítson. Úgy gondolom, hogy nekünk, fiataloknak, mindenképp van egy küldetésünk, ez pedig nem más, mint hogy a nyugati demokráciákhoz hasonló vagy legalább olyan minőségű életet, munkafeltételeket és gazdasági, lelki hátteret, rendszert építsünk fel saját városunkban, hazánkban. És ennek megvalósítása nekünk fog legkönnyebben menni. Valószínű, hogy az itt lévők életüknek nagyobb részét már nem egy diktatúrában fogják leélni, hanem egy olyan típusú társadalomban, ahol bizonyos jogszabályok rögzítik a lehetőségeit, és ezek a társadalmi lehetőségek nyitottak. Nyitottak a gazdasági, lelki és

egyéb más törekvések megvalósítására. Talán ez a legfontosabb, amit el szerettem volna mondani; tehát a fiataloknak ilyen szempontból küldetésük van, itt is, Magyarországon is. Robertino majd kifejti, mit jelentett, amikor itt még szó szerint küzdeni kellett az elnyomó hatalommal szemben. Nekem ez nem adatott meg, hiszen én 1989/90-ben a gimnázium utolsó éveit végeztem. Nem kellett az utcára vonulnom a diktatúra rendőrségével szemben.

Robertino Knjur: Az Ellenállás Mozgalom és a Fidelitas már 2000-ben szervezett együtt sajtókampányt Magyarországon. A decemberi választások idején egy olyan kampányt, mely során megpróbáltuk azokat a jugoszláv állampolgárokat mozgósítani, akik Magyarországon dolgoznak, élnek, járnak egyetemre, hogy minél nagyobb számban jöjjenek haza szavazni az akkori rendszer ellen. Sikeres kampány volt. Megpróbálom összefoglalni az Ellenállás Mozgalom tevékenységét 1998 óta. Itt két főbb időszakról beszélhetünk: 2000. október 5-éig és utána. Ifjúsági mozgalomként indult Belgrádban, majd átterjedt Újvidékre, Szabadkára, más nagyobb városokra, kisebb falvakra, a végén szinte mindenütt jelen voltunk plakátokkal, különös pólókkal, marketing anyagokkal, amelyek mind a rendszerváltást serkentették, és a félelmet legyőzték az emberekben. Nekünk, fiataloknak két lehetőségünk volt: vagy maradunk Vajdaságban, és küzdünk a rendszer ellen, vagy kimegyünk külföldre, és onnan szurkolunk. Én az előbbi utat választottam, hogy miért, nem tudom. A családom nem akartam elhagyni, úgy éreztem, nekem itt a helyem a Vajdaságban. Szabadkán az Ellenállás Mozgalom tagjai közül negyvenkettőnket tartóztattak le. Szerbiában több ezer letartóztatás volt. Itt Vajdaságban különösen erős volt az elnyomás.

Október 5-e előtt három célja volt a Mozgalomnak. Az egyik a rendszer megbuktatása, a másik a vezető politikusok felelősségre vonása, a harmadik pedig, hogy az egyetemeken a politikától független tanári karok létesüljenek. Nem volt olyan mértékű a rendszerváltás, mint amilyet elvártunk, ezért a Mozgalom most a teljes rendszerváltozásért harcol. Messze vagyunk még a demokráciától, bár talán még a demokrácia sem tökéletes államforma, de ennél még nem találtak ki jobbat. Egy olyan országot szeretnénk kiépíteni, ahol jogrendszer működik – mert itt most nem.

Az Ellenállás Szerbiában kb. 150 feljelentést tett az ügyészségen és a rendőrségen az ország vezetői ellen. Ezt az országot a maffia vezette. És ez a maffia még mindig ott van a pénzügyekben, a politikában, a gazdaságban. Túl lassú a rendszerváltás. Attól tartok, hogy a privatizáció során, amely előtt most Szerbia, a Vajdaság áll, azok az emberek, akik megszedték magukat az elmúlt 10-12 évben, most felvásárolnak különböző cégeket, gyárakat, és Szerbia megint a maffia kezére fog kerülni. Ez ellen harcolunk. Nem vagyunk a kormányban, nincs semmi hatalmunk. Azok, akik az elmúlt 10 évben ellenzéki politikát folytattak, egyedül nem voltak képesek leváltani a rendszert, az ifjúság segített nekik; most, hogy hatalomra kerültek, nem veszik figyelembe az ifjúságot. Nem látok más megoldást, mint egy új ifjúsági erőt teremteni Szerbiában, a Vajdaságban. A Vajdaságnak új politikai generációra van szüksége, akik tudják értelmezni az európai értékeket. Attól félek, hogy nagyon nehéz időszak előtt állunk. Az Ellenállás Mozgalom legújabb célja felzárkóztatni az országot az Európai Unióhoz. Ezek után, ami ebben a két évben történt, szinte biztos vagyok benne, hogy az Ellenállás ki fog menni a következő szerbiai választásokra.

Dobó László: Annyit tennék hozzá, hogy akik valamilyen szinten érdekeltek voltak – mindegy, hogy politikai vagy gazdasági szempontból –, az a céljuk, hogy ezeket a gazdasági vagy politikai kapcsolatokat fenntartsák. Ez nem volt másként Magyarországon sem. Hazudnék, ha azt mondanám, hogy akik az előző rendszerben, 1989 előtt, különböző vezető pozíciókban voltak, akár politikai, vagy gazdasági téren, a rendszerváltás után nem vállaltak ilyen szerepet. Vállaltak, sőt, az 1992-es privatizációs törvények hatályba lépése után ezeknek az embereknek nagy része, főként a gazdasági szektorban mozgók, még jobban meggazdagodott.

Ennek az országnak új politikai vezetésre van szüksége. Féléve még az Ellenállás is azon az állásponton volt, hogy nem akar beleszólni az ország vezetésébe, csak fel kívánja hívni a figyelmet a különböző visszásságokra. De mára megváltozott a helyzet, és egy olyan társadalomban, amely demokratikusnak mondja magát, van esélyük megerősödni ezeknek a szervezeteknek. Ez nem történt másképpen Magyarországon sem.

Robertino Knjur: Valakinek még mindig megfelel, hogy Szerbiában káosz uralkodjon, és még jobban megszedhesse magát. Van még egy sor törvény, amit nem szavaztak meg, ezekkel rendet lehetne teremteni, és felelősségre vonni a még most is aktívan rabló politikusokat. Olyan helyzetben vagyunk, hogy tönkrement cégek igazgatói most roppant gazdagok. Ha nem létezne a hágai bíróság, egyetlen embert sem sikerült volna felelősségre vonni. A hazai bíróság teljesen le van bénulva. A jelenlegi kormány nem mutatott elég politikai akaratot, hogy ezeket a problémákat megoldja.

Diósi Viola: Dobó Laci tartozik nekünk még az aktuális politikai helyzetjelentéssel; a most időszerű politikai kérdések sokunkat érdekelnek.

Dobó László: Megpróbálok tényszerű lenni. Mindannyian tudjátok, hogy az ellenzéki párt parlamenti képviselője vagyok. Véleményem, melyet most megpróbálok veletek megosztani, ellenzéki álláspont. Ami a mostani választásokon történt, az szerintem 10-15 év múlva történelemkönyvekben fog szerepelni. Sem a közvélemény-kutatók, sem a közhangulat nem ezt a választási eredményt vetítette előre. Tudni kell azt, hogy másfél százalékkal maradt el a listás szavazás, és durván három százalék különbség van az MSZP és a Fidesz között. A Fidesz, habár több képviselőt ad a parlamentnek, mégsem kormányoz, mivel Magyarországon létezik egy ún. ötszázalékos küszöb, ennek a lényege az, hogy aki a választásokon 5 százalék alatt teljesít, az nem jut be a parlamentbe, s annak a szavazatai elvesznek, aki pedig bejut a parlamentbe, annak a szavazati felértékelődnek. Magyarországon az a helyzet állt elő, hogy a MIÉP-nek (egy radikálisabb jobboldali párt) kb. 33 ezer szavazattal volt kevesebb érvényes szavazata, mint az ötszázalékos küszöb, az SZDSZ-nek pedig (egy baloldali liberálisabb párt) kb. 40 ezer szavazattal volt több, mint a parlamenti küszöb. Most tehát az MSZP–SZDSZ kormánykoalíciónak 10 képviselővel van több, mint a jobboldalnak. Nem szeretnék azzal foglalkozni, hogy a választások alatt miket tapasztaltunk – erre értettem azt, hogy a történelemkönyvek majd 10-15 év múlva taglalják. Megmondom őszintén: azok az eljárások, amelyeket akkor tapasztaltunk a baloldal részéről, a mi fejünkben

meg sem fordult. Azért voltunk ennyire felkészületlenek, mi jobboldali politikusok, mert nem hittük el, hogy ilyesmiket jogállamban meg lehet tenni. Egy példát mondok, hogy nagyjából értsétek, miről van szó. Tudni kell hozzá, hogy Magyarországon választókörzetek vannak, ezek nagyobb egységek, általában 30-40 ezer ember tartozik egy választókörzetbe, melyek aztán szavazókörökre vannak bontva; ezek kisebb egységek a választókörzeten belül. Vannak bizonyos listák, amelyeken a szavazók szerepelnek szavazó körönként. A szavazó állampolgár mikor bemegy a választó fülkébe, akkor az ott jelenlévő ember, aki felügyeli a választás tisztaságát, lepecsételi és nyugtázza, hogy már választott. Ezek a listák Magyarországon nyilvánosak, azaz bárki megveheti, nem csak politikai pártok. Ezt tették a baloldalon is, és eddig semmi gond nem lenne. Hanem amikor bementek az emberek szavazni, a baloldal delegáltjai értesítették a pártházat, hogy hányas ember szavazott, és azt kihúzták. Mikor elmúlt kb. dél, azokat, akik még nem szavaztak, felhívta a baloldal és elvitte őket szavazni. Ilyen és ehhez hasonló dolgok történtek, melyek a törvényesség határán mozognak. A Fidesz és az MDF is elismerte a választások végeredményét, nem akart felülvizsgálatot kezdeményezni. Nem akarja a magyar országgyűlés összetételét megváltoztatni, csak annyit kér, hogy 90 nap után a szavazatokat ne semmisítsék meg, hanem maradjanak azok továbbra is a belügyminisztérium birtokában, hogy majd később újraszámlálják. Ha nem történt csalás, akkor ugyanaz lesz az eredmény, mint most, ha pedig csalás történt… Az utóbbi időben az emberek sokkal érzékenyebbek a politikai történésekre, és ha csak pár képviselőn múlik, hogy melyik párt kormányoz az elkövetkező négy évben, akkor létrejöhetnek – és létre is jöttek – kisebb csoportok, melyek különböző stratégiai pontokat megszállva tüntetnek. Ez történt a közelmúltban pl. az Erzsébet-hídon. A tüntetők egy része nem törvényszerűen demonstrál, és ezt nem lehet megengedni a fővárosban, a Fidesz ezért el is zárkózott ezektől a tüntetésektől. A szavazások végeredményét nem ilyenkor kell, és nem is lehet megváltoztatni, csak tudomásul kell venni. A Fidelitas is kezdeményezett bejelentett tüntetéseket, de más ügy, a miniszterelnök úr miatt: Medgyessy Péter 1978 és 1982 között a magyar politi-

kai titkosrendőrség tagja volt, D-209 ügynök, a pénzügyminisztériumban dolgozott, és valószínű korábban is kapcsolatban állt a titkosrendőrséggel. Amikor az ezzel kapcsolatos cikk napvilágot látott, másnap a parlamenti ülésen a miniszterelnök úr azt mondta, hogy ő nem volt ügynök, és ami a Magyar Nemzet hasábjain megjelent, az nem igaz. Egy nap múlva tovább fokozódott a helyzet. Az SZDSZ – melynek támogatása nélkül nincs többségben a baloldal – a frakciógyűlésén bizalmatlanságot szavazott a kormányfővel szemben. Pár óráig olyan helyzet állt fenn, hogy bár van kormány, nincs többsége a parlamentben. Másnap azonban a miniszterelnök a napirendi pontok előtt felállt, és azt mondta: valóban szigorúan titkos kémelhárító voltam, és tulajdonképp Magyarországot védtem, mert abban az időben kapcsolódott Magyarország a Világbankhoz, és a KGB-kémeket próbálta elhárítani. Szép kis história, úgy is hívhatnánk, hogy a hetvenes évek James Bondja, aki egymaga küzdött a KGB ellen. Akkoriban több tízezres létszámú szovjet katonai felügyelet alatt állt Magyarország, és az egész titkosrendőrséget a KGB felügyelte. Aznap az SZDSZ szintén frakcióülést tartott, melyen már bizalmat szavaztak a miniszterelnöknek.

Pokorni édesapját 1953-ban ítélték el államellenes szervezkedés miatt. Koncepciós ítélet volt, és 12 év börtönbüntetést szabtak ki rá. Három év után megkérdezték tőle, hogy kívánja-e letölteni a maradék kilenc évet, vagy hajlandó ügynöki munkára: bizonyos időközönként munkatársakról, barátokról jelentéseket írni. (Durva becslések szerint Magyarországon mintegy tízezer embert érint a 3/3-as ügynöki múlt.) És akkor Pokorni János, Pokorni Zoltán édesapja elvállalta. Ez most a sajtóban nyilvánosságot kapott, és ezt Pokorni Zoltán, nagy valószínűséggel, lelkileg nem tudta elviselni. Én úgy gondolom, hogy egy fiú semmiképp sem lehet felelős az édesapja tetteiért, maga miatt nem kellett volna lemondania, de lelkileg nem tudta elviselni, hogy mindaz, ami ellen eddig harcolt és küzdött, az ő családjában szintén jelen van. El kell most nekünk is döntenünk Pesten, hogyan tovább ebben a dologban. A küzdelemben, amit azért a magunk módszereivel folytatunk – hasonlóan, mint amit az előbb Robertino mondott –, most mi is egyfajta léket kapunk a csatahajón, és

el kell döntenünk, hogy kievezünk-e a legközelebbi szigetre kijavítani, vagy próbáljunk meg tovább küzdeni más feltételek mellett. Magyarországon most ez a helyzet. Azt még el kell mondjam, hogy felállt egy vizsgálóbizottság, ennek az a feladata többek közt, hogy Medgyessy Péter múltját kivizsgálja. Szerintem nem fognak találni semmit, el fognak tűnni azok az iratok – de azért az is jelenteni fog valamit, ha nincsenek ilyen iratok. Hiszen Medgyessy Péter azt már bevallotta, hogy négy évig valóban szigorúan titkos rendőrfőhadnagy volt. Van még egy nagyon érdekes vizsgálóbizottság, törvényi kezdeményezés: az SZDSZ javasolta, hogy 1990-től kezdve az összes politikai közérdekű személyiség múltját hozzák nyilvánosságra. Aki 1990 óta valamilyen szinten a magyar politikai közéletben nyilvánosságot vállalt (pl. az azóta elhunyt Antall József, Magyarország első miniszterelnöke is), azzal kapcsolatban az összes fellelhető titkos iratot, okmányt a nyilvánosság elé tárják. Amiből szerintem Magyarországon óriási politikai botrány lesz. Azóta volt négy parlamenti időszak, most van folyamatban a negyedik, és szerintem a négy parlament képviselőinek jelentős része érintett, kivéve, mondjuk, a Fidelitas tagjait, akik már az életkorukból fakadóan sem fejthettek ki semmilyen titkosszolgálati tevékenységet, hiszen 1990-ben 14-15 évesek voltak; ezért is hárul nagy felelősség és munka a fiatal nemzedék tagjaira. Ők nem érintettek semmilyen szinten ezekkel a múltbeli tényekkel. Még egy fontos dolgot szeretnék elmondani. Miért lett ebből Magyarországon ekkora ügy? Mert Magyarország, mint Jugoszlávia, csak mi már egy kicsit előrébb tartunk, az Európai Unióhoz szeretne csatlakozni. Bizonyára mindannyian tudjátok, hogy a csatlakozásnak vannak bizonyos szakaszai és fejezetei. Ezek a fejezetek különböző területeket tartalmaznak, ahol az európai illetve a magyar jogrendszert össze kell hangolni, és meg határozni, hogy a magyarországi hiányosságokat mikorra, milyen szinten fejlesztik az európai szövetség kívánt szintjéhez. Ezek a fejezetek egyébként nagy pénzekről szólnak, pl. a mezőgazdasági fejezetnél arról, hogy Magyarország hány évig nem engedi a külföldieknek, hogy földet vásárolhassanak Magyarországon. Egy-egy ilyen tárgyalási folyamat éles, hosszú küzdelem az európai szövetség és a magyar kormány tárgyaló

felei között. Amikor Medgyessy Péter az ügynöki munkát ellátta, mint mondtam is, a KGB ezt minden szempontból ellenőrizte és felügyelte, hiszen akkor a Szovjetunió a hidegháborúnak illetve a fegyverkezésnek köszönhetően anyagi csőd szélén ált. Hasonlóan álltak, Jugoszlávia kivételével, a keleti tömb többi tagállamai, az NDK, Csehszlovákia, Lengyelország és Románia is. Magyarország volt a legesélyesebb, hogy csatlakozzon a Világbankhoz, ami meg is történt. Egy-két év múlva a világbanki kölcsönök jelentős része átkerült a keleti tömb többi tagállamába, illetve az akkori Szovjetunióba. A Szovjetuniónak tehát érdeke fűződött ahhoz, hogy tőkét kapjon a túléléshez, hogy Magyarország a keleti tömb tagállamként csatlakozzon a Világbankhoz. Ezért nem igaz, hogy Medgyessy Péternek a KGB ellen kellett küzdenie, sőt nagyon valószínű, hogy a KGB utódaként az orosz titkosszolgálati szervek magyarokkal rendelkezhetnek. Ha ezt a két dolgot, a mait meg a régebbit összerakjuk, ha valóban vannak ilyen okmányok – márpedig nemzetbiztonsági szakértők szerint vannak –, akkor képzeljük el azt a folyamatot, hogy Magyarország illetve a magyar kormányfő, Medgyessy Péter próbál egyezkedni az európai szövetség megfelelő tárgyaló küldöttségével. Közben Oroszországnak – amely ugye, a közeljövőben biztos nem lesz tagja sem a NATO-nak, de még csak az európai szövetségnek sem, illetve még a közelében sincs –, különböző okmányok vannak birtokában a magyar kormányfő múltjával kapcsolatban. Ezt nevezhetik leginkább zsarolási álláspontnak. Márpedig úgy gondolom, hogy Magyarország nem engedheti meg magának, hogy a legfontosabb kérdésben, az Európai Unióhoz való csatlakozásban – azért, mert a magyar kormányfő zsarolható – zsarolásnak tegye ki nemcsak a mi lehetőségeinket, hanem a jövő nemzedék lehetőségeit is. Ezért küzdünk az ellen, hogy Medgyessy Péter kormányfő maradjon – így, záró momentumként.

Egy jelenlevő: Mi történik abban az esetben, ha az önkormányzati választásokon a Fidesz nagy többséggel nyer? Akkor esetleg valami nagy fordulópont lehet a magyar politikában?

Dobó László: Szerintem a Fidesz nem fog túl nagy többséggel nyerni, ezt kizártnak tartom. Nem fog látványos többséget szerezni az önkormányzatokban. De még ha úgy is lenne, véle-

ményem szerint akkor se történne a parlamentben semmi különös, csak több pénz maradna a főváros fejlesztésére. Tehát a vidék kevesebb pénzt kapna, mint ellenzéki önkormányzati városok. De én úgy gondolom, hogy a mostani hatalom illetve a köréjük csoportosuló gazdasági körök sok tagjának többek között életkoruk miatt – és a velük szoros kapcsolatban álló emberek életkora miatt is – talán ez az utolsó esélye, hogy ezt a négy évet hatalomban töltse el. Magyarán, az MSZP eléggé elöregedő párt, nagyon sok idős nyugdíjas a tagja, és nagyon sok olyan országgyűlési képviselője van, akik szerintem életkoruk, betegségük stb. miatt a négy évet nem fogják kitölteni, és már nem fogják megélni a 2006-os választásokat. Ezeknek az embereknek utoljára most van lehetőségük, hogy a hatalomból részesüljenek, illetve következményeit maguk mögött tudhassák. Ez egy óriási érv – lehet, hogy ez megmosolyogtathat valakit –, de sajnos, ez realitás. Ez olyan erő, ami már most megmutatta a Medgyessy botránnyal kapcsolatban, hogy össze tudja kapcsolni ezeket az embereket, hiába van köztük belső harc. Hogy belső harc van köztük, onnan lehet tudni, hogy a parlament folyosóján síránkoznak, panaszkodnak: hogy eshetett meg ez, meg milyen szégyen, de amikor szavazni kell, akkor nem ezt a szellemet képviselik.

Egy jelenlevő: Ahhoz, hogy itt rendszerváltásról beszéljünk, először az emberek fejében kell végbemennie egy csendes forradalomnak… Személy szerint én nem érzékelem ezt a változást. Lehet, hogy néhány ember esetében megtörtént, de nagyon kevesen vagyunk hozzá. Te ezt hogy látod?

Robertino Knjur: Én úgy látom, hogy a következő választásokon a jobboldali nacionalista pártok kapnak többségi szavazatot. Itt elsősorban Koštunica pártjára gondolok. Ez a realitás, és azt hiszem, hogy nekünk át kell minősítenünk Koštunicát is. Szóval írjuk át Đinđićet, át kell írni Koštunicát is. De azt is tekintetbe kell venni, hogy a Nyugat többé nem számít se Koštunicára, se Đinđićre, ha a szövetségi vagy szerbiai kormány szemtelen módon kihasználja a rendőrségi és katonasági titkosszolgálatokat. – Nagyon kevesen vagyunk, sok fiatal elhagyta az országot, de mi azért vagyunk itt, hogy javítsunk a

helyzeten. Próbáljunk meg valamiféle biztonságot kiépíteni, hogy visszajöjjenek. Szabadkai barátaim Szegeden dolgoznak, egyik barátom például ötszáz eurót keres havonta. Azt mondja, visszajönne Szabadkára, ha háromszázötven eurót kereshetne. Nem kell neki több, de ennyi legalább, és valami biztonság, amikor hazajön. Sajnos itthon nincs biztonság. Nem tudom, hogyan élitek át a mostani rendőrséget, de engem már többször megállítottak, és nagyon brutálisak továbbra is. Az embert leállítják az utcán, mert nem vár a közlekedési lámpánál, vagy mert papucsban kerékpározik. A kerékpárosokat megbüntetik, de a legnagyobb maffiózók, tolvajok szabadon sétálnak, üzletelnek, „dolgoznak". Az éjjel Bajmokon jártam, a bajmokiak kikezdték azt a Lukast, aki a Lukas Internacional szeszgyár mérgezőanyagával – mely a csatornán át a topolyai tóba kerül – folyamatosan súlyos környezeti ártalmakat, hal- és növénypusztulást okoz. Munkájához hiányzik egy sor engedély, gyártja az alkoholt… Minden bizonyíték megvan, hogy börtönbe kerüljön, de a rendszer nem működik[1]. Szóval egy ilyen ember dolgozhat, de én nem kerékpározhatok papucsban. Így nem lehet kiépíteni egy társadalmat. Ha tenni akarunk valamit, akkor kezdjük a legnagyobb halommal. Mi az Ellenállásban belekezdtünk, de hiába: nem működik a jogrendszer, és nem működik a rendőrség ott, ahol kell. A rendőrségen azt mondták, hogy a változások szellemében megreformálják a rendőrséget. Hát a szabadkai rendőrparancsnok, aki a fiatalok letartóztatásában, Szerbiában rekordot állított fel – s lehet, hogy világrekordot akar elérni –, Belgrádban még magasabb beosztásba került, és magával vitt még 4-5 embert, akik most föntvannak a legmagasabb rendőri struktúrákban. Ilyen emberek kezdték megreformálni a rendőrséget… Ez nem a rendőrség megreformálása. Nem bocsátottak el rendőröket, akik feketéztek, korruptak, három házat szedtek össze. Nem tudom, mit kell még, hogy soroljak… A polgárokat, akik a Milošević-rendszer ellen szavaztak, alaposan megbüntetik. Beadtuk a dokumentációt a becskereki Dijamant étolajgyár privatizációjában tapasztalt visszaélésekkel kapcso-

1 A topolyai községi ügyész 2002 decemberében tett bűnvádi feljelentést.

latban. A szabadkai Pionir csokoládégyár privatizációjával kapcsolatban is vannak bizonyítékok – a Vajdasági Bank akkori igazgatója ellen is van egy csomó bizonyító dokumentum –, hogy a Milošević-rendszerben ezek az emberek loptak, csaltak. Amikor megvették a gyárakat, pl. az étolajgyárat, olyan polgárokat is beszámítottak, akik elhunytak még mielőtt a gyár részvénytársasággá alakult volna. Minderről megdönthetetlen bizonyítékaink vannak. Olyan tiszta bűnügy, olyan tiszta lopás, hogy tisztább már nem is lehet, és az ügyészségen semmi sem történik. Még csak el sem kezdték a pereket. Ezért vagyok elégedetlen. Nem mondom, hogy egyáltalán semmi sem működik. Van a kormánynak egy része, például az, amelyet a G17-es szakemberek vezetik; de a politikusok fékezik őket. És mit jelent az, hogy szakember? Ha csatlakozom G17-hez, már szakember vagyok? Hát nem. Engemet is hívtak a G17-be, hogy menjek át. Az feleltem: én úgy tudom, oda tapasztalt embereket vesznek be, akik 20-30 éve dolgoznak a szakmában. Én pedig csak most kezdtem a szakmám. Azt mondják: nem úgy van, te ismered a forradalmat. Hát én remélem, hogy több forradalom nem lesz ebben az országban, én nem akarok többet kivonulni az utcára, nem akarok többet éjszakánként öklöket festeni, plakátot ragasztani. Normális országban akarok élni. De erre a normális országra valószínűleg még várni kell. Igaz, még kevesen vagyunk aktívak, a passzív fiatal viszont nagyon sok. Az a kérdés, hogyan lehet ezeket a passzív fiatalokat mozgósítani. Vagy mozgósítjuk őket, vagy egyszerűen rosszul fogunk járni.

Major Gyöngyi: Az én szívügyem az oktatásügy, és azt hiszem, hogy minden kérdésben valahol igenis benne van. Ugyanazok maradtak a tanárok, akik korábban. 1992-ben, amikor bevezették a szankciókat, és amikor diáktüntetések voltak, a közgázon felálltak a tanárok, s azt mondták: nem baj, hogy izoláltak bennünket, fennmaradunk. És most is ugyanazok a tanárok tanítanak, akik ezt mondták. Akkor mit várhatunk, milyen szakembereket, közgazdászokat? Most a felzárkózáshoz közgazdászok kellenek; kellenek orvosok is persze, ez is rendben van, de valahol a közgazdaság az alapja. A politika teremt egy keretet, de annak a tartalmát a közgazdászoknak kell, hogy megadják, és ilyen

tanárokkal… ez abszurdum. És szerintem ez sokkal fájóbb pont a társadalomban, mint az, hogy most kik vannak a kormányban, mert őket előbb-utóbb el lehet onnan távolítani, ha nem jól végzik a dolgukat. De megint csak marad a szakember. Rendben van, tudom, nagyon sokan elmentek, de hozzuk őket vissza, ezektől pedig tisztítsuk meg az egyetemeket.

Robertino Knjur: Szabadkán mindenütt szinte ugyanazok az igazgatók maradtak. Akiket annak idején a Szocialista Párt helyezett az igazgatói székbe, azok többsége még ma is ott ül. Ezek a tanügyi intézmények nem függetlenek, tehát nem tudnak változni. És nagyon sok tanár annak idején a Milošević-rendszer híve volt. Sokat beszélgettem az oktatásügyi minisztérium munkatársaival, és gyakran kérdezték, hogy én mit csinálnék a közgazdasági egyetemmel, mely gyártotta a szocialistákat, és még mindig azt teszi. Azt mondják, hogy akár be lehetne zárni az egyetemet, mert a tanárok 80 százaléka szocialista volt. Én is ezt mondtam, de mégsem lehet. Nincsenek helyettük mások. Én olyan közgazdasági egyetemet szeretnék, ahol Labus vagy Dinkić, vagy a hozzájuk hasonló tanárok tanítanának, de attól tartok, hogy még csak be sem fogadná őket az egyetem. A szabadkait, őszintén mondom, fel kellene gyújtani, hogy elégjen a kommunizmus. Ezen a közgazdasági egyetemen olyan tanárok tanítanak például bankrendszert, akik bankigazgatóként tönkretették a bankot. Ők tanítanak bennünket, hogy hogyan működik egy bankrendszer! És egy ilyen társadalommal akarunk Európába menni...

Dobó László: Nálunk az történt, hogy új oktatógárda jött, 60 százalékban, amelyik 90 után kapta tanári kinevezését.

Robertino Knjur: Hogy megoldjuk ezeket a problémákat, ahhoz politikai akaratra van szükség. Én ezt nem látom. Azt akarom, hogy a fiatalok használják a politikát, ne pedig a politika a fiatalokat.

A magyar média és a határon túli magyarság

Beszélgetés vajdasági és határon túli médiumok képviselőivel

Bodzsoni István (háttal), Dudás Károly, Kókai Péter, Dévavári Zoltán, Pekár István, Molnár Pál

Résztvevők: Bodzsoni István, a Duna Televízió határon túli műsorainak felelős szerkesztője, ***Dudás Károly,*** a Hét Nap főszerkesztője, ***Kókai Péter,*** a Magyar Szó munkatársa[1], ***Pekár István,*** a Duna Televízió elnöke, ***Molnár Pál***, a Heti Válasz főmunkatársa.

A beszélgetést ***Dévavári D. Zoltán,*** a Hét Nap újságírója vezette.

Dévavári D. Zoltán: Pekár István úrtól kérdezem először: hogyan látja az elmúlt néhány esztendőt, a Duna Televízió múltját, jelenét és jövőjét?

Pekár István: Mindenekelőtt köszönöm a meghívást. Mielőtt a kérdésre válaszolnék, tekintsünk vissza egy kicsit a rendszervál-

1 Ma már felelős szerkesztője.

tás előtti időszakra. Akkor is volt egyfajta viszony a hazai sajtó és a határon túli magyarság között. Aki koránál fogva még emlékezhet rá, az tudja, hogy nagyon sok napilap, folyóirat, szaklap jelentős része a határon túli magyar megrendelőkhöz jutott. Roppant jó áron kapták, kb. fél vagy harmad áron Erdélyben, Szlovákiában, és azt hiszem itt, a Vajdaságban is. Ezekre a lapokra és az akkori elektronikus médiára is jellemző volt, hogy a határon túli magyarok jelentős részéhez eljuthatott, viszont nem vett tudomást a határon túli honfitársakról. Mintha nem is lettek volna. Ez egészen a rendszerváltozás előtti egy-két évig így ment. Emlékszem, `78-ban, a *Magyar Nemzetben* megjelent *Illyés Gyula* ma már roppant szelídnek tűnő cikke a határon túli magyarok érdekében; ez kb. egy évig felkavarta a magyar közéletet. Mindenki belekötött, minden baloldali tollnok és író, egészen jó nevű írók is elítélték, mondván, miért élezi ki a helyzetet. A rendszerváltozás előtt, `87 körül jelentek meg az első bíráló írások, majd `88-ban felerősödtek, elsősorban Ceauşescu Romániájában történt falurombolás miatt és egyéb ügyekben. Volt bátrabb lap, illetve a televízió *Panoráma* műsora – bizonyára többen láttátok és emlékeztek rá. Aztán megtörtént a rendszerváltás. Akkor nyíltak a kapuk, de a minőségi változást a Duna Televízió jelentette. Pontosan tíz évvel ezelőtt, így nyár közepén volt Budapesten a *Magyarok III. Világtalálkozója,* és ott született egy határozat. Utólag megtudtam, *Csoóri Sándor* mesélte, hogy az utolsó napokban hihetetlen hevenyészettel pár óra alatt dolgozták ki azt a határozati javaslatot, hogy a magyarságnak legyen olyan televíziója, amelyik elsősorban a határon túl élő honfitársainknak készíti műsorát. 1992. december 24-én indult a Duna Televízió adása. Az első hetekben rövid műsoridővel csak filmeket adtak. Csak `93 nyarán indult a híradó. Erős ellenérzést váltott ki a Duna TV működése a liberális politikai körökben, állandóan meg akarták szüntetni; ugyanis tudnotok kell, hogy a Duna TV-t nem egy hat párti konszenzus hozta létre, hanem az Antall-kormány indította el egy ún. kormányhatározattal, és ha jól emlékszem, 2 milliárd forintot szavazott meg rá, ami akkor roppant nagy pénz volt, mai viszonylatban kb. 20 milliárdnak felel meg. Az ellenzők azt mondták, ekkora pénzt egy kormányhatározattal nem lehet juttatni senkinek, és

Damoklész kardjaként évekig felettünk lebegett a megszűnés veszélye. 1996. január 1-jén készült el Magyarországon a médiatörvény, ez rögzítette, hogy a Duna Televízió egyenrangú a Magyar Televízióval és közszolgálatinak tekinthető, és meghatározta, milyen bevételi forrásokból kell működtetni. Az alapító okiratban, amely `92-ben elindította a Duna TV-t, megfogalmazták a fő feladatokat. Elsődleges feladata az anyanyelvápolás, a második egy tárgyilagos, mértéktartó hírszolgáltatás a magyarság egészének életéről. A harmadik a magyarság egyetemes kultúrkincsének bemutatása és közvetítése. Tehát egy pozitív magyarságkép kialakítása, nem egy kritikus hangvételű televízió, hanem egy olyan pozitív beállítottságú tévé működtetése, amely alkalmas arra, hogy a világban szétszóródott magyarokban az együvé tartozás érzését erősítse. És tulajdonképpen ez a legfontosabb. Magyarországon gyakran szóvá teszik, hogy a Duna Televízió időnként nem elég kritikus bizonyos dolgokkal szemben. Mi ezt tudatosan vállaljuk és nem gyávaságból; az ember azzal tud azonosulni, és ahhoz tud pozitívan viszonyulni, amire feltekint, amire büszke lehet, és ilyen szempontból nekünk fontos, hogy nem a jó között keressük a rosszat, hanem inkább a rossz között a jót. Elmondhatjuk, hogy Magyarország az egykori keleti blokk országai közül még egy szerencsésebb pályára került, és egy emelkedő nemzetről, emelkedő országról van szó. Ennek ellenére `92 óta voltak súlyos gazdasági, politikai válságok vannak, ezeket úgy próbáltuk kezelni, hogy lehetőleg tárgyilagos képet mutatva, a jót felerősítve tájékoztattunk. Nagyon fontos és sajátos helyzete van a Duna TV-nek. Nagyon sok olyan magyar él Európában, szórványban, akiknek úgyszólván semmilyen szerves kapcsolatuk sincs az anyaországgal. Valamikor Nyugat-Európába emigráltak és szétszóródtak. Többszázezer magyar él Norvégiától Olaszországig, Izraelben kb. negyedmillió magyar anyanyelvű zsidó él, akik közül 70-80 ezer soha nem tanult meg héberül, és egész nap a Duna Televízión csüngnek.

Az elmúlt évtizedben az előbb említett feladatokat, ha nem is maradéktalanul, de elég jó színvonalon teljesítettük. Ennek ellenére folyamatos gondjaink vannak: kb. harmadannyi pénzből kell gazdálkodnunk, mint a kereskedelmi tévéknek vagy a konkurens

közszolgálati televíziónak, viszont a napi műsoridőnk annyi, mint az övéké. Ez folyamatos gazdasági vesszőfutásra késztet bennünket, és ez valahol jövőnket is meghatározza. A Duna TV ugyanis befutott egy pályát, ezzel elégedettek is vagyunk, de összességében ez nem elég a XXI. században arra, hogy kielégítse a magyar nemzet tévés igényeit. Nagyon fontos lenne a Kárpát-medencei hírhálózat végleges kiépítése. A Duna TV tíz éve foglalkozik ezzel, több mint száz kollégánk van a Kárpát-medencében (akik ez idő alatt valamilyen keresethez is jutottak a Duna Televízióból), de sokkal tudatosabb és hatékonyabb rendszert kellene működtetnünk. A múlt évben az Illyés Közalapítvány félmilliárd forintot szánt kialakítására, de nincs még kész. Elsősorban Erdélyre koncentrált. A Vajdaságban még nem működik igazán, nagyon fontos lenne, hogy a közeljövőben ez a hírhálózat itt is kiépüljön. Mivel a Vajdaságban egy viszonylag kis területen élnek a magyarok, egy nagyon jó és hatásos hálózat kialakítására van lehetőség: egy szabadkai és egy újvidéki stúdióval és 7-8 tudósítói ponttal. Úgy gondolom, hogy ehhez százmillió forintra van szükség. A hírhálózat mellett nagyon fontos lenne, hogy Európán kívül eljussunk a világ valamennyi magyarjához. Észak-Amerikában pl. kb. 2 millió olyan ember él, aki magát magyarnak vagy magyar gyökerűnek vallja. Jellemző, hogy csak 160 ezren beszélik otthon a magyar nyelvet. Ezenkívül Dél-Amerikában 200 ezer, Ausztráliában 60 ezer, és Dél-Afrikában mintegy 10 ezer magyar és magyar származású él. A következő szerepünk tehát az lenne, hogy a Duna a magyar nemzet világtévéje tudjon lenni, ami az Internet és műholdak segítségével megvalósítható.

Enciklopédikus jelleggel szeretnénk megörökíteni a történelmi Magyarország területén lévő kulturális örökségünket, szellemi hagyományainkat, tehát nem úgy, hogy csak belekapunk valamibe, hanem mint amilyen például az 1910-es években *Borovszky Samu* magyar vármegyék sorozata volt (amelyből elkészült 22 vármegye, de nem lett teljes). Ugyanígy televíziós eszközökkel feldolgozunk minden kulturális értéket *Árva vármegyétől Torontálig* és *Vastól Brassóig.* Ez kb. 5-6 éves munkát jelent milliárdos befektetéssel. Egy egységes kazettarendszerre, DVD-re másolva, olyan anyag készülne, ami évszázadokon keresztül megma-

radhatna, mint forrás, és azért lenne fontos az enciklopédikus jelleg, hogy ne maradjon ki belőle semmi. Olyan jelentős területek vannak a Kárpát-medencében, amelyek a történelmi Magyarország részei voltak, de ahol már egyáltalán nem él magyar, viszont még vannak magyar emlékek, iskolák, kastélyok, némelyek már romokban, pusztulnak fizikai mivoltukban, vagy a többségi nemzet a saját történetírása szerint kisajátítja őket, és magyar jellege eltűnik. Tulajdonképpen mindegy, mi módon pusztul el, mindkettő káros ránk nézve.

Még egy programot említenék, ez pedig a „Duna, mint a tudás televíziója" az oktatásban való részvétel, ez viszonylag ritkán kerül szóba, pedig talán a legfontosabb. Erdélyi tanárok megállapították, hogy jelentősen javul a magyar diákok szókincse azóta, hogy a Duna TV működik, szívesebben, választékosabban beszélnek, és ez összességében kihat a felnőtt lakosságra is. A magyar nyelvet és irodalmat is nagyon fontos lenne a magyar nemzet szempontjai szerint tanítani, hogy ne a többségi nemzet által írt könyvből tanulják a gyerekek. Ezzel kapcsolatban is sok teendőnk van. Egy tucat műsort kellett indítanunk, hogy ezekkel segítsünk. A pedagógusok ezt a munkánkat értékelték is. Többször előfordult, hogy kb. 10 millió forint értékben juttattunk kazettákat különböző középiskolákba. Megemlíteném még, hogy önbuzgalomból könyvgyűjtő akciókat is szerveztünk, több mint félmillió könyvet juttattunk el különböző iskolák és települések könyvtárainak. A Duna Televízió oktatásban való részvétele szintén fejlesztésre szorul, illetve fejlesztést igényelne. Én reménykedem, hogy ezt az új kormányzat is felvállalja.

Dévavári D. Zoltán: Hogyan lehet megvalósítani, hogy egy televízió révén átfogó, tárgyilagos képet kapjon a néző mindarról, ami a környező országokban a magyar közösségek életében zajlik? Hogyan szervezték meg a tudósítóhálózatot? Mely eseményekre fektettek külön hangsúlyt?

Pekár István: Kihagytam a Duna Televízió hatását a határon túli magyar közösségek politikai életére. Mint kulturális televíziónak Magyarországon viszonylag alacsony a nézettségünk. A Duna TV nem tölti be a politika számára a véleményformálásnak azt a szintjét, amit egészségesnek tartanak, de ez pl. Erdélyben

nincs így. Erdélyben a magyarság számára a Duna az első számú hírforrás, és úgy gondolom, elég fontos a Vajdaságban és a Felvidéken is. Mivel elsősorban a határon túlra sugározzuk a műsorunkat, a politikai közéletbe való bekapcsolódásunk minden országban a legerősebb. Választások, népszámlálások idején felértékelődik szerepünk, pl. Erdély esetében a választások előtt külön egyeztetünk az *RMDSZ* kampányirodájával, hogy mely képviselőket hogyan mutassunk be (lehetőleg legkedvezőbb színben), hiszen itt a kisebbség és a többség nemzeti viszonyáról van szó. Bekapcsolódásunk a választásokba, úgy gondolom, teljesen jogszerű, tisztességes, csak ott van gondunk, ahol a kisebbségen belül politikai csatározások folynak, ezek már sokkal nehezebben kezelhető kérdések. Arra mindig próbálunk ügyelni, hogy lehetőleg tudósítsunk, és ne avatkozzunk bele a politikába, persze időnként előfordulnak kisebb aránytévesztések, de ettől függetlenül a határon túli magyarságot képviselő pártok a Duna Televízióra mindig számíthatnak, és elsősorban ránk számíthatnak, hiszen a kereskedelmi televíziók vagy a *Magyar Televízió* ilyesfajta műsorokat nem sugároz. Ez a mi sajátosságunk. Ezért is lenne fontos, hogy mindenütt fogható legyen a Duna TV, hogy felkerüljön a kábelre is, s amikor fontossá válik szerepünk, akkor ez meglegyen.

Bodzsoni István: Bemutatkozásként azoknak a fiatalabbaknak, akik nem ismernek, csak annyit, hogy 1990-ig az *Újvidéki Televízióban* dolgoztam, tehát elég jól ismerem a Vajdaságot, és jól ismerem az itteni viszonyokat. `93 óta vagyok a Duna TV-ben, és elsősorban a külpolitikai és határon túli műsorokkal foglalkoztam-foglalkozok, és a tudósítóhálózat szervezésével. Tudom, mennyire hiányzik a Vajdaságnak egy önálló magyar televíziós csatorna – ha jól tudom, itt 15-16 szerb nyelvű kereskedelmi csatorna fogható. Erről már többször beszélgettünk, és a Duna Televízió kész rá, hogy valamilyen formában segítse ennek a csatornának a létrehozását. Szerintem a magyar kormány, a magyar állam is segíteni fog ebben, de ennek egyik előfeltétele, hogy megfelelő számú, megfelelő tudású újságíró, szakember legyen a Vajdaságban. Elég sokan elmentünk innen az 1990-es évek elején, de tudomásom szerint elég sokan készülnek erre a szakmá-

ra. Nagyon fontos lenne, hogy Újvidéken és Szabadkán kívül – állítólag hamarosan eldől a szabadkai városi tévé ügye és a szabadkai önkormányzatnak nagyobb befolyása lesz a szabadkai tévére, és ha minden jól megy, akkor talán az Újvidéki Televízió is visszakapja önállóságát – a többi magyar városban is, ahol jórészt magyarok laknak, legyen legalább egy-egy tudósítói stáb. Ebben is segítséget tudunk nyújtani. Ezúton is szeretnélek felkérni benneteket, amennyire lehet és belefér az időtökbe, terjesszétek, hogy szükség van fiatal újságírókra, fiatal szakértőkre, akiket szükség esetén be tudunk kapcsolni a Duna Televízió által indítandó oktatás programjába. Tehát legyen egy egységes tudósítóhálózat, amely ellátná a vajdasági magyarság igényeit is, de egyúttal az anyaország felé való tájékoztatási feladatokat is.

Dévavári D. Zoltán: Aki figyelemmel kíséri a magyarországi médiát, tapasztalhatja, hogy jelentős túlsúlyban van a baloldali média. Ha jól tudom, két évvel ezelőtt a *Heti Világgazdaság* illetve a baloldali erőegyensúly megtörése céljából létrejött egy új sajtóorgánum, a *Heti Válasz.* Mit jelent ma Magyarországon jobboldali újságírónak lenni? Mit jelent ebben az eléggé kiélezett helyzetben a nemzeti értékekért síkra szállni? Mekkora az igény a nemzeti újságírásra, és hogyan látja a jobboldali médiumok esélyeit a *Heti Válasz* főmunkatársa, *Molnár Pál*?

Molnár Pál: Kedves ifjú hölgyeim és uraim, fogalmam sincs, hogy egy jobboldali újságírónak milyen a helyzete, azt viszont tudom, hogy a nemzeti érdekeket védeni a sajtóban mit jelent. A *Heti Válasz* tavaly márciusban alakult, a *Fidesz* hozta létre, az akkori kormány. Érdekes kísérlet, ugyanis a polgári újságírást próbálja meghonosítani Közép-Európában. Valóban, azt mondogatják, hogy vannak bal- meg jobboldali pártok és újságírók; ez egy érdekes kísérlet, hogy vannak polgári újságírók is. Elsősorban baloldali munkatársakat szeretek azzal bosszantani, hogy itt van a baloldal, emitt meg a jobboldal, és közötte és fölötte van a polgári újságírás, ezek vagyunk mi. Egy másik oka, hogy mi polgári újságíróknak valljuk magunkat, ha van egy műsor a tévében, ahol ott szokott ülni négy újságíró, és ők mondják azt magukról, hogy jobboldali újságírók – szóval ez esetben akkor mi vagyunk a polgáriak. Mitől polgári valaki? Arról, hogy mi a polgári érték-

rend, könyveket lehetne írni, de itt röviden azt mondom: polgár többek között az, akinek nem csak jogai, hanem kötelességei is vannak. Gondoljunk csak bele, hogy ha az állatvédők felélénkülnek, akkor előfordulhat, hogy még a tengerimalacoknak meg az orángutánoknak is lesznek jogaik. Kötelességeik azonban csak az embereknek vannak. Jelen pillanatban Magyarországon négy parlamenti párt van, és sajnos nem mond igazat, aki azt mondja, hogy nincs szélsőséges párt a magyar törvényhozásban. Sajnos egy szélsőséges párt becsusszant a parlamentbe, és ez a párt állandóan csak a jogokat hangsúlyozza. Egy olyan politikai párt, amely csak a jogokat hangsúlyozza, az embereket az orángután szintjére akarja süllyeszteni. A mai belső-magyarországi alkotmány szerint az állampolgároknak négy kötelességük van. Az egyik az adófizetés, a másik a honvédelmi kötelezettség – itt máris felmerül egy olyan téma, amelyet ez a párt megpróbál aláásni: azért harcol, hogy ne kelljen katonai szolgálatot teljesíteni, s ezt, úgy néz ki, hogy mivel most a kormányban vannak, el is fogják érni. A harmadik (és talán a világon egyetlen ország alkotmányában sincs megfogalmazva ez a kötelesség) pedig arra vonatkozik, hogy a felnőtteknek, akiknek gyerekeik vannak, akik a gyerekeknek gondját viselik, kötelességük a gyerekeket taníttatni. Ez azért nagyon fontos Magyarországon, mert igen jelentős számú, többszázezres tömeghez tartozó család a gyerekeket nem járatja iskolába. Ezért foglalták, nagyon bölcsen, alkotmányba 1990-ben az akkori alkotmányhozó atyák, hogy kötelesség, mégpedig alkotmányos kötelesség taníttatni a gyereket. A szélsőséges párt elég sok alkotmányjogászt foglalkoztat, és ezek a jogászok időnként kampányszerűen óriási hisztériát rendeznek, ha valahol alkotmánysértés történik, de még egyszer sem rendeztek hisztériát, hogy több tízezer család megsérti az alkotmányt azzal, hogy a gyerekeiket nem taníttatja. A negyedik, érdekes kötelesség, mindjárt az alkotmány elején van nagyon bonyolultan megfogalmazva, de a dolog lényege, hogy ha Magyarországon valaki vagy egy csoport diktatúrára tör, akkor ezt a törekvést az állampolgárnak joga és egyben kötelessége megakadályozni. Ez azért nagyon lényeges most is, mert vannak ezek az ún. kereskedelmi tévék (amelyeket Magyarországon *Kövér László* nyomán

nagyon sokan „gagyi" televíziónak hívnak), s ezek nagyon keményen befolyásolni tudták a hatalmi viszonyokat, és őket nem választotta meg senki. Lehet, hogy itt sokaknak azzal az alkotmányos jogukkal, kötelességükkel kellene élniük, hogy fellépnek a „gagyi" tévék szellemi környezetszennyezése ellen. Tehát ez a négy kötelesség van a *belső-magyarországi* alkotmányban. Hogy miért mondom azt, hogy *Belső-Magyarország?* Mert a *Heti Válasz* filozófiája szerint egy Magyarország van, ennek területe pedig a Szent Korona örök tartományainak területére terjed ki, tehát jelen pillanatban is, ha csak jelképesen is, Magyarországon tartózkodunk.

A *Heti Válasz* polgári európai újság, amelynek jelentősége, mondhatom így, sajnos megnövekszik, mert a kormányváltás után vélhetően a közszolgálati televíziókat is, félek, hogy előbbutóbb a Dunát is, eléri az a diktatórikus indulat, amelyet a jelenlegi két kormánypárt eléggé kimutathatóan gyakorol; a *Fidesz–MDF* koalíciós kormány ideje alatt volt azért két közszolgálati televízió: a *Duna* és a *Magyar Televízió.*

Dévavári D. Zoltán: A demokrácia arról szól, hogy kiegyensúlyozott médiafeltételeket teremtsünk, hogy a polgárok, a választók megismerjék mindkét oldal, vagy – teszem hozzá – mindegyik oldal véleményét, és objektív tájékoztatás útján mindenki döntse el, hogy mit tart helyesnek. Magyarországon jelen pillanatban, azt kell, hogy mondjam, és szerintem ebben többen egyetértünk, ez nincs így, mert az egyik oldal túlsúlyba került. Mit lehet tenni azért, hogy ez megváltozzon? Nem azért, hogy a másik oldal javára billenjen a mérleg, hanem hogy egyensúlyba kerüljön. Milyen módszerek, eszközök, illetve lehetőségek vannak, hogy az objektív tájékoztatás létrejöjjön?

Molnár Pál: Érdekes kísérlet, amit *Orbán Viktor* elkezdett, hogy polgári köröket alakít – ez nagyon jól mutatja, hogy milyen mélyre süllyedtünk. A 12 évi demokrácia után ott tartunk, ahol elkezdtük a 80-as évek végén, hogy van egy óriási ízlésdiktatúra, amit a külföldi érdekeltségű sajtómonopólium gyakorol, és itt terror alatt tartja a társadalmat, de különösen annak a polgári értékrendű részét, és valamiféle illegális szervezkedést kell a volt kormányfőnek elkezdenie. A helyzet mégsem reménytelen. Itt van ez

az SMS forradalom, s e héten lezajlott a budapesti polgári engedetlenségi mozgalom, amelyet egyébként a kereskedelmi csatornák törvénytelen demonstrációnak neveznek, amelyen a dühöngők vettek részt. Az SMS forradalomnak köszönhetően szerveződött meg ilyen jól. De itt van még az Internet is. A *Heti Válasz* is megtalálható a világhálón, és ez egyfajta második nyilvánosságot tesz lehetővé a polgári európai értékrendű emberek számára. Nem véletlen, hogy alighogy az önmagát baloldalinak nevező két párt hatalomra jutott, azonnal megdrágították az Internetet.

Dévavári D. Zoltán: Kerekasztal-beszélgetésünkön a délvidéki sajtó képviselői is jelen vannak. A helyzetünk az elmúlt évtizedben drámai volt. Mára valami megmozdult, valami új előtt állunk. Hogyan látjátok a mai helyzetet? Hogyan látja ezt egy napilap, és hogyan egy hetilap? Mely irányvonalakra kell figyelnünk, amelyek felé mozdulnunk kell?

Kókai Péter: Először is szakmai értelemben szeretnék határvonalat húzni: nem szeretném a magyarországi sajtóállapotokat a miénkhez hasonlítani, mert külön elemzés témája lehetne az, hogy mennyiben és miért más. Ezenfelül még egy határt szeretnék előzetesen szabni magamnak, ez pedig a napisajtó, és azon belül nálunk a *Magyar Szó.* Ebben érzem magam, mondjuk így, többé-kevésbé illetékesnek. Hogy milyen változásokra lenne szükség? Igen nehéz helyzetben vagyok, mert most a *Magyar Szó* körüli állapotokat kellene röviden és velősen vázolnom, több szempontból is. Először is tudnom kellene határozottan és pontosan szétválasztani a lényegest a lényegtelentől mind abban a cirkuszban, ami most a *Magyar Szó* körül történik. Veszem a bátorságot, és egyáltalán nem bonyolódok bele.

Szervezeti és szerkezeti átalakulás előtt áll most a *Magyar Szó*. Hogyan tudnám egy-két rövid példával szemléltetni azt, hogy mi is a baj a lappal? Pl. ez az *I. Vajdasági Szabadegyetem* és *a Dombos Fest,* amely esemény, rendezvény (nem akarok ilyen jelzőket használni, hogy a világ legfontosabb dolga), de itt valahol a közszolgálatiságnak a szerepe és kérdése merül fel a *Magyar Szóval* kapcsolatban. Közszolgálati újság-e? A válasz: igen, természetesen. Na de kinek a közszolgálati sajtószerve? A válasz megint egyértelmű kellene, hogy legyen: a vajdasági ma-

gyarságé, a vajdasági magyar fiataloké. Mégis, némi túlzással: közelharcot kell vívni, hogy ez az esemény úgy-ahogy bekerüljön a lapba, teret kapjon. Persze, hogy fontos hír, hogy *Pokorni,* a *Fidesz* elnöke lemondott, de tízezer sajtószerv van, ahonnan ezt megtudhatjuk. A *Magyar Szó* a vajdasági magyarság közszolgálati napilapja kellene, hogy legyen! Úgy érzem, ezt a feladatot nem teljesíti maradéktalanul, mert nem igazán látom azt a hierarchiát, nem igazán látom, hogy a vajdasági magyarság eseményei megkapnák azt a fontosságot és teret az újságban, amely járna nekik. Még egy példa: a sport. Én sportújságíróként kezdtem, és évekig sportújságírással foglalkoztam. Szabadka nyilvánvalóan az egyik legfontosabb városunk, de ha visszatekintünk az elmúlt 7-8 évre, akkor azt láthatjuk, hogy a Magyar Szónak nincs Szabadkán sportújságírója. Ami szerintem égbekiáltó szakmai mulasztás, bűn. Szilárd meggyőződésem, hogy szemléletváltásra lenne szükség, mind a Magyar Szóban, mint a Délvidék szinte összes tájékoztatási szervében. Világosan megállapítani a közszolgálatiság mércéit. És legalább ennyire fontos volna egy nemzedékváltás.

Dudás Károly: Kedves barátaim, nagy szeretettel köszöntelek benneteket, és köszönöm, hogy meghívtatok erre a beszélgetésre. Úgy gondolom, hogy most itt tényleg beindult egy nagyon fontos rendezvény. És ha arra gondolunk, hogy mi a dolga az írott és elektronikus sajtónak egyaránt, akkor azt hiszem, *Kókai Péter* a dolgok lényegére tapintott. Most azt kell körüljárnunk, mit tehet a sajtó megmaradásunk szempontjából. Amikor tönkretették a *Szabadkai Népszínházat,* akkor arról beszéltünk, hogy nemcsak egy kulturális intézményt tettek tönkre, hanem tönkretették a délvidéki magyarság egyik kapaszkodóját, megmaradási lehetőségét. Nyilvánvaló, hogy nem véletlenül következett be ez a helyzet; az előző, a Milošević-rezsim mindent megtett, amivel aláásshatta kultúránkat: tudatosan verték szét a színházunkat is. A kisebbségi sajtónak más a dolga, több is, mint a többséginek, a tájékoztatáson túl otthonmaradásra, a magyar nyelvápolására taníthat bennünket.

A sajtót nyilvánvalóan most újra kell indítanunk, nemzedékváltásra van szükség, mert a tájékoztatás most romokban hever.

Próbálkozások vannak. Az *Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanács*ban[2] megvitattuk azt a kérdést is, hogy nem elég magyar nyelvű sajtót felépíteni, hanem magyar szellemiségű sajtóra van szükség a Délvidéken, és ugyanígy magyar szellemiségű iskolákra, egyetemre. Kevesen vagyunk, nagyon sok fiatalra lenne szükség, és én azzal az önző elképzeléssel jöttem ide, hogy a beszélgetésünk után néhányan kedvet kaptok, hogy csatlakozzatok ehhez a borzasztóan nehéz, kínkeserves hivatáshoz, akár tudósítóként, külmunkatársként vagy elkötelezett belső emberként, hiszen óriási szükség van rátok. Mi nem is nagyon beszélünk más médiumokról, de pl. elektronikus média, pl. az *Újvidéki Televízió* még súlyosabb helyzetben van. Azt hiszem, 1991 óta több mint 140 szakember távozott a magyar sajtóból a háború és az erőszakos mozgósítások idején külföldre… legalább két-három szerkesztőség. Sajnos a *Magyar Szó* is szinte hetilappá degradálódott, a hétköznapi számokat – kivételt képez a csütörtöki –, alig pár ezren olvassák, és ez azért van, mert nem tölti be azt a közszolgálati szerepet, amit be kellene töltenie, túlságosan elpolitizálta az oldalait, ahogyan a *Hét Nap* is – hogy magunkról is szóljak. Nincsenek újságíróink, kiöregedtek, elmentek, meghaltak, és a fiatalok mind átmentek Magyarországra. Ha tehát újra akarjuk építeni tájékoztatási szerveinket, akkor a ti korosztályotoknak kell erőteljesen jelen lennie a szerkesztőségekben, és egy új szellemiséget hozni.

Nagyon régóta vitatkozom a *Magyar Szó*sokkal, régi barátaimmal, kollégáimmal a függetlenségről. A délvidéki újságírók egy része nagyra van a függetlenségével, és fennen hangoztatja, hogy milyen nagy dolog az: függetlennek lenni. És nagyon érdekes módon azok, akik ezt hangoztatják, úgy képzelik, hogy függetlennek lenni a délvidéki magyar pártoktól, a délvidéki magyar szervezetektől, de nem lenni független a hatalomtartóktól, legyen szó Koštunicáról vagy Đinđićről. Tehát mindig az volt, hogy a közösség legnagyobb részének támogatását élvező magyar politikai párttól szerettek volna függetlenek lenni. Ez szakmai és etikai kérdés is, hogy vajon lehet-e független az újság és az újságíró

2 2002 decembere óta Magyar Nemzeti Tanács.

azoktól, akik élvezik a délvidéki magyarság óriási többségének a támogatását – magától a nemzeti közösségtől. Nyilvánvaló, hogy nem lehet. Úgy gondolom, hogy minden párttal, szervezettel, amely a Vajdaság szellemi, gazdasági felvirágoztatását tűzte zászlajára, együttműködve lehet csak eredményeket elérni. Ha hazajönnek fiataljaink és az itthoniak is csatlakoznak, akkor nagy megtisztulás lesz majd a sajtóban. Ha e beszélgetés után kettenhárman úgy gondoljátok, hogy ezt a hivatást választjátok, már elértük célunkat.

Dévavári D. Zoltán: Tessék kérdezni.

Papp Attila: Szociológus vagyok, és többek között médiakutatással is foglalkoztam. Néhány kérdésem lenne, az egyik a *Duna Televízió* elnökéhez. Hogy van az, hogy a szellemiség, amit a *Duna TV* sugall, nagyon sokszor talán nincs összhangban a kisebbségi lét mindennapjaival. Egy példa: ha valaki (teljesen mindegy, hol él) a *Duna Televízió*ból akar értesülni a határon túli magyarság életéről, akkor az a kép alakul ki benne, hogy egyfolytában csak templomokba járnak, ünnepelnek, tehát a kisebbségi lét egy ünnepi ruhába burkolt nem tudom micsoda… ezt mint kérdést teszem fel: nem gondolkodtak el még azon, hogy ez a kép nem éppen reális? A *Heti Válasz* munkatársától azt kérdezném, hogy van az, hogy ilyen teljes nyíltsággal lehet azt mondani, hogy bizonyos politikai pártnak a szócsöve? Ez engem eljuttat oda, hogy megkérdezzem: mi az a bizonyos polgári értékrend? A Magyar Szó képviselőjétől pedig azt kérdezem, hogyan lehetne minél több fiatalt bevonni, kiképezni újságírói hivatásra?

Pekár István: Némi arányeltolódás valóban van, és meg kell mondanom, hogy most már lassan két éve, hogy a *Duna Televízió* elnökének választottak. Pályázatomban arra én is kitértem: szeretjük úgy ábrázolni a határon túl élő magyarságot, hogy mondjuk, egy tiszta forrás mellett népviseletben népdalokat énekelnek, holott a hétköznapi élet viaskodásait kellene mutatnunk. A helyzet némiképp javult, de még javításra szorul. Inkább azt mondanám, hogy két dologra összpontosít a *Duna TV*, amikor a határon túliakról tudósít: az egyik a politikai élet, a másik a kulturális. Kulturális eseményekről szóló tudósítások nagy számban vannak, ezért érződik ez hatás. Nagyon fontos lenne, hogy egy

sokkal árnyaltabb képet kapjunk a gazdaságról, a vidékfejlesztésről stb. Ennek egyik oka, hogy a tudósítói körök, amelyek nekünk dolgoznak, általában kulturális vagy politikai beállítottságúak, és más jellegű szakértői körük nem alakult ki. A legtöbb szakszerkesztőségünknél, mint a *Gazdakör,* a *Váltó* és másutt, van egyfajta nyomás a management részéről, hogy ilyen tudósításokat szerezzünk be, néhány tudósítópontnál kialakultak ilyen beállítottságú szerkesztők, de sok helyen nincs még meg. Amikor tehát azt mondjuk, hogy ez a hálózat még ki kell, hogy épüljön, ez azt jelenti, hogy meg kell jelenniük ezeknek a szerkesztőknek, tudósítóknak is, és a Dunában is meg kell lenni azoknak a szerkesztőknek, akik ezeket az anyagokat szervesen be tudják építeni a műsorainkba.

Visszatérve még az előző témához: látnunk kell, hogy a tömegtájékoztatás kereskedelmi része roppant jó üzlet, hatalmas pénzek vannak benne. Magyarországon is 100 milliárdnál nagyobb összeg van a reklámokban. Viszont ettől külön kell választani a közszolgálatot. A közszolgálatban nincs pénz, arra áldozni kell, és erre az anyaországnak kell áldozni, mert nem valószínű például, hogy a Kárpát-medence Magyarországot körülvevő országaiban a többségi nemzet belátható időn belül áldozni fog erre. Kanada vagy Ausztrália igen, de itt nem várható, akkor pedig ezt az anyaországnak kell megtennie. A legfontosabb, hogy kialakuljon egy olyan újságírói kör a határon túli magyar közösségekben, amelyek számban, felkészültségben és megbecsülésben hasonló, mint a magyarországi. Akkor az újságírók nem fognak arra pályázni, hogy Magyarországra jöjjenek, hogy ott próbáljanak szerencsét, mert ezt megtalálják a saját környezetükben.

Molnár Pál: Azt mondtam, hogy a *Heti Választ* a *Fidesz* alapította, azt nem, hogy a szócsöve. Egész pontosan *Orbán Viktor* alapította, az ő kezdeményezésére jött létre. Az történt ugyanis, hogy 1998-ban a *Fidesz* győzelme nagyban köszönhető volt egy akkori *Magyar Nemzet* című újságnak – egyébként én is ott dolgoztam –, és egy évvel később egy nagyon buta, rosszindulatú tanácsadó javaslatára ezt a lapot beolvasztották a *Napi Magyarországba.* Sok újságírót azonnal kirúgtak, és 25 *Magyar Nemzetest* betettek az új lapba. Ott szinte mindennapos megaláztatás-

ban volt részünk, többek között egy 1953-as *Magyar Nemzet* címlapot, mely Sztálin halálát jelentette be, kitűztek, és pirossal aláírták, hogy ez a polgári lap. A 25 újságíróból azóta három maradt ott, ők is nagyon margóra szorítva. Később Orbán belátta, hogy milyen nagy hibát követett el, és ezért létrehozott egy hetilapot, melyet *Elek István* javaslatára *Heti Válasznak* neveztek el.

Az 1998-as *Magyar Nemzet* szellemisége van ebben a lapban: az a *Magyar Nemzet* fóruma volt a baloldali, sőt a szélső baloldali politikusoknak is, s mindegyik büszke volt rá, hogy abban a lapban nyilatkozhatott. Ugyanez áll most a *Heti Válaszra* is. Tehát nem a *Fidesz* szócsöve. Egyébként a *Fidesztől* is kapunk majd minden héten valami bírálatot, mert ott is van több irányzat.

Kókai Péter: Történtek és történnek is lépések az irányba, hogy minél több fiatalt be tudjunk vonni az újságírói munkába, és ilyen szempontból köszönöm is a kérdést, mert így legalább alkalmam van, hogy elmondjam ezeket a lépéseket nektek, fiataloknak. Zentán újságírói iskolát működtetünk, ott középiskolásokkal foglalkozunk. Már két generációt „kineveltünk". Amennyire én tudom, Újvidéken Klemm József és Sándorov Péter akar magasabb szintű újságíró-iskolát létrehozni[3]. Úgy tudom, hogy ezenkívül a Magyar Tanszék is tervbe vette egy ilyen szak beindítását a harmadik évfolyamtól kezdve.

A következő lépés az lenne, ha a Magyar Szó is nagyobb figyelmet, hajlandóságot mutatna a fiatalok irányába. Bízok benne, hogy a kialakuló új vezetés majd így áll a dolgokhoz. Ha most ezeket a lépcsőfokokat mind megjárjuk, és támogató válaszokat találunk is, akkor is van még egy probléma. Az okleveles fiatal, mielőtt elhelyezkedne, megkérdezi: mennyit fizetünk. Ezért a pénzért inkább nem dolgoznak itthon, hanem elmennek külföldre egy tisztességesebb fizetésért, amelyből élni is lehet.

Dévavári D. Zoltán: Van még egy utolsó kérdező, arra kérem, fejtse ki kérdését.

Horváth György: Médiaszociológus vagyok. Az az érzésem, hogy ma sokszor elterelődött a politika felé ez a sajtóbeszélgetés, és ebben az esetben egyértelmű válasz az, hogy a fiatalok

3 Megnyílt, működik.

a Vajdaságban miért is kerülik a sajtót. Azért, mert teljesen átpolitizált. Úgy gondolom, az egyetemen úgy tanítják, hogy a sajtó a negyedik hatalmi ág, ez azt jelenti, hogy a sajtó a politika felé megy, nem pedig a politika felől. Most itt különböző helyzetelemzéseket hallunk, úgy gondolom, a sajtónak nem ez a dolga: egész egyszerűen nem ezért született meg. Abban Dudás Károllyal egyetértek, hogy a kisebbségi sajtónak van egy speciálisabb feladata, de ott is nagyon vigyáznia kell a dolgokra. A vajdasági magyar fiatalok nagy része jól tudja, hogy a vajdasági magyar politikai vezetők között is ugyanúgy, mint a magyar politikai vezetők között is, legyen szó akármelyik oldalról, nagyon sok korrupt, haszonélvező van. A fiatalok éppen ezért kerülik a sajtót, mert az történik, hogy a vajdasági magyar sajtó nem – általában a határon túli magyar sajtó sem – ír a saját politikai vezetőik zavaros ügyeiről. Éppen annak a szlogennek a jegyében, hogy mi egy kis közösség vagyunk, megmaradás stb. Ezek után ez a sajtóklub is oda fut ki, hogy ők, mint újságírók politizálnak, ahelyett, hogy a fiataloknak elmondják: a sajtó dolga az, hogy a politikusokat is ellenőrizze, egy kritikai nyilvánosságot teremtsen. A kérdésem az lenne, hogy hova jut egy ilyen kis közösség ilyen sajtószemlélettel?

Dudás Károly: Azt hiszem, ez lényeges kérdés. Jeleztem az imént, hogy miért van szükség fiatalokra. Kulcskérdés, hogy jönnek-e a fiatalok, vagy sem. Szemléletváltásra van szükség. Én, mint főszerkesztő, nyilvánvaló, hogy a közösség érdekében tevékenykedő politikusainkat, közéleti embereinket nem fogom éles cikkekben bírálni, bántani, ugyanakkor, ha jönnek a fiatalok, akik megalapozottan ezt teszik, mint főszerkesztő – és remélem, elhiszitek nekem – ezeket az írásokat közölni fogom.

Nem tudtunk mi most itt igazi elemzéseket nyújtani, mert picit a felszínen maradtunk. Arról beszéltem, hogy romokban hever a délvidéki tájékoztatás, erkölcsileg is, nem csak anyagilag. Mégis úgy gondolom, hogy a vajdasági magyar újságírásban, elsősorban talán az írottban, de nyílván a rádióban is, tévében is, van még egy-két ember, akire támaszkodni lehetne. A *Hét Nap*nak, a *Képes Ifjúság*nak és a *Bánáti Újság*nak is van közös újságírótábora, ahol természetes, hogy a fiatalok valamit elsajátítanak. De

ami fontos: alaposan felkészült, egyetemet végzett újságírókra van szükség. A Hét Nap nyitva áll az ilyen fiatalok előtt.

Ugyanakkor, ha csak a lapjainkat nézzük, tényleg átpolitizáltak. A mi közösségünket viszont más is érdekli, elsősorban más érdekli. Hogy miért nincs itt egy-két tudósító, vagy akár a *Magyar Szó* főszerkesztője? Nyilván, mert nem tartják olyan fontosnak ezt a találkozót. Nagyjából egyetértek veled, hogy nem kellene ennyit politizálni, és hogy sokszor, arra való hivatkozással, hogy kis közösség vagyunk, megmaradás stb., nem bántjuk annyira a politikusainkat, ahogyan megérdemelnék. De körülöttünk annyi a korrupt ember, és főleg a mellettünk élő más nemzetiségiek körében, hogy fura dolog lenne, hogy az újságírók keményen bírálnák sajátjaikat, a szerb közösség tengernyi korrupt embereit pedig békén hagynák. Igen érzékeny és ellentmondásos dolgok ezek, de a követendő példa az, hogy el kell kezdeni az építkezést, és ezt csak új, fiatal emberekkel lehet véghez inni.

Pekár István: A közszolgálat pénzbe kerül, a pénzt a politika szavazza meg, a különböző kormányok, országgyűlések. A politika, pártoktól függetlenül, mindig befolyással akar lenni, tehát azt mondja: ha pénzt adok, akkor lehetőleg úgy írjatok, vagy úgy szolgáltassatok híreket, ahogyan nekem tetszik. Azt kell még mondanom, hogy ez a 10-12 év, ami lezajlott ebben a térségben a szovjet birodalom összeomlása óta, kevés volt rá, hogy felismerjék a politikusok: fontos lenne független közszolgálati médiát létrehozni, ami tőlük függetlenül működik, és abban az esetben, ha ők szorulnak ellenzékbe, az akkori kormánypárt nem fogja kihasználni erőfölényét. Ebben, azt hiszem, még Antall, az első miniszterelnök volt a legelőrelátóbb. Én azóta nem látok ez ügyben javulást.

De mi is az a közszolgálati hírszolgáltatás? A lényege, hogy a *pro és kontra* érveket az újságíró egyaránt egymás mellé teszi, tehát árnyaltan, mélységben tájékoztat az eseményről, talán véleményt is mond, de mindenképpen elmondja mindkét oldal érveit. Ha megnézzük a sajtót, akkor talán itt van a legnagyobb gond: egy-egy újság vagy csak a *pro*, vagy csak a *kontra* érveket építi fel, és azt kell, hogy mondjam, még a legjobban szerkesztett, és legjobban megírt újságra is ez jellemző. El kellene érni, hogy ne

ezeket a bértollnokokat becsülje legtöbbre a politika és a társadalom, hanem azokat, akik úgy tudnak írni, hogy eligazítanak ezekben a dolgokban… De ez nincs így. És nem is tudom, hogy mikor lesz így. De talán ez nem kizárt teljesen… a mértéktartás, ami odavezethet, hogy megváltozzanak a dolgok. Azt mondanám, hogy a *Heti Válasz* egy mértéktartó lap ma Magyarországon.

2002. július 6.

VISSZHANG

Az I. Vajdasági Szabadegyetem

2002. július 4. és 8. között került sor az I. Vajdasági Szabadegyetemre és a III. VIFÓ Táborra Kishegyesen.

A rendezvény célja a fiatalokhoz szóló szabadegyetemek hagyományának megteremtése a Vajdaságban, ahol az érdeklődők választ kaphatnak az őket érintő közéleti és szakmai kérdésekre.

A rendezvénynek három fő vonulata volt:
1. a délutáni közéleti fórumok,
2. a szakmai csoportok előadásai,
3. a VIFÓ helyi szervezetei számára szervezett csoportfoglalkozások.

Közéleti fórumok

A délutáni beszélgetéseken a fiatalok három témát dolgoztak fel:

1. Új nemzedék a politikában címmel a Fidesz – MPP parlamenti képviselője és az Ellenállás Mozgalom koordinátora tartottak előadást a fiatal nemzedék politikai szerepvállalásának jelentőségéről, lehetőségeiről.

2. A média és a határon túli magyarság címmel vajdasági és magyarországi újságírók fejtették ki véleményüket a média szerepéről és a független tájékoztatásról.

3. Az ifjúság, a Kárpát-medence új erőforrása címmel szociológiai délutánon neves szakemberek bemutatták a Mozaik 2001-es Kárpát-medencei ifjúságkutatás eredményeit, ezen belül pedig a vajdasági magyar fiatalok véleményeit, elképzeléseit, jövőképét.

Mindhárom fórum népszerű és látogatott volt, sok kérdést, észrevételt fogalmaztak meg a fiatalok.

A szakmai csoportok előadásai

1. *Európa-tanulmányok munkacsoport* – rendkívül népszerű volt, mert olyan témákat dolgozott fel, amelyekről a Vajdaságban tanuló egyetemistáknak – megfelelő karok hiányában – nincs alkalmuk hallani. Az előadásokban feldolgozták az Európai Unióval kapcsolatos alapvető tudnivalókat, az EU intézményrendszerét, az euró helyét és szerepét a valutáris rendszerben, az európai jogharmonizáció szerepét, vala-

mint térségünk felzárkózási lehetőségeit. Az előadók magyarországi egyetemi tanárok és multinacionális cégek vezetői voltak.

2. Közgazdasági munkacsoport – a témák meghatározásában szempont volt a térség sajátos helyzete, Jugoszlávia, Szerbia és a Vajdaság gazdasági helyzete és azok a kihívások, amelyek előtt az ország gazdasága áll: privatizáció, a külföldi tőke beáramlása és a multinacionális cégek, az információáramlás fontossága, az információs társadalom kialakulásának hatásai a gazdaságban.

3. Jogi munkacsoport – a témák gerincét az ország aktuális jogszabályai és a nemrég meghozott, a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságainak védelméről szóló szövetségi törvény, és az egyes autonóm hatáskörök meghatalmazásáról szóló törvény képezték, és szó volt a törvényalkotás és jogharmonizáció fontosságáról, a női- és gyermekjogokról, az európai autonómia modellekről, választásokról.

Csoportfoglalkozások a VIFÓ helyi szervezeteinek tagjai számára

A csoportfoglalkozásokon részt vettek a VIFÓ 16 helyi szervezetének aktivistái, ahol szakemberek, pszichológusok segítségével önismereti és csoportépítő előadásokon készülhettek fel a szervezetben végzendő mindennapi munkára, közösségszervezésre. A találkozó alatt lehetőségük volt a kölcsönös tapasztalatcserére, az együttgondolkodásra, közös programok megbeszélésére.

Az I. Vajdasági Szabadegyetem és VIFÓ-tábor a szervezet eddigi legnagyobb, legsokrétűbb rendezvénye volt. A tömeges részvétel és a résztvevők komoly érdeklődése azt bizonyította, hogy a kezdeményezés létjogosultságot nyert.

Az I. Vajdasági Szabadegyetem társrendezvénye volt a Dombos Fest művészeti fesztivál, amely gazdag és igényes műsoraival kiegészítette és teljessé tette a szabadegyetem programját.

Az I. Vajdasági Szabadegyetem és VIFÓ-tábor, valamint a Dombos Fest 2002. évi programja

Kishegyes, 2002. július 4–8.

Július 4., csütörtök

9.00–11.00 A résztvevők érkezése, regisztrálás a sportpálya melletti információs kunyhóban

10.30–11.00 A szakmai csoportok megalakítása

Közgazdasági munkacsoport

11.00–12.30 A külföldi tőke beáramlása és a multinacionális cégek megjelenésének hatásai egy tranzícióban levő gazdaságra (Előadó Horváth Pál, a PanTel Rt. és a MATÁV volt vezérigazgatója)

14.00 Ebéd

14.30–18.00 VIFÓ helyi szervezetek „workshop”-ja

A szakmai csoportok előadásai

15.00 **Jog**: A női jogok (Előadó dr. Kartag-Ódri Ágnes, szövetségi kisebbségügyi államtitkár)

15.30 **Európa-tanulmányok:** Mgr. Major Gyöngyi: Bevezetés az Európa-tanulmányokba

Európa-tanulmányok és jogi munkacsoport

16.00 A jogharmonizáció filozófiája (Előadó dr. Kecskés László, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar)

18.30 Sajtótájékoztató

19.30 A rendezvény hivatalos megnyitója (Helyszín: Hegyalja utca)

19.45 Ökumenikus istentisztelet – a tábor megáldása (Bognár Attila katolikus és Móricz Árpád református lelkész)

20.00 **Népzenei jellegű együttesek fellépése, táncház** (Hegyalja utca)

Fellépők:

– Kabóca
– Csalóka
– Boban Marković Band

Július 5., péntek

10.00 Vízi sport a VIFÓ helyi szervezetek tagjai számára

08.00 A szakmai csoportok előadásai

Közgazdasági és Európa-tanulmányok munkacsoport

08.00–9.30 A Világbank és működése (Előadó Vesna Kostć, a Világbank belgrádi irodájának munkatársa)

09.45–11.15 Köszörülünk vagy klikkelünk? – avagy az információtechnológiák elterjedésének következményei a gazdaságban (Előadó dr. Szabó Katalin, a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem tanára)

Jogi munkacsoport

09.45–11.15 Választások és választási rendszerek (Előadó dr. Marijana Pajvančić, az Újvidéki Tudományegyetem Jogi Karának tanára)

11.30–13.00 A szövetségi kisebbségügyi törvény ismertetése (Előadó Orosz János, a Tartományi Kisebbségügyi, Közigazgatási és Jogszabályügyi Titkárságság segédtitkára)

14.00 Ebéd

14.30 Csoportfoglalkozás a VIFÓ helyi szervezetek tagjai számára

Kiemelt téma

15.00 **Új nemzedék a politikai életben** (Előadó Dobó László, a Fidesz parlamenti képviselője, a Fidelitas alelnöke és Robertino Knjur, az Ellenállás Mozgalom koordinátora – Moderátor Diósi Viola)

EU-tanulmányok és közgazdasági munkacsoport

17.00 Az integráció modernizációs hatásai (Előadó Kiss Károly főtanácsadó, Magyar Külügyminisztérium, Integrációs és Külkereskedelmi Államtitkárság)

19.30 Berecz András fellépése gyerekeknek

20.00 Kaláka együttes

21.00 Hot Jazz Band

23.00 Berecz András fellépése felnőtteknek

Július 6., szombat

Európa-tanulmányok és közgazdasági munkacsoport:

10.00 A macedón alkotmány kisebbségi jogokat szavatoló módosításai (Előadó mgr. Miavecz Béla ügyvéd)

10.00 Ügyességi verseny a VIFÓ helyi szervezetek tagjai számára

14.00 Ebéd

Médiadélután

17.00 **A magyar média és a határon túli magyarság** – Beszélgetés vajdasági és magyarországi médiumok képviselőivel (Előadók Bodzsoni István, a Kárpát-medencei Regionális Hírszolgálat Kht. ügy-

vezető igazgatója, Dudás Károly, a Hét Nap főszerkesztője, Kókai Péter, a Magyar Szó munkatársa, Molnár Pál, a Heti Válasz munkatársa és Pekár István, a Duna Televízió elnöke – Moderátor Dévavári D. Zoltán)

Rock-est:
– Tequila Sunrise Rockabilly Trio (Zenta)
– Row Hide (Belgrád)
– Bananas (Budapest)

Július 7., vasárnap

Európa-tanulmányok és jogi munkacsoport

9.30–11.00 Ötletbörze az Európa-tanulmányok és közgazdasági munkacsoportok résztvevői számára

11.15–12.45 Az ombudsman intézménye (Deli Andor, a Tartományi Kisebbségügyi, Közigazgatási és Jogszabályügyi Titkárság munkatársa)

10.00 Foci a VIFÓ helyi szervezetei között
13.00 Ebéd
14.30 Foci a VIFÓ helyi szervezetei között

Szociológiai délután

17.00 **Az ifjúság a Kárpát-medence új erőforrása** (Előadó dr. Gábrity Molnár Irén, a Magyarságkutató Tudományos Társaság elnöke, mgr. Mirnics Károly szociológus, Bauer Béla, a budapesti Ifjúságkutató Intézet munkatársa – Moderátor Pap Z. Attila)

18.00 A sportverseny-eredmények kihirdetése
20.00 Fábry Sándor-show
22.00 Roma-est:
– Radics Ferenc és népi zenekara
– Szilvási Gipsy Band

A résztvevők névsora

Főszervező

Diósi Viola, a VIFÓ elnöke

Vendégek

Dr. Huszár János, a Magyar Köztársaság főkonzulja,
Bunyik Zoltán tartományi oktatásügyi titkár,
Horváth László, Kishegyes polgármestere.

Istentiszteletet szolgáltattak

Móricz Árpád ómoravicai református lelkész,
Bognár Attila bajmoki katolikus pap.

Előadók

Bauer Béla, a budapesti Ifjúságkutató Intézet munkatársa,
Deli Andor, a Tartományi Kisebbségjogi, Közigazgatási és Jogszabályügyi Titkárság munkatársa,
Dr. Gábrity Molnár Irén egyetemi tanár, a Magyarságkutató Tudományos Társaság elnöke,
Horváth Pál, az Informatikai és Hírközlési Minisztérium főtanácsadója, a MATÁV volt vezérigazgatója,
Dr. Kartag Ódry Ágnes, a Szövetségi Kisebbségügyi Minisztérium államtitkára,
Dr. Kecskés László, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Polgárjogi Tanszékének tanára,
Kiss Károly, a Magyar Külügyminisztérium Integrációs és Külkereskedelmi Államtitkárság főtanácsadója,
Dr. Vesna Kostić, a Világbank belgrádi irodájának tanácsosa,
Mgr. Major Gyöngyi, a szabadkai Műszaki Főiskola előadója,
Mgr. Miavecz Béla ügyvéd,
Mirnics Károly szociológus,
Orosz János, a Tartományi Kisebbségjogi, Közigazgatási és Jogszabályügyi Titkárság segédtitkára,
Dr. Marijana Pajvančić egyetemi tanár, a CeSID munkatársa,
Sándor Zoltán végzős joghallgató, a muzslai Sziveri Színpad elnöke,

Dr. Szabó Katalin, a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem tanára.

A kerekasztal-vendégek

Bodzsoni István, a Kárpát-medencei Regionális Hírszolgálat Kht. ügyvezető igazgatója,
Dobó László országgyűlési képviselő, Magyarország,
Dudás Károly, a Hét Nap főszerkesztője,
Robertino Knjur, az Ellenállás Mozgalom regionális koordinátora,
Kókai Péter, a Magyar Szó újságírója, felelős szerkesztője,
Molnár Pál, a Heti Válasz főmunkatársa,
Pekár István, a Duna Televízió elnöke.

Moderátorok

Dévavári D. Zoltán, a Hét Nap újságírója,
Diósi Viola, a VIFÓ elnöke,
Pap Z. Attila szakmai igazgató, Nemzetközi és Határon Túli Felsőoktatási Fejlesztési Programiroda, Budapest.

Csoportvezetők

Badis Zoltán joghallgató, Zenta,
Major Gyöngyi főiskolai előadó, Topolya,
Maráci László közgazdaságtan-hallgató, Szabadka.

A rendezvény létrejöttét szellemiekkel segítették

Dr. Korhecz Tamás tartományi kisebbségügyi titkár,
Dombos Fest szervezői, Kishegyes,
Vajdasági Magyar Diákszövetség,
Ifj. Horváth László, a Dombos Fest főszervezője.

Egyetemi hallgatók

Rasztovác Anikó, Óvóképző Főiskola, Szabadka,
Bencsik Róbert, Műszaki Főiskola, Szabadka,
Bicskei Virág, Szegedi Tudományegyetem, Szeged,
Szepesi Zoltán, Bölcsésztudományi Kar, Újvidék,
Zombori Róbert, Újvidéki Egyetem, Jogi Kar, Újvidék,
Dobó Richárd, Újvidéki Egyetem, Jogi kar, Újvidék,
Dévavári D. Zoltán, PPKE-BTK, Budapest,
Tomek Viktor, Szegedi Tudományegyetem Szeged,
Ronyecz Zsuzsanna, Közgazdasági Egyetem, Szabadka,
Muci Hajnalka, Közgazdasági Egyetem, Szabadka,
Lipták Ildikó, Közgazdasági Egyetem, Szabadka,
Detki Ágnes, Közgazdasági Egyetem, Szabadka,
Szávity Ágnes, Közgazdasági Egyetem, Szabadka,
Szél Dóra, Közgazdasági Egyetem, Szabadka,
Sztojko Elizabeta, Megatrend Ügyviteli Főiskola, Belgrád,
Havár Gyula, Gábor Dénes Főiskola, Budapest,
Apró Szabolcs, Közgazdasági Egyetem, Szabadka,
Erdélyi Ákos, Közgazdasági Főiskola, Újvidék,
Horváth Zoltán, Pécsi Tudományegyetem, Pécs,
Kurfis Dániel, Pécsi Tudományegyetem, Pécs,
Nagy Kornél, Újvidéki Egyetem, Jogi kar, Újvidék,
Nyilas Attila, Közgazdasági Egyetem, Szabadka,
Gábor Zsuzsanna, Tanítóképző Kar, Szabadka,
Kovács Piroska, Tanítóképző Kar, Zombor,
Udvardi Dóra, Ügyviteli Főiskola, Újvidék,
Urbán Mónika, Szegedi Tudományegyetem, Szeged,
Megadja Bálint, Szegedi Tudományegyetem, Szeged,
Takács Norbert, Belgrádi Kereskedelmi Főiskola, Belgrád,
Volford István, Szegedi Tudományegyetem, Szeged,
Kovács Zoltán, Szegedi Tudományegyetem, Szeged,
Terényi Csaba, Bölcsésztudományi Kar, Újvidék,
Kárpáti Szilvia, Szegedi Tudományegyetem, Szeged,
Bata Roland, Közgazdasági Egyetem, Szabadka,
Kónya Oszkár, Építőmérnöki Egyetem, Szabadka,
Lovász Ferenc, Műszaki Főiskola, Szabadka,
Szakács Patrícia, BTK, Magyar Tanszék, Újvidék,
Lipót Georgina, BTK, Magyar Tanszék, Újvidék,
Orovecz Krisztina, BTK, Magyar Tanszék, Újvidék,

Csévári Róbert, jogász, Temerin,
Horvát Endre, jogász, Temerin,
Sarok Norbert, Gazdasági Akadémia, Újvidék.

Az I. Vajdasági Szabadegyetem anyagi támogatói

Pro Minoritate – Kisebbségekért Alapítvány, Budapest,
Határon Túli Magyarok Hivatala, Budapest,
Ifjúsági és Sportminisztérium, Budapest,
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Budapest,
Illyés Közalapítvány, Budapest,
Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság, Újvidék,
Tartományi Kisebbségjogi, Közigazgatási és Jogszabályügyi Titkárság, Újvidék,
Pipacs étterem, Feketics,
Real Time Computers, Szabadka.

Sajtóvisszhang

A kérdések megválaszolásának színhelye

A Vajdasági Ifjúsági Fórum (VIFÓ) idén első ízben szervez meg egy többnapos nyári ifjúsági találkozót, az I. Vajdasági Szabadegyetemet. A jeles esemény házigazdája Kishegyes, július 4–8. között. A Szabadegyetem a Dombos Festtel egyidejűleg zajlik, így az utóbbi rendezvény biztosítja az előbbi kulturális programját, a koncerteket, a közös bulikat. Szakmai segítséget a Szabadegyetem megszervezéséhez a vifósok a Vajdasági Magyar Diákszövetségtől is kapnak.

Diósi Viola, a VIFÓ elnöke először azt próbálja meg vázolni, hogy mit is fed a rendezvény megnevezése:

– A Szabadegyetem egy fórum, ahol olyan dolgokról lehet beszélni, amelyekről máshol (intézményekben, rendezvényekben) nem biztos, hogy szó esik. Felvetődő, megoldandó szakmai, közéleti kérdések megválaszolásáról beszélek. A Szabadegyetem az a forma, ahol ezt intézményes kereteken kívül is meg lehet tenni. Mi lehetőséget teremtünk, ahol a résztvevő fiatalok első kézből kaphatnak információt, kérdezhetnek, beszélhetnek szakemberekkel.

A Vajdaságban már korábban is szerveztek szabadegyetemeket, tanároknak például. A miénk valódi ifjúsági rendezvény lesz, jelentős mértékben eltér majd a szigorúan szűk szakmai jellegű programoktól. A VIFÓ tagjai mindennapi munkájuk során gyakran tapasztalták, hogy a vajdasági fiatalok nagy része teljesen elzárkózik minden közéleti, kulturális és politikai történéstől. Nem követik figyelemmel az országban, a régióban és a világban történő eseményeket, s ennek a teljes tájékozatlanság a következménye. Nagyon sok kérdés is felmerül a fiatalokban, s az sem biztos, hogy mindig pontosan tudják, kinek lehet a kérdéseket feltenni. Mi most olyan fórumot szervezünk, ahol lehetőséget és alkalmat teremtünk érdembeli vitákra, s ahol térségünk társadalmi és politikai dilemmái megválaszolhatóak.

– *Az esetleges érdeklődők mire számíthatnak ezen a rendezvényen?*

– Terveink szerint a Szabadegyetem több síkon zajlik. Először is szeretnénk létrehozni egy olyan nyitott fórumot, ahol nagyon sok vajdasági, szerbiai és magyarországi közéleti személyiség, politikus és szakember vesz részt a fiatalokkal folytatandó beszélgetéseken. Nem

aktuálpolitikai kérdésekkel foglalkoznánk, hanem a hosszú távú, jól áttekinthető stratégiák megvitatása a célunk. Lehet, hogy ez egy kissé nagyképűen hangzik, hiszen magunk is tapasztalhatjuk, hogy nem létezik vajdasági stratégia. Vázolni kellene azonban, hogyan képzeljük el, hogyan látjuk Vajdaság helyzetét, szerepét, a vajdasági magyarok, a vajdasági magyar fiatalok helyzetét, esetleges szerepét, kibontakozási lehetőségeit... Vázolni kellene, hogyan fog kinézni ez a vajdasági magyar társadalom néhány év múlva... Mindezt fejtegetni kell, s tudatosítani is a fiatalokban.

A Szabadegyetem másik részében szakmai műhelymunkák zajlanak majd, hiszen éppen ez a munka fogja nagyban befolyásolni az egész Szabadegyetem szellemiségét. Három szakmai műhely működtetését tervezzük: közgazdasági, jogi és az Európa-tanulmányok műhelye. Azért éppen ez a három szakterület, mert mindháromnak van bizonyos, csak a mi térségünkre jellemző specifikuma.

– *Részleteznéd?*

– Nálunk nagyon sok közgazdászt képeznek ki, ám ez a képzés nem megfelelő. A megszerzett tudás nem korszerű, hanem elavult. A mai, átalakulásban lévő társadalom és az ugyancsak átalakuló gazdaság nagyon sok kihívás elé állítja a közgazdászokat. Ezeknek a kihívásoknak meg kell felelni, de az ehhez szükséges tudást az egyetemen nem lehet megszerezni. A Szabadegyetem közgazdasági munkacsoportjának az a feladata, hogy a közgazdasági témák iránt érdeklődő fiatalokat összefogja. Találkozóhelyet szeretnénk teremteni a Magyarországon és a Vajdaságban tanuló közgazdászoknak, ahol megismerhetik egymást, s ahol bizonyos szakmai kapcsolatok kialakulhatnak. Az előadások témái: Szerbia gazdaságának felzárkózási lehetőségei, Szerbia külkereskedelmi stratégiája, az Európához való tényleges csatlakozás lehetőségei. Fel kell arra is készülni, hogy külföldi tőke áramlik az országba, lassan megérkeznek a multinacionális cégek – már pedig erre a mi gazdaságunknak is reagálni kell, tehát a változások itt is nagy kihívás elé állítják a közgazdászokat is, de az egész társadalmat is. Foglalkozunk ezekkel a kérdésekkel is, de a Vajdaság gazdasági helyzetével, szerepével is, hiszen ez egy egészen más specifikummal bíró egység, mint például Szerbia más régióinak gazdasága. Szó lesz még az új vállalatszervezési formákról, és más dolgokról is.

A jogászok esetében az alaphelyzet a közgazdászokéval éppen ellentétes: nagyon kevés képzett, magyar jogász van a Vajdaságban. A jogi műhely működtetésével is az az elsődleges célunk, hogy találkozóhelyet biztosítsunk azoknak, akik itthon tanulnak, illetve azoknak, akik

Magyarországon vannak, és hajlandóak még hazajönni – legalább a Szabadegyetemre. A jogi műhely programja valamivel szűkebb, mint a közgazdászoké, de ugyanolyan tartalmas. Vajdasági magyarként természetesen külön hangsúlyt fektetünk a kisebbségi jogokra; a közelmúltban elfogadott kisebbségi törvényt várhatóan részletesen fogják elemezni a műhely munkájában résztvevők. Szó lesz még különböző európai autonómiamodellekről, az autonómia gyakorlati megvalósításáról, a választási modellekről és rendszerekről, illetve az ombudsman intézményéről.

– *A harmadik munkacsoport tevékenységi köre tűnik a legkevésbé érthetőnek...*

– Európa-tanulmányok munkacsoportja. Ez azért érdekes, mert nálunk ez a tudományág még egyáltalán nem jelent meg, viszont már nagyon sok országban már külön tudományként létezik; államtudományi egyetemeken, közgazdasági, jogi karokon oktatják. E munkacsoportban olyan előadásokat tervezünk, melyek rávilágítanának: mi is az Európai Unió, hogyan épül fel, mi az EU-szellemiség lényege, miért vált az EU mindennek a mércéjévé még nálunk is... Szó lesz az egységes Európa eszméjéről, az EU gazdaságpolitikájáról, jogharmonizációs kérdéséről, a közös külpolitika folytatására való törekvésről, az EU bővítéséről, a kihívásokról...

– *A Szabadegyetemre bárki jelentkezhet, vagy csak a kiválasztottak juthatnak el oda?*

– A nyitott fórumra bárki jöhet. A szakmai munkacsoportok esetében kisebb megkötések vannak. Az előadások nyitottak lesznek itt is. A csoportmunkákban azonban csak azok vehetnek részt, akik ott dolgozni tudnak. A közgazdasági és jogi csoportba ezért kizárólag közgazdászokat és jogászokat várunk, az Európa-tanulmányok mindenki előtt nyitott, hiszen ez a témakör egy mérnökhallgatót, egy orvostanhallgatót éppúgy érdekelhet, mint egy tanárjelöltet.

– *A Szabadegyetemhez kapcsolódik a VIFÓ tábor programja is...*

– Az idén harmadik alkalommal szervezzük meg a VIFÓ nyári táborát, ahova az aktivistákat hívjuk meg. E tábor programjai párhuzamosan zajlanak majd a Szabadegyetem „nagy” programjaival. Sportvetélkedők, ügyességi versenyek, munkacsoportok lesznek itt is, egy pszichológus szervezetépítésről beszél, stb.

– *Kishegyes, Dombos Fest, szálláslehetőség...*

– Kishegyesen a Szabadegyetem résztvevői számára táborozási lehetőséget is biztosítunk. A faluban a focipálya mögötti területen lehet majd sátrat verni, zuhanyzókat, vécéket állítunk majd fel, tehát nem egészen nomád körülmények lesznek. A munkacsoportok tagjainak tel-

jes ellátását, szállását biztosítjuk, a táborozóknak pedig azt ígérjük, hogy jó feltételeket teremtünk, és a faluban biztosítunk olcsó étkezési lehetőséget is. A szórakoztató programokat a Dombos Fest szervezi. Az már biztos, hogy Fábry Sándor érkezik, de jó zenekarokat, minőségi népzenei, blues, rock együtteseket, a Gólyabuli sztárjait, színházi előadást is tudunk ígérni. Színvonalas program lesz.

Felhívnám a figyelmet, hogy az esti programokra (vagy akár már a délutánikra is, ha nagy az érdeklődés) autóbuszokat is indítunk Kishegyesre Szabadkáról, Zentáról, Kanizsáról és Adáról.

(mukk) Képes Ifjúság

Versenyképessé tenni fiataljainkat

Az I. Vajdasági Szabadegyetem céljáról, tartalmáról és programjáról nyilatkozik Diósi Viola főszervező

Csütörtöktől vasárnapig, tehát a jövő hét végén lesz Kishegyesen a VIFÓ szervezésében és a budapesti Pro Minoritate – a Kisebbségekért Alapítvány támogatásával az I. Vajdasági Szabadegyetem, amellyel egy, a Kárpát-medencében már meghonosodott, nálunk viszont még újszerűnek számító továbbképzési forma ver remélhetőleg gyökeret itt is. A Szabadegyetem „tanárai” nem egy esetben valóban (egyetemi) tanárok, az adott téma hazai és külföldi szakértői, hallgatói pedig itthon, vagy külföldön tanuló vajdasági magyar egyetemi hallgatók (összesen hatvanan), akik eleget tettek a korábban meghirdetett pályázat feltételeinek. A dolog így meglehetősen „katedraszagú”-nak tűnik, pedig a lényege éppen abban van, hogy a klasszikus egyetemi módszereknél lazább és fesztelenebb ismeret- és kapcsolatszerzési lehetőségeket nyújt a hallgatóknak.

Az első és ilyen értelemben (is) úttörő Szabadegyetemen három „tantárgy”-ból lesznek előadások, ezek pedig a jog, a közgazdaság és az Európa-tanulmányok. Az egyik, magától adódó kérdés nyilván az, hogy miért épp ezek a témák kerülnek a terítékre.

– Mindhárom téma kulcsfontosságú már most, de különösen az lesz, amikor nálunk is teljes erővel beindulnak az átalakulási folyamatok – mondja Diósi Viola, a Szabadegyetem főszervezője. – Az elsődleges cél ugyanis épp az, hogy legalább néhány fiatalt felkészítsünk az átalakulás utáni helyzetre, hogy akkor már versenyképes tudással rendelkez-

zenek. Persze ezt a tudást nem itt, ez alatt a négy nap alatt fogják megszerezni, viszont kiváló lehetőség ez arra, hogy felkeltsük érdeklődésüket azok iránt az értékek iránt, amelyek megvalósítása felé a világ és Európa halad, nálunk viszont még mindig háttérbe szorulnak, és egyben arra is, hogy ezek a fiatalok szakmai kapcsolatokat teremthessenek egymással. Ezért is igyekeztünk olyan csoportvezetőket találni, akik megfelelő műhelyhangulatot tudnak teremteni, mert cél az is, hogy az itt kialakuló csapatmunka egy későbbi, közös munka alapját is képezze. Ennek érdekében fog elkészülni utókiadványunk is, az összes itt elhangzott előadás anyagával.

– *Mindhárom téma – a jog, a közgazdaság és az Európa-tanulmányok – rendkívül széles keretek között fekvő önálló tudomány. Négy nap alatt mit lehet ezekből feldolgozni?*

– A jogi műhely időszerűségét már az is indokolttá tette, hogy nálunk rendkívül kevés a joghallgató. Ebben a műhelyben lesz a legtöbb olyan fiatal, aki külföldön folytatja tanulmányait, és még így sem lesz mind a húsz hallgató jogász. A témák elsősorban a nálunk meghozott és bennünket érintő törvényekhez kapcsolódnak, így például a szövetségi kisebbségvédelmi törvényhez, az omnibusz törvényhez, de előadást hallhatunk majd például arról is, hogy mit jelent vagy mit jelenthet nálunk az ombudsman intézménye, vagy hogy miért van szükség a jogharmonizációra. A jogi műhely vezetője Badis Zoltán lesz.

Minden társadalmi változás alapja a gazdaság változása, így akár úgy is fogalmazhatnánk, hogy a közgazdasági műhelyt ki sem lehetett volna hagyni. A szabadkai Közgazdasági Egyetemnek köszönhetően nálunk ugyan sok a közgazdász, de az egyetem még mindig nem zárkózott fel igazán a közgazdaság modern irányzataihoz, így az onnan kikerülő közgazdászok sem igazán versenyképesek még Európában. Ennek a műhelynek a vezetője Maráci László lesz, az egyes előadások pedig a multinacionális cégekkel, a modern vállalatszervezési modellekkel és pénzügyi rendszerekkel foglalkoznak.

Az Európa-tanulmányoknak a nevében a jelentése, ehhez csak annyit tennék hozzá, hogy amíg máshol már önálló tanszékek működnek az egyes egyetemeken erre a témára, addig nálunk ez még teljesen új dolognak számít. Ennek a műhelynek a vezetője mgr. Major Gyöngyi lesz.

– *Kik lesznek az egyes műhelyek előadói?*

– Az előadók és témáik benne vannak a Szabadegyetem programjában, itt most csak néhány fontosabb vendégelőadót emelnék ki. Itt lesz dr. Kartag Ódry Ágnes, jugoszláv szövetségi kisebbségügyi államtitkár, Vesna Kostić, a Világbank belgrádi irodájának munkatársa, dr.

Szabó Katalin, a budapesti Közgazdasági és Államtudományi Egyetemről, dr. Balázs Péter, a Magyar Külügyminisztérium Integrációs és Külkereskedelmi államtitkára, Horváth Pál, a MATÁV volt vezérigazgatója, dr. Kecskés László, a Pécsi Tudományegyetemről stb.

– *Mint az a programból is kiderül, a Szabadegyetem történési nem merülnek ki ezekben a műhelymunkákban...*

– Így van. A szakmai részek mellett lesz az eseménysorozatnak egy közéleti vonulata is, neves és ismert közéleti személyiségek, politikusok (itt lesz például Kövér László, a Fidesz pártigazgatója), újságírók, történészek, művészek részvételével. Ezek lesz az úgynevezett nagy előadások, aktuális közéleti kérdések megvitatásával, amelyek nyitottak, azaz bárki által látogathatóak lesznek.

– *Mely helyszíneken zajlanak majd ezek az előadások?*

– Két legfontosabb helyszínünk a Kátai-tanya, valamint a kishegyesi Hegyalja utca, az úgynevezett Szurgyik; az előadások zömmel itt fognak zajlani. Lesznek rendezvények még a helyi általános iskolában és a színházteremben is. A látogatóknak és a sátorozóknak a sportpálya mellett felállított információs kunyhónál kell majd jelentkezniük, a sátortábor helye pedig a sportpálya mögött lesz. Lesz még nagyon sok más kulturális és szórakoztató jellegű esemény is – amelyek látogatása szinte kivétel nélkül ingyenes –, mert a Szabadegyetem a Dombos Festtel egyidejűleg zajlik, így sok táborozóra számítunk. Megfelelő egészségügy körülményeket és olcsó étkezési lehetőséget is biztosítunk majd számukra a faluban.

Kókai Péter, Magyar Szó, 2002. június 30.

Hogy eljussunk a Balkántól Délkelet-Európába!?

I. Vajdasági Szabadegyetem július elején Kishegyesen

Az idei nyár számos programja és rendezvénye közül elsősorban újszerűségével emelkedik ki az a több napos és többsíkú rendezvénysorozat, amelynek Kishegyes ad otthont, július első hétvégéjén. Az idén első alkalommal megrendezésre kerülő nyári ifjúsági találkozón a kulturális és szabadidőprogramok mellett időszerű előadásokat hallgathatnak meg a résztvevők az aktuális, közéleti és fiatalokat érintő kérdések-

ről Vajdaságban és a Kárpát-medencében. Ez lesz az I. Vajdasági Szabadegyetem, amelynek céljairól és (külföldi) hagyományairól a szervezők programismertetőjükben így vallanak:

– Lehetőséget és alkalmat kívánunk teremteni érdembeli viták folytatására térségünk társadalmi és politikai kérdéseiről, különös tekintettel a többség és kisebbség viszonyát érintő problémakörökre. Szeretnénk ezt a találkozót olyan fórummá fejleszteni, ahol a határon innen és túli magyar, valamint a többségi fiataloknak, ifjúsági szervezetek aktivistáinak, vezetőinek is lehetőségük nyílik aktuális kérdésekre megoldásokat, ötleteket keresni.

A rendezvénynek már nagyon komoly hagyománya van Erdélyben, a Bálványosi Szabadegyetemen és Felvidéken, a Madarászi Szabadegyetemen. A folyamat elindítói ma országaik meghatározó politikusai, olyan pozíciókban, ahol az évek alatt összegyűjtött gondolatokat, ötleteket a gyakorlati politikában is hasznosítani tudják. Mindezek a hasznos ötletek, és az őket követő gyakorlati megvalósulások késztetnek bennünket arra, hogy egy ilyen rendezvényt Vajdaságban is megvalósítsunk. Kiemelten fontos ez most, amikor Jugoszláviában majdnem két év múlt el a miloševići rezsim megdöntése óta, és az ország megindult a demokratizálódás útján.

A Szabadegyetemen belül szakmai csoportok fognak működni, melyek egyike az Európa-tanulmányokkal foglalkozik. Ennek a műhelynek a vezetője a topolyai Major Göngyi lesz, a közgazdaságtudományok magisztere, aki a téma időszerűségéről, a műhely céljairól és munkamódszeréről nyilatkozott a Magyar Szónak.

– A Vajdaság és Szerbia visszatérése az egyesülő Európába, az EU-hoz való közeledés az ország sorsát alapvetően meghatározó történelmi feladat. Egyre inkább elfogadott tény, hogy az ország fejlődésének vonzáspólusa az Európai Unió. Ezzel pedig lényegessé válik, hogy a társadalom is lehetőleg minél jobban megismerje az unió szerkezetét és működését. Fontos, hogy a társadalom is érzékelni és követni tudja a politika közelítését.

Az EU története azt bizonyítja, hogy az integráció és a nemzetállam nem ellentétei egymásnak, hanem ugyanannak a folytonosságnak ellentétes végpontjai. Az EU-integráció olyan tükör, amely Szerbia Európa-politikájának megfogalmazásában is mértékadó. Hiszen míg a fejlett ipari országokban az integráció fejlettségük kihívásaival szembeni válasz, a fejlődő országokban a fejlesztés és felzárkózás programját szolgálja. Az ebből adódó kihívásoknak akkor leszünk képesek az Európai Unió és tagországai számára is elfogadható módon

megfelelni, ha jól ismerjük az európai integráció kiteljesedett folyamatát: az elmúlt 50 évben fokozatosan létrehozott szupranacionális szervezeti-intézményi rendszert működési mechanizmusával együtt.

Reményeink szerint a megszerzett tudás hasznosítható lesz az oktatás, különösen a felsőfokú egyetemi-főiskolai képzés és továbbképzés rendszerében, de ezen túl, hosszú távon az integrációs kommunikáció területén is.

– *Milyen elvek alapján állt össze a program?*

– A program összeállításánál azt tartottuk szem előtt, hogy a hallgatóknak nincsenek az alapvető elveken túlmenő közgazdasági ismereteik, ugyanakkor az EU intézményrendszerét sem ismerik behatóbban. Ezért az előadások, amelyek szoros egységet alkotnak – miközben felvázolják milyen és miért ilyen az EU –, segítenek értelmezni a legfrissebb fejleményeket is. Hallhatunk előadást az integráció modernizációs hatásairól, az euró helyéről és szerepéről a nemzetközi valutáris rendszerben. Egy másik előadáson a szociális Európa realitásáról hallhatunk (ez az előadás várhatóan kitér majd a diplomák közös elismerésére, az egyetemek közötti átjárhatóságra, tehát az egyetemistáink számára is nagyon gyakorlatias kérdésre). Igaz, csak vázlatosan, de hallhatunk az EU jogharmonizációs filozófiájáról, és meghívtunk egy CAP (közös agrárpolitika) szakértőt is, hiszen a mezőgazdaságot húzó ágazatként emlegetik a térségben, tehát érdemes megismerni a kihívásokat is. Ezek az előadások remélhetően segítik majd, hogy könnyebben megérthessük a bővítés-mélyítés problémáját. Egy előadó a bővítés változatairól szól, és mintegy záróakkordként az integrációról, mint államok között alkufolyamatról hallhatunk.

– *Kik lesznek az előadók?*

– A téma legnevesebb magyarországi szaktekintélyeinek előadásait hallgathatjuk, akik az EU-bizottság által adományozott cím viselői, pl. itt lesz Magyarország volt EU-s nagykövete. Mindez garancia arra, hogy az előadásokon naprakész információk is elhangoznak majd.

– *Milyen konkrét vagy elvont „eredmény" várható a műhelytől?*

– A műhely, érthetően, nem ígér átfogó elméleti és gyakorlati szempontból is megalapozott ismereteket, sokkal inkább a helyünket igyekszik definiálni a nap alatt. Közelebb hozni azt az Európát, „ahová" törekszünk, tudatosítani a ránk váró feladatokat, hogy könnyebben tudjunk eligazodni az egységesülő Európa mozgásában, változásában.

A legfontosabb most talán megtanulni értelmezni az eseményeket. Az előadások csupán az európai integráció legfontosabb állomásait járják végig, amelyek az általános műveltséghez elengedhetetlenek. A

konkrét ismeretek közvetítésén túl az európai mentalitás, az európai szemléletmód és gondolkodási dimenziók kifejlesztéséhez, valamint az európai értékorientáltság ösztönzése és elmélyítése a cél. Meg kellene ismerni azt az Európát, amelyikhez (közelítenünk) csatlakoznunk érdekünk. Szeretnénk, ha a műhely segíteni, gyorsítani és könnyíteni tudná, hogy a Balkántól végre eljussunk Délkelet-Európába!

Kókai Péter, Magyar Szó, 2002. június 16.

Megkezdődött a Dombos Fest és az I. Vajdasági Szabadegyetem

Kishegyesen, csütörtökön este ünnepi megnyitóval kezdetét vette az idei Dombos Fest, amelynek idején (18 napig) több mint 50 rendezvényt tartanak. A közös ünnepségen kezdetét vette a VIFÓ által szervezett és közéleti kérdésekkel foglalkozó I. Vajdasági Szabadegyetem.

A jelenlévő helybelieket és vendégeket elsőként ifj. Horváth László, a Dombos Fest főszervezője üdvözölte, kiemelve, hogy a tavalyi sikeres rendezvénysorozat után a szervezőcsapattal arra jutottak, hogy felkutatják a romnak vélt lehetőségeket, vagyis a település romos részeit változtathatják át fesztiválszínhellyé, ezáltal új értelmet adva neki, és jelezve a megújulás lehetőségét. Így került a választás a Hegyalja utcai területre, ahol a fesztivál nagy része zajlik. Elmondta továbbá, az idén is arra törekedtek, hogy a rendezvények széles skáláján mozogjanak, s mindenki megtalálja a kedvére valót.

Diósi Viola, a VIFÓ elnöke, az I. Vajdasági Szabadegyetem szervezője kiemelte, hogy az évtizedes traumák után Kishegyes is, és egész Vajdaság is megpróbál újraszerveződni, és a Szabadegyetem éppen ezt az értékét szeretné támogatni. A fiataloknak olyan tudást szándékozik átadni, amit az iskolákban nem sajátíthatnak el, viszont elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy boldogulni tudjanak, és ne kelljen elvándorolniuk.

A két rendezvényt Bunyik Zoltán tartományi oktatásügyi titkár nyitotta meg. Alkalmi beszédében kiemelte, hogy a művelődési rendezvényeknek is és a Szabadegyetemnek is megtartó funkcióján, egymás megismerésén kívül az is feladata, hogy a fiatalok bekapcsolódjanak a társadalmi folyamatokba. Ez elengedhetetlen, mert olyan döntések, törvények születnek, amelyek évtizedekre meghatározzák sorsunkat. Azt

jelenti tehát, hogy a jövőről szólnak, s ezek szerint a fiatalokról szólnak. A két rendezvényt, az alkalmi beszédet követően megáldotta Móricz Árpád református lelkész és Bognár Attila katolikus pap. Mindketten kiemelték, hogy az itt elhintett magok idővel egészen biztosan szárba szökkennek, és meghozzák gyümölcsüket.

A Dombos Fest megnyitóünnepségét követően a Csalóka népzenei együttes mutatta be legújabb lemezének anyagát, majd Boban Marković fúvószenekara következett, amely a tavalyi fesztiválon osztatlan sikert aratott. Az esti fellépők sorát a budapesti Kabóca együttes zárta moldvai népzenei feldolgozásokkal.

(Pl.)
Magyar Szó, 2002. július 6.

I. Vajdasági Szabadegyetem

Létjogosultságot nyert kezdeményezés

Tartalmas előadások három szekcióban – A politikában is nemzedékváltásra van szükség

Négy nap, mintegy hatvan hallgató, összesen 12 előadás és három nagyelőadás, számtalan információ és számos ötlet.

Ez lehetne a Kishegyesen, az elmúlt hétvégén megtartott I. Vajdasági Szabadegyetem rövid mennyiségi összegzése. A mennyiséginél nyilván fontosabb – és egyben nehezebb – feladat lenne a minőségi elemzés, de a hallgatók és előadók összetételéből, a kiválasztott témákból, és nem utolsósorban az egész szabadegyetem hangulatából ítélve, ez a nálunk még újszerűnek számító kezdeményezés ezen a vizsgán is sikeresen szerepelne.

Az I. Vajdasági Szabadegyetem munkacsoportja a közgazdaság, a jogtudomány és az Európa-tanulmányok (nálunk most különösen) időszerű kérdésköreit járta körül, valóban szakavatott előadók segítségével, és a szűkös időkeret szabta korlátoktól elvárható alapossággal. A közgazdasági műhelyben és az Európa-tanulmányokat folytató műhelyben a külföldi – elsősorban magyarországi – előadók, zömmel egyetemi tanárok vagy gazdasági szakemberek előadásai voltak túlsúlyban, ami érthető és logikus koncepció, hisz Magyarország e tekintetben (is)

jóval Jugoszlávia előtt jár, így ezek a vendégelőadók már jórészt átélt és konkrét tapasztalatokat tudtak megosztani azokkal a vajdasági magyar egyetemi hallgatókkal, akik remélhetően fontos szerepet tudnak majd vállalni a jövőben a hasonló jellegű változások itteni megvalósításában. Egyébként épp ebben a felkészülésben és felkészítésben fogalmazható meg a szabadegyetem talán legfontosabb célja. A jogi műhely előadói viszont elsősorban hazai egyetemi tanárok, titkársági munkatársak voltak, mert ez a munkacsoport azokat a törvényes változásokat vizsgálta, amelyek már részben megtörténtek, részben meg kell(ene) történniük, ahhoz, hogy a gazdasági és társadalmi átalakulás folyamata minél zökkenőmentesebb legyen.

– Az I. Vajdasági Szabadegyetem megszervezésével egy régi cél látszik megvalósulni – mondja Diósi Viola, a rendezvény főszervezője, ez a cél pedig a vajdasági magyar fiatal értelmiség szerveződése és önszerveződése.

– Nagyon fogékony, érdeklődő, zömmel 20-23 éves fiatalok jöttek itt össze, a Vajdaság minden részéből, de néhány Magyarországon tanuló vajdasági magyar fiatal is itt volt. Az előadások után általában élénk viták, termékeny párbeszédek alakultak ki, egyértelműen kiderült tehát, hogy fiataljainknak véleményük és elképzeléseik vannak, ami kétségtelenül ennek a kezdeményezésnek a legnagyobb hozadéka. A másik, nem kevésbé fontos eredmény, hogy ezek között a fiatalok között máris szakmai kapcsolatok alakultak ki, és minden bizonnyal fognak még kialakulni a jövőben is, olyannyira, hogy már itt, Kishegyesen megszületett az a közös gondolat, hogy ezt a munkát a közeljövőben folytatni kell, nem lehet vele várni a következő évig. Hogy ez a közös munka milyen konkrét formát ölt majd, talán kis értelmiségi körök megalakulásával, vagy az egyes szakcsoportok kisebb és külön tanácskozásaival folytatódik-e, azt már maguk a fiatalok fogják eldönteni. Ami szintén jó, mert így elmondhatjuk, hogy ez a szabadegyetem megteremtette a további önszerveződés alapjait is.

Az előadássorozat szerves részeként három, úgynevezett nagyelőadás is volt, amelyek közül – ismét csak azt kell mondani, érthető módon – a legnagyobb érdeklődést az váltotta ki, amelynek előadói Dobó László, a Fidesz parlamenti képviselője, a Fidelitas alelnöke, valamint Robertino Knjur, az Ellenállás koordinátora volt, és amely az Új nemzedék a politikában címet viselte, azaz a témája a politikán belüli nemzedékváltás volt. Az előadást követő számtalan kérdésből és hozzászólásból egyértelműen kiderült: a fitalok a politikai kérdésekben is határozottan állást tudnak foglalni és véleményt formálni, mint ahogy az is kifejezett igényük, hogy a politikán belüli nemzedékváltás történjen meg nálunk is.

Dobó László és Robertino Knjur mintegy kétórás előadását „Rendszerváltó fiatalok” címmel is jellemezhetjük. A társadalomban a fiatalok helyet kérnek a politikában, az ország igazgatásában. Szellemi és erkölcsi tisztaságuk a biztosíték arra, hogy a rendszerváltó országokban a bűnös múltat képviselő személyek helyett egy új generáció lépjen színre. Sajnos, ez még mindig nem történt meg: Magyarország miniszterelnöke a D–209-es néven ismerté vált szigorúan titkos hadnagy, egykori kémelhárító, Medgyessy Péter, míg Szerbiában csupán a piramis csúcsán történt rendszerváltás. A szürke eminenciák a háttérben még mindig itt vannak, meghúzódnak – vélték az előadók.

– „Milyen ország az, ahol a rendőrség a kerékpározókat bünteti, zaklatja, igazoltatja, és megalázza az átlagpolgárt, míg a tolvajok, a bizonyítékokkal alátámasztott feljelentések ellenére is nyugodtan halászhatnak a zavarosban?” – tette fel a kérdést az Ellenállás aktivistája, majd kijelentette, hogy mivel szerintük az új hatalom a pénzéhségben az előző példáját követi, az Ellenállás a közelgő választásokon részt vesz, és a parlamentből kísérli meg a közélet megtisztítását.

A másik két nagyelőadás a magyarországi és a vajdasági magyar média helyzetével, szerepével, gondjaival és törekvéseivel foglalkozott, illetve a szociológiai megközelítésű ifjúságkutatással, és annak vajdasági eredményeivel.

A szabadegyetemen megkezdett munkának tehát lesz folytatása is, derült ki már a fentiekből, de a szervezők elképzelése szerint folytatódni fog maga a szabadegyetem is.

– Sikeresnek tartjuk ezt a kezdeményezést, és természetesen az idei rendezvényt csak egy hagyomány alapjai megteremtéseként képzeljük el. Már jövőre szeretnénk nem csak újraszervezni a szabadegyetemet, hanem bővíteni is a feldolgozandó témákat. Hogy pontosan mivel, arra ebben a pillanatban nem is keressük még a választ, mert a változások – reméljük – folyamatosak lesznek, az ilyen jellegű továbbképzési formának pedig egyik nagy erénye épp az időszerűsége kell, hogy legyen, vagyis majd meglátjuk, hogy jövő ilyenkor mi lesz aktuális a változások és az átalakulás szempontjából – mondta Diósi Viola.

D. D. Z., i-P. , Magyar Szó, 2002. július 9.

Felébredt ifjúság

Beszélgetés Diósi Violával,
a Vajdasági Ifjúsági Fórum elnökével

A múlt héten Kishegyesen tartották meg az I. Vajdasági Szabadegyetemet. A rendezvény a nagy sikert aratott. Hogy valami megmozdult, valami változik, bizonyítja ez a rendezvény is, amely, sajnos, a vártnál jóval kisebb visszhangra talált a médiában. Hogyan és miért született meg az ötlet? Hogyan látja mindezt a szervező egy hét távlatából? Ezzel a kérdéssel fordultunk Diósi Violához, a Vajdasági Ifjúsági Fórum elnökéhez.

– Az efféle rendezvényeknek hagyományuk van a környező országokban, s mivel végre nálunk is igény mutatkozott a fiatalok tudása gyarapítását szolgáló rendezvényekre, megszületett egy olyan tábor létrehozásának ötlete, ahol a fiatalok olyan új tudással, amelyre a hagyományos oktatási kereteken belül nincs lehetőség.

– *Miért éppen Kishegyesen szervezték meg a tábort?*

– Már az ötlet megszületésekor szoba került: jó, hogy lesz egy rendezvény, de hol tartsuk meg anélkül, hogy „vissza a természetbe!” alapelv szó szerinti utánzásának vádja érné? Nem akartunk teljesen külön rendezvényt, mert úgy véltük, hogy ezzel veszítene varázsából, hiszen fiatalok a szórakozást is igénylik. Jó kapcsolatot tartunk a Dombos Fest szervezőivel, s tálcán kínálkozott a lehetőség: szervezzük meg e rendezvény keretében, ezzel is pezsdítsük fel egy kicsit Közép-Bácska kulturális és szellemi életét.

– *Milyen szekciók közül választhattak az érdeklődők?*

– Három témát tartottunk fontosnak, amelyek megfelelnek az elvárásoknak, s amelyekben tartalmi űr mutatkozik a fiatal értelmiségiek körében. Térségünk időszerű eseményei jelentősen befolyásolják mindennapi életünket. Európa nemsokára a mi kapunkon kopogtat, bár nem biztos, hogy be is lép rajta. Ennek érdekében sok még a tennivaló. Elsősorban az alapokat kell megépítenünk, az alapgondolatokat, definíciókat kell elsajátítanunk, hogy tisztában legyünk vele, mit jelent az Európai Unió, mind politikai, mind gazdasági, mind jogi értelemben. Magyarország felzárkózásával a mi régiónk kulcsszerepet kaphat, ehhez azonban helyzetbe kell hoznunk a fiatal értelmiségi réteget, ki kell használnunk a nyelv, a kultúra adta előnyünket, versenyképes tudás-

sal kell rendelkeznünk, hogy képviselhessük érdekeinket. Tisztában vagyunk vele, hogy néhány nap erre nem elegendő, de azzal, hogy az alapvető fogalmakat a helyükre tesszük, nagyot lendíthetünk a társadalmunkon.

Hasonló okok miatt szerveztük meg a közgazdasági csoportot (workshopot) is. Nálunk sokan tanulnak közgazdásznak, de a képzés minősége sok kívánnivalót hagy maga után. Elavult az oktatás formája. Ez azért baj, mert a gazdaság lesz – már most is az – a társadalmi változások motorja, az Európába vezető út egyik legfontosabb láncszeme. Hogy az e szakon tanulók mennyire nem tudnak semmit a mai korszerű közgazdaságról, tanúsította ez a néhány nap is.

A jogi szakcsoportot elsősorban abból a célból szerveztük meg, hogy a résztvevők megismerjék a nálunk uralkodó politikai állapotokat, s az ezen a térén is tapasztalható lemaradásunkat. Csak egy példát említenék, a jogharmonizációt. Európában ez már külön tudományág, nálunk pedig jóformán még csak nem is hallottak róla... Az integrációs kihívásokra is fel kell készülnünk, ennek alapja pedig a jog, a jogtudomány. Fel kell készülnünk, hogy a megfelelő pillanatban lépni tudjunk. Ezért szerveztük meg ezt a csoportot.

– *Kik vettek részt a szabadegyetemen?*

– Előadónak olyan személyeket hívtunk, akik ismerik a csatlakozni akaró országok buktatóit, politikai, gazdasági helyzetüket. A legkiválóbb szakembereket hívtuk meg Magyarországról és Szerbiából. Hogy jól döntöttünk, bizonyítja az a hatalmas érdeklős, amely egy-egy előadás iránt megnyilvánult. A MATÁV volt vezérigazgatójának, a Világbank belgrádi irodája munkatársának, a Duna Tv elnökének előadása mindenképpen ide sorolható – hogy csak pár példát emeljek ki. A hallgatóság az itthon és Magyarországon tanuló fiatalokból verbuválódott. Pályázat útján lehetett a táborba eljutni, s örömmel mondhatom, hogy az érdeklődés minden várakozásunkat felülmúlta. Be kell vallani, hiányosságok is vannak a tudásban, ezért jövőre mindenképpen be szeretnénk iktatni az oktatásunk jelenével és jövőjével foglalkozó csoportot.

– *Hogyan értékeli a rendezvényt?*

– Sajtótájékoztatót tartottunk, amelynek azonban gyenge volt a visszhangja. Ezt azért mondom, mert az olyan tömegrendezvényeket, melyek mögött semmi tartalom sincs, sem erkölcsi és sem jövőbeli mondanivalójuk, azonkívül gyakorlati hasznuk se, nos, ezeket a rendezvényeket hatalmas sajtóvisszhang övezi. Hogy hova jutott a társadalmunk, ebből is világosan látszik. Mindennek okát az értelmiség megfogyatkozásában látom, illetve a sajtó hozzáállásában. A rendezvényt

mindenképpen kedvezően értékelem. Jó csapat verődött össze. Jövőre is mindenképpen megrendezzük a szabadegyetemet. Lángra kapott egy parázs, s bár ezt a lángot még könnyű elfújni, már biztos: kialakulóban van egy olyan új generáció, amely a sorsát maga akarja irányítani, s az elmúlt évtizedek után nemet mer mondani. Egyre több fiatal ismeri fel, hogy magukra hagyták őket, nem foglalkoznak velük, elhanyagolta őket a társadalom. Végre a fiatalok is kimerik mondani, hogy az oktatásügyet mielőbb meg kell reformálni, elég volt a slamposságból és a felemás hozzáállásból. Új időket élünk. Bízom benne, hogy ez a rendezvény mindehhez egy kicsit hozzájárul, és hozzájárul majd a jövőben is. Egy megtisztult közélet következik, a változások valóban változások lesznek, s nem pedig névlegesek.

– *Ez tehát a jövő zenéje?*

– A kedvező visszajelzések alapján mindenképpen. Jövőre helyet kapnak majd a műszaki témák és az oktatás is. Végezetül szeretném felsorolni támogatóinkat, mert nélkülük nem jött volna létre ez a rendezvény. Köszönet a Magyar Köztársaság Ifjúsági és Sport Minisztériumának, az Illyés Közalapítványnak, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának, a Tartományi Kisebbségügyi Titkárságnak és a Tartományi Oktatásügyi Titkárságnak. Jövőre is számítunk rájuk.

Dévavári D. Zoltán, Hét Nap, 2002. július 24.

SADRŽAJ

Preporuka 7
Predgovor 9

Javno raspoloženje

Dr. Iren Gabrić-Molnar: Sistem vrednosti, svest o indentitetu i tolerancija 13
Karolj Mirnič: Pokradeno pokoljenje 41
Zoltan Šandor: Pozdrav sa ostrva 49

Privredni život

Dr. Katalin Sabo: Struganje ili … – Posledica novih informativnih tehnika u tradicionalnim sektorima 69
Pal Horvat: Osnovi poslovne etike za privredne rukovodioce 103
Vesna Kostić: Svetska banka 121

Pravni sistem

Janoš Oros: Zakon o manjinskoj zaštiti 141
Andor Deli: Sistem ombudsmana 149
Dr. Laslo Kečkeš: O pravnoj harmonozaciji 157
Dr. Agneš Kartag-Odri: Žene i njihova prava – umesto jednostranosti stvarno ostvarenje 165
Dr. Marijana Pajvančić: Izbori i izborni sistemi 175

Javni život

Novi podmladak u politici 189
Mediji na mađarskom jeziku i mađarska manjina 203

Odjeci

I. Vojvođanski otvoreni univerzitet 223
Program I. Vojvođanskog otvorenog univerziteta i Vojvođanskog omladinskog foruma i Domboš festa u 2002 godini 225
Imenik učesnika 228
Odjeci u štampi
Javno mesto za pitanja i odgovore 232

Osposobiti našu omladinu za konkurenciju 235
Kako stići sa Balkana u Južnoistočnu Evropu? 237
Počeo je Domboš fest i I. Vojvođanski otvoreni univerzitet 240
Inicijativa se opravdala 241
Probuđena omladina 244

Sadržaj 247
Contents 249

CONTENTS

Recommendation 7
Opening ideas 9

General State

Irén Gábrityné dr Molnár: Scale of values, ethnic identity, tolerance ... 13
Károly Mirnics: The robbed generation 41
Zoltán Sándor: Greetings from the island 49

Economic life

Katalin dr Szabó: Sharpening or cliquing – The consequences of the spread of the informational technologies in the traditional sectors 69
Pál Horváth: Business ethics – Ideas for economic leaders 103
Vesna Kostić: The World Bank 121

At the table of the law

János Orosz: About the minority law 141
Andor Deli: The institution of the ombusman 149
László dr Kecskés: The harmonization of the rights 157
Ágnes dr Kartag-Ódri: Women and their rights – accomplishment instead of onesidedness 165
Marijana dr Pajvančić: Elections and the system of elections 175

Public life

A new generation in politics 189
The Hungarian media and the Hungarians living outside of the borders 203

Reaction

The first Open University in Vojvodina 223
The programme of the first Open University in Vojvodina, the VIFÓ camp and the Dombos Fest 2002 225
The list of the participants 228

The reaction of the press
The scene of answering the questions 232
To make our youngsters competitive 235
To reach Southeast-Europe from the Balkans?! 237
The Dombos Fest and the first Open University
in Vojvodina have just started 240
The initiative that has gained a reason for existence 241
The awaken youth 244

Contents 249